

319.863

PARTES POPULORUM MINORES
ALIENIGENAE

812003

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

2003/8

8
2003

3.19.863

301 835

PARTES POPULORUM MINORES
ALIENIGENAE

TÖRTÉNELMI ÉS NEMZETISÉGI FOLYÓIRAT
JOURNAL OF HISTORY AND NATIONAL MINORITY

GYEREKEK A TÖRTÉNELEMBEN

Szombathely/2003

Felelős szerkesztő / Responsible editor

Mózer Ibolya

Kiadja / Issued by

**a Berzsényi Dániel Főiskola Történelem Tanszéke
Berzsényi Dániel College, Department of History**

Szombathely

Károlyi Gáspár tér 4.

H-9700 Hungary

A kötet kiadását a

Berzsényi Dániel Főiskola Tudományos Bizottsága

és a

Berzsényi Dániel Főiskola Bölcsészettudományi Karának

Tudományos Bizottsága

támogatta

ISSN 1219-5545

Szerkesztés: **L^AT_EX 2_ε**

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	5
MÓZER IBOLYA: „Mély és legszentebb figyelemmel nézd a gyerekkort!”	9
HORVÁTH ANDREA : Pannónia gyermekei a régészeti leletanyag tükrében	39
CSAPLÁROS ANDREA: A gyerekek kitevése az ókori görög társadalomban	63
BILKEI IRÉN: Gyermek és gyermekjáték a középkorban	89
POLGÁR MARIANNA: Kisgyermek és gyermekkor a koraújkor Magyarországon	101
KRAJCZÁRNÉ ČIERNA L'UBICA : „...diáknak lenni a szemináriumban...”	119
BALÁZS EDIT: A szombathelyi izraelita elemi népiskola	137
	3

**KALOCSAI PÉTER: Gyermekvédelem a dualizmus
kori Szombathelyen**

155

**KATONA ATTILA: Gyermeknap a századelőn –
az indító évek**

231

Előszó

„Akik úgy vélik, hogy a fiatalok hibáit el kell nézni, tévednek, mert a fiatalkor nem gátolja a jó törekvéseket. De bölcsen cselekszenek azok, akik súlyos büntetéssel zabolázzák meg az ifjakat, hogy már kora ifjúságukban igyekezzenek elsajátítani azon erényeket, amelyek egész életüket védelmezhetik.” Ezeket a gondolatokat olvashatjuk egy ismeretlen i. e. 1. századi szerző szónoklattani munkájában, ahol a gyermek, a gyermekkor nem egyéb, mint a felnőttkor szükséges, de különösebb figyelmet nem érdemlő előzménye. Ha az ókor és a középkor gyerekekkel kapcsolatos véleményét összegeznünk, csak olyan felületes megállapítást tehetünk, hogy nem tulajdonítottak túl nagy figyelmet a gyerekeknek, nem fogalmazódtak meg a szülőkkel szemben olyan elvárások, hogy érzelmmel teli, boldog gyerekkort biztosítsanak utódaiknak. A szakirodalom nagyjából két sztereotíp képet vázolt fel a gyerekekkel kapcsolatban: kis felnőttek, akik külsejükben, öltözetükben és tevékenységükben sem különböztek a felnőttek világától, illetve bábfigurák, játékszerek, akik a felnőttek befolyása alatt álltak és az ő céljaikat, kívánságaikat teljesítették. A gyerekeknek a hagyomány által szabályozott szerepeket kellett játszaniuk a közösség előtt. A magánszféra, melynek a család volt a színtere: feladatot teljesített, az utódok, a gyerekek biztosították a

név és a vagyon továbbvitelét, de nem vezette be a kicsiket az érzelmeik világába. Az általános vélekedéssel kissé vitatkozva, a kötetben megjelenő tanulmányok részben az epigráfiai, a numizmatikai, a levéltári források, részben a történetírók közlése alapján fellebbentik a fátylat a gyermekkor világáról, és az elnagyolt kép egyes részleteinek bemutatásával fény derül a gyermek és szülő, a gyermek és a tágabb közösség szeretetteljes, intim kapcsolatára is. Az ókori görög és római világ embertelennek tartott gyerekkitekésével szemben, találkoznak a gyermekeit féltő-segítő szülői intelmekkel, a gyermek elvesztésének mély fájdmáról tanúskodó sírfeliratokkal. Alkalmanként még a társadalmi konvenciók mögött is mély emberi érzelmeket sejtethünk meg.

A gyerekek középkori története, mely a levéltári forrásokból tárul elénk, érthető okokból csak a társadalom felsőbb rétegeinek gyermekeiről tudósít bennünket. A 13. századig a gyermekek ábrázolása azt a közönyt tükrözi, ahogy a társadalom a gyermekekhez, a gyermekkorhoz viszonyult. A 17. század már némi változást hozott, legalábbis külsőre, a gyermeket már nem felnőtt ruhába, hanem korához illő ruhába öltöztették, külsőségben jelentkező attribútum az első lépés az identitás elfogadtatására. Az újkorban „fedezik fel”, hogy a gyermekkor, mint a felnőttkorba való átmenet sajátos bánásmódot, nevelést érdemel, a család is új funkciót kap, a gyerekeket, a fiúkat és a lányokat is fel kell készíteni az életre. A modern család az identitás kibontakoztatásának intim szféráját biztosítja.

A tanulmányok egy része a helyi, tehát a szombathelyi oktató és szociális intézmények bemutatására, a szociálpolitika gyerekekre vonatkozó intézkedéseinek és a gyerekintézmények történetének bemutatására vállalkozott.

A Berzsényi Dániel Főiskola Történelem tanszékének újabb kötete, *Gyerekek a történelemben* címmel, olyan témát választott, mely nemcsak a hazai, de a nemzetközi történetkutatásban is gyerekcipőben jár. Természetesen arra nem vállalkozhattunk, hogy az emberiség

egész történelemét megvizsgáljuk a gyermekkor megítélése szempontjából. Az ókori és középkori gyermekekkel foglalkozó tanulmányok abba a világba engednek bepillantani, ahol a felnőtt férfiak uralta hatalmi viszonyok között a gyermekek érdekérvényesítésére aligha volt lehetőség. A nők és a gyerekek története nemcsak a családi keretek között kapcsolódott össze, hanem az elmúlt korok társadalmi közegeiben is periférián lévő csoportokat jelentett. Ha azt állítjuk, hogy a nők nem voltak láthatók a történelemben, akkor ez fokozottan igaz a gyerekekre. Nagyjából ugyanarra az időre, az elmúlt száz évre tehetőek a gyerekek és a nők emancipációjáért folytatott mozgalmak. A gyerekek jogainak meghatározása és érvényesítése, a nők mozgalmával együtt a 20. század sikertörténetei közé tartozik.

A Szerkesztő

Mózer Ibolya

„Mély és legszentebb figyelemmel nézd a
gyerekkort!”*

Gyerekek a Iulius-Claudiusoknál

A források és a módszerek problematikája

Bár precízen kidolgozott, jogi kategóriákkal behatárolható a rómaiaknál a gyermekkor,¹ ennek alapján mégsem kaphatunk reális képet arról, hogy mennyit ért egy gyermek élete a családban, a társadalomban, az uralkodó dinasztiában.

A családi sejt legtörekenyebb része, a gyermek a felnőtt társadalom kiszolgálójaként élte nem túl boldog életét a császárkori Rómában. Bár a fennmaradt gyermekjátékok, néhány személyes hangú, szeretetteljes sírfelirat és az ókori szerzők műveiben olvasható meleghangú levelek arra engednek következtetni, hogy alkalmanként mély érzelmi kapcsolat alakult ki gyerek és környezete között, de az általában inkább a többséget jelentő felnőtt világ kiszolgáltatójaként élt.

* „Maxima debetur puero reverentia!” Iuvenalis, Szatírák 17, 47.

Szélsőséges érzelmek megnyilvánulásai az uralkodó dinasztia gyermekeivel kapcsolatban még inkább kimutathatók. Ha ezek a gyerekek útjában álltak a hatalomra törő nők vagy férfiak terveinek, mérgek, felbérelt gyilkosok áldozatai lettek, ha a demográfia törvényeinek érvényesülése következtében nem vesztették el már korábban fiatal életüket. Azoknak sem volt boldog vagy könnyű gyermekkoruk, akiket uralkodásra készítettek fel.

Nehéz évezredek távolságában választ adni arra a kérdésre, hogy mekkora értéke lehetett egy gyermekéletnek abban a korban, amikor rendkívül nagy volt a gyermekhalandóság. A gyerekekkel kapcsolatos forrásanyag esetleges, hiányos; gondoljunk akár az epigráfiai, akár a régészeti vagy az antropológiai leletekre. A jogi források alapján ugyan viszonylag objektív képet kaphatunk a gyermek családon, államon belüli státuszáról,² ezek a források azonban csak olyan területekre engednek bepillantást, mint az örökbefogadás, a gyámság, az önjogú, de koruk miatt cselekvőképességükben korlátozott gyerekek jogai, öröklési rendje. A jog precíz, száraznak tűnő adatai nem tudnak választ adni arra a kérdésre, hogy milyen emocionális kapcsolatok kötötték a gyereket a családjuhoz.

A gyermek státusza, életben maradási esélye az egész ókorban jóval kisebb volt, mint napjainkban. Különösen éles a különbség a gyermek mentális egészsége kérdésében. Mai óorkutatók közül többen vizsgálják, hogy milyen volt a szülő és gyermek érzelmi viszonyulása, és azt a sztereotíp választ adják, hogy az ókorban a szülők nem sok érzelmeket pazaroltak gyermekükre.³ Ez az általánosító megállapítás legalább annyira hamis, mint az ellenkezője. A kérdés egyetlen válasszal nem oldható meg, természetesen beszélhetünk hűvös, csupán gazdasági alapú családi kapcsolatokról, mint ahogy meleg, szeretetteljes gyermek-szülő kapcsolatra is van példa a római korban. Érdeemes kiválasztanunk azt a területet, ahol források segítségével a gyermekek iránti érzelmi viszonyulást regisztrálni tudjuk. Ilyen terület lehet a kisgyerekek vagy a csecsemők halála és az ehhez kapcsolódó

gyász. Ezt a területet irodalmi és epigráfiai források segítségével rekonstruálhatjuk.

Az egyes társadalmak különbözőképpen viszonyulnak a gyermeki törékenységhez, esendőséghez. Rómával kapcsolatban is feltehető a kérdés, hogyan fogadták a gyerekek halálát, milyen gyászmechanizmusok voltak, melyeket az állam vagy a szülők követtek a különböző rangú, korú és nemű gyerekek elhunytakor. A nők és a férfiak nem egyformán gyászoltak a gyermek halálakor. A férfitől elvárták, hogy uralkodjon érzelmein és tartsa be a társadalmi konvenciókat; törvénnyel szabályozták a gyász alatti viselkedését.

A hagyomány szerint még Nuna rendelte el a gyász idejét és mértékét annak megfelelően, hogy hány éves volt az elhunyt. Hároméves kor alatt nem kellett gyászolni, e fölöttieknél évenként egy hónappal többet; tíz év után a gyász időtartama függetlenné vált az évek számától, de tíz hónapnál nem lehetett hosszabb a gyász.⁴ A kicsinyek temetésével kapcsolatban a szabályok változtak, akinek még nem nőtt ki a foga azt elföldelték, a többieket hamvasztották. A gyermeket gyorsan, az éj leple alatt temették el, ez az idegenség, távolságtartás abból származott, hogy az egészen kicsi gyermek még nem integrálódott a családba. Régészeti leletek igazolják, hogy a római Gallia területén az újszülötteket a lakóházban földelték el.

A köztársaság végén a gyermekek iránti érzelmek pozitív irányban változtak, de a gyerekek halálával kapcsolatos gyász akkor is csak rendkívül korlátozott volt. Seneca barátjának, Luciliusnak írott levelében beszámol arról, hogy egy bizonyos Marullus, aki elvesztette kicsiny fiát, „nem férfihez illő módon viselkedett.” Ezért ezt írta neki: „Férfiatlan módon viseled fiad halálát; mit tennél, ha barátodat vesztenéd el?”⁵ Majd így folytatta: „Nem fájdalom ez, hanem csipés; te teszed fájdalommá. Kétségkívül sokat használt a filozófia, ha egy gyermeket, akit dajkája mindedig jobban ismert, mint atyja, bátor lélekkel nélkülözöl.”⁶

A római irodalomban ismert vigasztalások is ékes bizonyítékként

szolgálnak arra, hogy a gyermek elvesztését férfiatlan dolog meggyászolni. Seneca írt több olyan férfiról, akik fiatal gyermeküket könny nélkül temették el, s a halotti máglyától tüstént visszatértek a szenátusba vagy az állami szolgálatba.⁷ A gyermek- vagy csecsemőhalállal kapcsolatban a legjellemzőbb Cicero véleménye, aki vénasszonyi bótorságnak tartja, hogy szerencsétlenségnek fogják fel, ha valaki idő előtt hal meg. Véleménye szerint az embereknek azt az általános szokást kell követniük, hogy kisfiúk halálát szenvtelenül fogadják, ha még csecsemő, egyáltalán nem kell sajnálni, hiszen még nem ismerte meg az élet édességét.⁸ Cicero maga sem mutatott túl nagy bánatot rövid életű unokája halálakor, akiről úgy beszélt, mint egy „tárgyról” (quod est natum).⁹

Ez a szabály a társadalmi konvenció, de forrásaink vannak ennek az ellenkezőjéről is. Az ifjabb Plinius egyik levelében arról az apáról írt, aki a legmélyebb szomorúságba merült tizenhárom éves lánya halálakor.¹⁰ A cicerói „érzéketlenség”-től eltérő viselkedést mutatott a levélíró Plinius, amikor egyik barátja Fundanus¹¹ gyászáról említést tett. Maga az auctor sem tudta elhallgatni mély érzéseit a kislány elvesztésekor, hanem szabad folyást engedett szomorúságának, együttérzésének. „Milyen szomorú, milyen fájdalmas gyász! Jaj, elmúlásának a halálénál is fájdalmasabb korai ideje!”¹² Megértette és védte a gyászoló atyát, aki nem tudott vigasztalódni gyermeke elvesztésekor.

Az ókori szerzők a korabeli felfogást általában úgy összegezték, hogy gyermekkor az ember civilizálatlan, nevetlen, értelem nélküli korszaka. A hivatalosan távolságtartó, rideg érzelmi viszonyulás a gyerekekhez, a gyermeki világhoz nem ritkán ellenkező egyéni megnyilvánulásokat is a felszínre hozott. Gyakran találkozunk az irodalomban hálás szavakkal, amikor a szerző felnőttként visszaemlékezik azokra a személyekre, akik gyermekkorában meleg gondviseléssel vették körül és fejlődésére hatással voltak.¹³ Általában a rómaiak a gyermekkort az élet olyan különleges szakaszaként értelmezték,

amely jellegzetes vonásokkal: kis testtel, játékosággal, csacsogó beszéddel azonosítható. A gyerek más értéket képviselt a családban, mint a felnőtt. Funkciója: a név továbbvitele, a vallási szokások őrzése, a családi vagyon folytonosságának biztosítása volt. A kutatók egy csoportja, köztük M. Mason a gyermek társadalomban, családban elfoglalt helyét összefüggésbe hozta a becéző jelzők: a *dulcis*, a *mellitus* gyakori használatával.¹⁴

A gyerekek iránti érzelmi szálak rekonstruálásához érdekes és tanúságos a képzőművészeti ábrázolások elemzése. Itt most csak a principatus legismertebb alkotására, az *Ara pacis Augustaera*, Augustus Békeoltárára utalunk, ahol a Iulius-Claudius család ünnepi menetében mint kis felnőttek jelennek meg a felvonulók között a gyerekek. Az ábrázolás konvencionális, hiszen a princepsi hatalomnak ezek a gyerekek a várományosai. A felvonulók között a kis kétéves Germanicus nyakában még látható a gyermekkorra utaló *bulla*, de ruhája már férfi tógára emlékeztető *mini tóga*.¹⁵ A felvonulók között találjuk még a valamivel idősebb Domitiust¹⁶ és Domitiát,¹⁷ ugyancsak kis felnőttként ábrázolva.

Ismerünk azonban olyan gyerekábrázolást is, ami nem ennyire fennkölt, sőt a gyerekek a felnőtteknek kiszolgáltatott világban végzik kötelességüket. Egy Britanniából való sírkövön, amelyet Aurelius Mercurius állított Iulia Velvanak, étellel ellátott asztalt faragott a mester, az asztal mellett gyerekek (szabad vagy rabszolga) láthatók, akiknek biztosan valamilyen feladatuk volt, talán az ételek felszolgálása.¹⁸

Annak ellenére, hogy a császárkorban némiképp pozitív irányban változott a gyermekekkel kapcsolatos viselkedés, az orvosi kérdésekkel foglalkozó szerzők nem tulajdonítottak különösebb érdeklődést a gyermekek betegségei iránt, kivéve, ha valami balesetről vagy súlyos betegségről volt szó.¹⁹ Egyébként általános felfogás volt, hogy a kisgyerekek az asszonyokra tartoznak.

A rómaiak a jeles napok tekintetében is különbséget tettek a

gyermek- és a felnőttkor között. A gyermek születésekor alkalmazott ceremónián kívül, kiemelkedő eseménynek számított a *dies lustricus*,²⁰ a gyerek ekkor kapott nevet és bullát.²¹ Lányok esetében a házasságkötés jelentette a felnőtté válást. Fiúknál a férfikorba való átlépés hosszabb időt vett igénybe. Általában 14-15 éves korban vették le a fiúk a toga praetextát és a bullát, majd felöltötték a toga virilist. Az esemény történhetett Liberalia ünnepén,²² amikor az ifjú az apja és egy férfi ismerős társaságában korán reggel áldozatot mutatott be a templomban, majd ezt otthon is megismételte, ahol vidám társaság ünnepelt vele.²³ Ám a felnőttkor szabadságát csak a katonai szolgálat (tirocinium) után élvezhette igazán a fiatal római férfi.

A csecsemők

A születéssel és a gyermek temetésével kapcsolatos szertartások az uralkodócsaládban az általános gyakorlattól messze eltértek, ami nem feltétlenül a gyermeknek, hanem sokkal inkább az uralkodónak, az apának szólt. Bár konkrét számadatokkal nem rendelkezünk, de biztonsággal állítható, hogy rendkívül nagy volt a csecsemő- és a gyermekhalandóság. A Gracchusok tizenkét gyermekéből mindössze hárman érték meg a felnőttkort.²⁴ Közismert tény, hogy az egész ókorban számtalan, ma már gyógyítható bajok tizedelték a gyerekeket, a fogzással, emésztési problémákkal és nyugtalanító hőemelkedésekkel szemben a orvosok tehetetlenek voltak. A rendszeresen visszatérő járványok egész családokat pusztítottak ki. A principatus kezdetén, főként az ordo senatorius soraiban nem volt „divat” a gyerekvállalás, annak ellenére, hogy a polgárháború vérzivataros idején az első két rend tagjaiból hullottak el a legtöbben. Az i. sz. I. században a vezető elit körében már demográfiai gondok jelentkeztek. A sírfeliratok tanúsága szerint a szülők általában egy vagy két gyereket vállaltak csupán. A uralkodó dinasztia sem bővelkedett gyer-

mekáldásban, a szokásos gyermekbetegségek mellett az ellenlábások gyilkossági kísérletei is növelték az utódállítás problémáját.

Amikor Caligula lánya: Iulia Drusilla megszületett, az apa vitathatatlanul büszke és boldog volt. Az újszülöttet a Minerva szobor ölébe helyezte, kérve, hogy az istennő táplálja és nevelje fel. Ezzel a különleges, nem mindennapi gyermek születésére kívánt utalni a hatalmon lévő apa. A harmadik princeps ebben az augustusi példát követte. A követendő mintát egyértelművé teszi az Ara pacis Augustae Tellus (Anyaföld) allegóriájának domborműve, ahol a viruló asszony – aki magát Itáliát szimbolizálja – gyermekeit karjaiban tartja, és bőségesen ellátja őket. Mindez az anya és a gyermekek harmonikus kapcsolatát, s így az állam bőségét és egységét sugallta.²⁵ A magát önistenítő Caligula²⁶ úgy érezte, hogy az isteni gyermek az istennő ölében biztos jövőt remélhet. A kislány Suetonius szerint valóban nem volt átlagos, de nem istennőre, hanem inkább apjára hasonlított, mert körömmel esett neki játszótársa arcának-szemének.²⁷

Természetesen nem beszélhetünk Caligula esetében valami általános gyermekszeretetről, a felségsértési perek érintettjeit például arra kényszerítette, hogy végignézzék gyermekük kivégzését.²⁸ A sors szomorú iróniája, hogy Caligula kislánya gyűlölt apja sorsát követte, ugyanis apja meggyilkolását követően a kislány fejét a gyilkosok a falhoz verdesték.²⁹

Nero kislánya, Claudia ugyancsak különleges tiszteletben részesült, a szenátus Poppaea Sabinának, a születendő gyermek anyjának méhét az isteneknek ajánlotta, s tagjai fogadalmakat tettek. Alighogy megszületett a kislány, megkapta a megtisztelő Augusta melléknevet. A gyermek születése a szenátust kötelező tiszteletadásra készítette; elhatározták, hogy ünnepi játékokat rendeznek és a ternékenység istennőjének templomot építenek. A szenátus szervilizmusa azonban nem ismert határokat, testületileg Antiumba utaztak, hogy kifejezzék szerencsekívánataikat a boldog családnak. A kislány azon-

ban négy hónapos korában meghalt, ekkor a szenátus elhatározta Claudia istennőként való tiszteletét és templom építését.³⁰

A gyermek a család összetartó ereje

A principatus új politikai rendszerének minden szférájában, így a családi életben, a gyerekekhez fűződő viszonyban is az állam első embere, a princeps senatus volt a mértékadó. A boldog család az állam egységének, nyugalmának az alapja. Ikonográfiailag ennek szép példája Augustus Békeoltára, ahol az ünnepi menetben a familia felnőtt és gyermek tagjai együtt vonulnak fel, és ezzel is a békés családi élet idilli hangulatát hangsúlyozzák. Augustus a köz- és a magánéletben gyermekbarát politikára törekedett. Igyekezett kifejezésre juttatni, hogy a gyerekek, a fiatalok az állam salusának letéteményesei. Családjogi törvényeivel a házasodást és a gyermeknemzést ösztönözte. A lex Iulia de maritandis ordinibus, majd a lex Papia Poppaea hátrányos megkülönböztetést tett a gyermektelenekre nézve, és a többgyerekes férfiakat és nőket a ius trium liberorum alapján számtalan előny illette. A legnagyobb kiváltságokat a háromgyerekes anyák kapták, akiket clienseikkel szemben patronusi jogok illették meg.³¹ Törvényeivel vigyázott a fiatal gyerekek erkölcsére, előírta, hogy a százados játékok éjjeli látványosságait mind a fiúk, mind a lányok csak felnőtt hozzátartozóikkal látogathatják.³² Nem támogatta a serdületlen lányok eljegyzését, megrövidítette az eljegyzések időtartamát.³³

Augustus a szenátorok gyermekeit hozzá akarta szoktatni a politikához, ezért megengedte nekik, hogy jelen legyenek a szenátus ülésein.³⁴ Amikor Augustus pénzadományban részesítette a plebset, még a tizenegy évesnél fiatalabb kisfiúkról sem feledkezett meg. Számtalan anyagi és erkölcsi elismerésben részesítette a többgyerekes szülőket. Augustus példaértékűnek tartotta Germanicus nagy családját (kilenc gyerekük volt). Sok gyerekről a saját gyerekeivel együtt

gondoskodott és taníttatta őket. Augustus a neki felajánlott örök-részt sokszor visszaadta az elhunyt gyermekeinek.

Intézkedései a fiatalok testi épségére is kiterjedtek. A gyakran rendezett trójai játékok alkalmával, ahol kisebb és nagyobb fiúk is szerepeltek, több baleset történt, ezért véget vetett az ilyen előadásoknak. Egyéb látványosságokon külön oszlophoz ültette a fiúkat és közvetlen melléjük a nevelőiket.³⁵ A cirkuszi játékokat ő maga is unokái körében nézte végig.³⁶

Saját családjában is arra törekedett, hogy jó rómaiakat neveljen, vigyázott arra, hogy ne azért érvényesüljenek az ifjak, mert a császár rokonai, hanem mert felkészültek, alkalmasak a feladatra. Adoptált fiait (unokáit) úgy ajánlotta a választásokra, hogy meg fogják érdemelni a megbízatást, mert felkészültek a politikai életre.³⁷

Augustus gyermekbarát politikáját igazolta, hogy a vidéki szegényebb szülőknek, akik igazolni tudták, hogy fiaik, lányaik vannak, gyermekenként ezer-ezer sestertiust adományozott.³⁸ A clienskirályságokat is fontosnak tartotta ebből a szempontból, az ott élő kis-korúaknak és elmebetegeknek gyámot rendelt ki nagykorúságukig, illetve felgyógyulásukig, sok gyerekről maga gondoskodott és taníttatta őket.³⁹ Szép példáját láthatjuk az idegen királyságok gyermekeiről történő gondoskodásnak az augustusi Békeoltáron, ahol az uralkodó családjának felvonulási menetében az idegen királyságból egy fiúcska alakja is feltűnik.⁴⁰

Augustust gyerekszeretete nem akadályozta meg abban, hogy konzervatív erkölcsi elveit a gyerekekkel szemben is érvényesítse. Megtiltotta, hogy unokája – az ifjabb Iulia, akit feslett élete miatt Augustus száműzött – gyermekét, aki már az anya elítélése után jött világra, elismerjék és felneveljék.⁴¹

A gyermek a dinasztikus politika eszköze

Augustus lányát, az idősebb Iuliát dinasztikus tervei szolgálatába állította. Először nővére fiához, a gyermekkorból alig kinőtt Marcelushoz adta feleségül, majd annak halála után a jóval idősebb M. Agrippához, a harmadik férj, pedig Livia fia, Tiberius lett. Iulia és Agrippa házasságából öt gyerek született: két lány, az ifjabb Iulia és Agrippina és három fiú, akik közül Gaiust és Luciust örökbe fogadta Augustus. Még a gyermektóga letétele előtt szívesen vette a princeps, hogy megkapják az ifjúság vezérei címet és consullá jelöljék őket. Már fiatalon bevonta őket az államügyek intézésébe, elküldte őket Rómától messze, hogy ismerjék meg a provinciákat és a hadsereget. Augustus boldogan ajánlotta volna fel leányunokáit Vesta-szűznek. Egyik kislány unokájára, Agrippinára esze és műveltsége miatt nagyon büszke volt. Figyelmeztette hibáira: „De arra kell törekedned, hogy írásban is szóban is kerüld a nehézkességet!”⁴² Lányát és lányunokáit példaértékű nevelésben kívánta részesíteni, kislány korukban megtanulták a gyapjúkészítést és távol tartotta őket az idegenektől. Az elemi ismereteket, az írás-olvasást Augustus maga tanította unokáinak, „...és mindennél jobban igyekezett, hogy a gyermekek az ő keze vonásait utánozzák; ha együtt étkeztek, unokái mindig ágya lábánál ültek; úton pedig vagy előtte kocsikáztak, vagy mellette lovagoltak.”⁴³

Augustus gyereknevelése mégsem volt eredményes. A két Iuliát erkölcstelen életmódjuk miatt kénytelen volt száműzni, és külső nyomásra sem enyhült meg irántuk. Két kedves unokáját: Gaiust és Luciust másfél év leforgása alatt vesztette el, ekkor örökbe fogadta harmadik unokáját: Postumus Agrippát, de a fiút durva és szilaj természete miatt hamarosan száműzni kényszerült. A két Iulia és a fiatal Agrippa viselkedése jobban bántotta Augustust, mint hozzátartozói halála. Nem is nevezte őket másként, mint „három rákfenéjének”.⁴⁴

Az adoptáltak

A római jog nem tett különbséget a természetes és az adoptált gyermekek jogai között, a közvélemény azonban mindig előrehelyezte, főként a princepsi hatalom kontinuitása szempontjából, a vérszerinti öröklést.⁴⁵ Augustus dinasztikus politikája ezen a téren nem vezetett eredményre. Többszöri sikertelen kísérlete után a korábban adoptált Tiberiust tette meg uralma folytatójának. Tiberius, ha nem is közvetlenül, de mégiscsak a Iulius-Claudius család tagja volt, így nem zavarta meg a politikai közhangulatot.⁴⁶

A negyedik princeps, Claudius dinasztikus döntése azonban már a közvélemény ellenállásába ütközött. Claudiusnak ugyanis volt saját fia, Britannicus, és azzal, hogy az idősebb Nerot, felesége fiát adoptálta, nyilvánvalóvá tette, hogy őt jelölte ki utódjaként.⁴⁷

A hatalomra jutás hasonlósága kapcsolja össze a dinasztia második és ötödik uralkodóját: Tiberiust és Nerot. Egyébként a gyermekkoruk is nagyon sok közös vonást mutat. Mindketten még gyerekkorukban veszítették el édesapjukat, az anyák, a hatalmon lévő princepsok feleségeként magukkal vitték kisfiúkat az új házasságba. Augustus a Liviával kötött házasságban Tiberiust, Claudius az Agrippinával való frigyben Nerot adoptálta, és ezzel a gyerekek a hatalom öröklése szempontjából különleges státuszba kerültek. Mindkét anya, Livia és az ifjabb Agrippina ezzel a házassággal politikai ambíciójukat is biztosítani kívánták. Az erős anyák mellett a fiúk egyénisége, személyiségjegyei erősen torzultak.⁴⁸ Felnőttkorukra, császárrá válva nehezen tudtak megszabadulni az egyre terhesebb anyai uralomtól. Tiberius „csak” meggyűlölte anyját, és a temetésére sem ment el, Nero azonban anyagyilkossá vált.

Mindkét uralkodó esetében az ókori szerzők: Tacitus, Suetonius, Cassius Dio szélsőségesen negatív jellemrajzot adtak. Igyekeztek az első dinasztia princepsait rendkívül ellenszenves gyermekként bemutatni. A császári hatalmat elutasító történetírók sztereotípiája sze-

rint a születésüktől fogva gyanakvó, gőgös, gonosz gyerekek nem is lehetnek más felnőttek csak kisztílű zsarnokok, akiktől meg kell szabadulni. Mintha azonban nemcsak a genetikai kód lenne felelős a gyűlölt uralkodók jellemének alakulásában, az ókori szerzőknél szerepet kap az a kedvezőtlen környezeti hatás, ami az adoptáló apától és háza népétől éri őket. Ma már mindkét uralkodó, de mindenképp előt Tiberius megítélése esetében sokkal realisabb, pozitívabb kép rajzolódik ki.⁴⁹

Tiberiusnak hányatott gyermekkorra volt, amikor még élt az apja többször kellett menekülniük, és egy alkalommal életveszélybe is került a gyerek. Hirtelen tűz keletkezett, Livia ruhája és haja is megégett. Mégis ezekre a korai gyermekévekre később is szívesen emlékezett, még felnőtt korában is megvoltak azok az ajándékok, melyeket kisgyermekként kapott. Mindössze kilenc éves volt, amikor édesapja temetésén a szokásos temetési dicsőítő beszédet (laudatio funebris) elmondta. Korán kellett felnőtté válnia, a történetírók szerint féktelen és kegyetlen természete már gyermekkorában is érezhető volt. Retorika tanára számtalanszor megszidta a fiút faragatlanságáért és „vérrel gyúrt agyagtömb”-nek nevezte.⁵⁰ Tiberius mindkét ágon a Claudiusoktól származott.⁵¹ Tacitus megjegyzi, hogy benne volt a Claudiusok ősi gőgje, és többször kitört belőle a kegyetlenség. Bár az uralkodóházban elhalmozták megtiszteltetésekkel, de ott volt mellette anyja nem túl érzelmetli, asszonyi nagyravágyása.⁵² Számtalan kitüntetésben volt része ifjú korában, így az actiumi győzelem diadalmenete alkalmával Augustus kocsiját lovon kísérhette, a trójai játékok alkalmával nagyobbacska fiúk lovascsapatának a parancsnoka volt. Későbbi szorongásai mögött gyermekkori megpróbáltatásait feltételezhetjük, talán ezzel függhet össze, hogy már felnőttként nyolc évig önkéntes száműzetésben élt Rhodoson.

Az első dinasztia másik adoptált uralkodója, Nero, a Domitiusok patricius nemzetségéből származott. Suetonius véleménye szerint Nero elfajzott az ősei erényeitől, de visszatükrözte azok hibáit,

öröklött tulajdonságait. Sokan az apai vonásokat vélték felismerni a vad fiú természetében.⁵³ Nero apját „szőröstül-bőröstül gyűlöletes ember”-nek tartották, aki mértéktelenül élt, többek között egyszer a hirtelen nekiugrasztott lovával agyongázolt egy kisfiút, és egy római lovnak kiverte a fél szemét. Tiberius alatt felségsértéssel és házasságtöréssel vádolták, valamint azzal, hogy testvérével, Lepidával vérfertőző viszonyt folytatott, a büntetéstől, az uralkodó váltás miatt megmenekült. Egyetlen fia: Nero, Germanicus lányától, az ifjabb Agrippinától született.⁵⁴

Már a gyermek születésével kapcsolatban több baljós előjelről beszélték, így az apja a barátok szerencsekívánatait azzal utasította el, hogy tőle és Agrippinától csak szörnyeteg születhet, aki veszedelmes a közre. A megtisztítás napja – kilenc nappal a születés után, amikor nevet adtak a gyerekek – is szerencsétlen volt. Amikor Nero apja meghalt, a fiú még csak hároméves volt. Apja harmadrészben tette örökösévé, de ez a vagyon sem szállt rá egyedül, mert Gaius az egész vagyont megszerezte.⁵⁵ Röviddel később anyját is száműzték. Ekkor nagynénje, Lepida⁵⁶ házában élt „két nevelő, egy táncos meg egy borbély felügyelete alatt” állt. Fordulópontot jelentett életében Claudius hatalomra jutása, visszakapta apja hagyatékát, majd anyját is rehabilitálták. Gyerekkorától anyja befolyása meghatározó volt. Az ő kívánságára arany karperecbe hordott egy levedlett kígyóbőrt, egy szerencsés megmenekülése emlékére, s ezt csak akkor dobta el, amikor már nem törődött anyja emlékével. Egész kicsi korában már szerepelt a trójai játékokon nagy feltűnést keltve, mert még a fiúkort sem érte el. Tizenegy éves korában Claudius, akinek ekkor már az ifjabb Agrippina volt a felesége, örökbe fogadta. Anyja, aki tudatosan készült fia hatalomátvételére, száműzetéséből visszahívatta Senecát, és fia nevelőjévé tette. Mind a tudományokban, mind a művészetekben jártas volt. Még gyermekként zenei nevelésben részesült, a zene iránti érdeklődése később is megmaradt, trónra lépésekor tanulta meg a lantjátékot. Korán megszerette a lovakat, s ez a vonzalma

is olyan erős volt, hogy még uralma kezdetén is kis négyfogatos elefántcsont kocsikkal játszott. Nagy tisztelője volt a görög kultúrának, jól beszélt görögül. Tizenhét éves volt, amikor meghalt Claudius, és ő még aznap átvette a hatalmat.

Anyakomplexusától császárként sem tudott megszabadulni, uralma első napján „a legjobb anya” jelszót adta ki. Sokszor jelent meg anyjával közös gyaloghintón. Agrippina mindenütt jelen volt, függöny mögül hallgatta a szenátusi üléseket, és adott jelzéseket fiának a helyes döntésekhez, együtt volt fiával az idegen követek, királyok fogadásánál. Többször megfenyegette fiát: „Én csináltam császárt belőled.”⁵⁷

Míg Tiberius Augustus vérszerinti unokáival, addig Nero Britannicussal, Claudius édes fiával került konfliktusba. Hatalomra kerülése mögött pártpolitikai érdekek húzódtak meg, hogy ő maga inkább áldozata, mint élvezője volt ennek a politikai harcnak, ezt további felnőtt élete bizonyította.⁵⁸

Az átlagostól eltérő gyerek: Claudius

Nem a történettudomány hivatott meghatározni, hogy genetikailag milyen adottságok öröklődtek az erősen „beltenyésztű” Iulius-Claudius dinasztiában, de annyi bizonyos, hogy a negyedik princeps nem mondható átlagos gyereknek. Claudius gyerekkora világosan mutatja, hogy az uralkodócsalád sem tudta kezelni a furcsa, testi hibákkal született gyermeket.

A rómaiak általában a normálistól eltérő gyereket mint valami jóslat bekövetkezésének a jelét tartották, a császárkorban az ilyen esetekben a babonás félelem helyett inkább az érdeklődés jelentkezett. A császári udvarokban is éltek szörnyek, a mutatványosok is keresték őket.⁵⁹ A princeps udvarában játékszerként kezelték őket, különösen kedveltek voltak a törpék. Augustus lányának, Iuliának is

volt kicsi korában két kedvenc törpéje.⁶⁰ Arra is volt példa, hogy az elhagyott gyerekeket a látványosság kedvéért megcsonkították.⁶¹

Elfogadni egy „más” gyermeket nehéz feladat elé állította a szülőket. Arra is van példa, hogy a szülői szeretet próbálja a testi hibát kedvességgel takargatni.⁶² A gyenge és deformált gyerekektől való megszabadulás nem volt általános gyakorlat. Orvosi szövegek beszélnek arról, hogyan kell a sérült gyerekeket gondozni. Talán ebbe a kategóriába tartozott Claudius, Drusus és a fiatalabbik Antonia fia. Egyébként a szülők sok gyermeke közül csak hárman éltek túl apjukat. (Germanicus, Livilla és Claudius) Az apa még akkor halt meg, amikor Claudius csecsemő volt, a kisfiú testi adottságai nem kedveztek politikai előmenetelének.⁶³ Gyermek- és ifjúkorában számtalan betegséggel küszködött, s ezeket felnőtt korára sem nőtte ki. Feje remeggett, nyála csorgott, sántított, tehát már külsőleg is problémát jelentett a családnak, szégyellték. Sokáig nem is jelölték közhivatalokra. Nagykorúságakor is gyámság alatt állt. Suetonius szerint szándékosan adtak mellé egy hajdani istálló-felügyelőt, hogy keményen, sőt gorombán bánjon vele. A háttérbe szorított, szégyellnivaló gyermek számtalan megaláztatásban részesült. Arcát el kellett fednie, csuklyában elnökölt azon a gladiatori játékon, melyet bátyjával együtt apjuk tiszteletére rendeztek. A princeps házában restelni való volt az idétlen, hibás, a valamilyen szempontból nem szokványos, nem normális gyerek. Feltehetőleg Claudius ebbe a kategóriába tartozott. A férfítóga felöltésekor is éjfélkor, ünnepélyes kíséret nélkül gyaloghintón ment a Capitoliumra.⁶⁴ Ellentmondásos alkata már gyerekkorában is érdeklődést váltott ki. Fontosnak tartotta Suetonius is kiemelni, hogy műveltség tekintetében másokat felülmúlt, és nagy gondot fordított arra, hogy sok ismeretet szívjon magába. Mégis még közvetlen családja, sőt még az anyja is megvetette, mondván, „hogy emberi szörnyszülemény, melyet a természet csak megkezdett, de be nem fejezte. . .” Gyakran mondogatta: „Butább, mint az én Claudius fiam.” Nagyanyja is megvetette, nem szólította meg közvetlenül, epés meg-

jegyzéseket tett rá, de azt is csak közvetítő útján. Nővére, Livilla, amikor meghallotta, hogy ő a jövődő uralkodó, átkozódott a római nép szerencsétlen sorsa miatt. Dédnagybátyja, Augustus sem tudta, hogy miképpen járjanak el Claudius előmenetelében.⁶⁵ Liviától kért tanácsot, hogy mit tegyenek a „furcsa” gyerekekkel, normálisnak vagy idétlennek tekintsék-e. Arra utalt a princeps, hogyha megfelelőnek, normálisnak ítélik, akkor végigjárhatja a szokásos hivatali pályát. Ha nem, vagyis ha testben és lélekben fogyatékos, akkor nem szabad neveltségessé tenni. Nem alkalmanként kell ebben a dologban dönteni, hanem egyszer és mindenkorra. Végül Augustus úgy döntött, hogy az elkövetkezendő Mars ünnepek alkalmával legyen az áldozó papok között, „... csak engedje meg, hogy Silanus fia, aki egyébként rokona is, tanácsokkal lássa el, úgy aztán nem csinál semmi feltűnő vagy nevetséges dolgot.”⁶⁶ Bár ebben a dologban Augustus megértőnek látszik, azt már nem engedte, hogy Claudius a cirkuszi játékok alkalmával velük egy páholyban üljön, mert így túlzottan ki lenne téve a nézők figyelmének. Augustus úgy ítélte, hogy félelem és remény között lebegnek, amíg ebben a kérdésben nem döntenek.

A Claudiusszal kapcsolatos magatartást illetően Augustus több levelet is írt Liviának. Az egyik levélben Augustus beszámolt arról, hogy lelkileg nemesnek tartja, aki szerencsétlen, és barátai rossz hatással vannak rá. Augustus elismeréssel írt Claudius szónoki tehetségéről. Az egyébként hebehurgyán beszélő Claudius világos szónoklatokra volt képes, amely mögött komoly retorikai tanulmányok álltak. A tudományok, a történetírás és a nyelvészet terén is jelentős eredményeket ért el. Mindezek ellenére nem mondhatjuk, hogy Augustus elfogadta volna Claudiust, adott a közvéleményre, jóspapi tisztségen kívül semmilyen tisztségre nem jelölte, és végrendeletében is harmadfokú örökösnek, az idegenek között nevezte meg. Tiberius gyengeelméjűnek tartotta, de még Suetonius szerint is tisztelték, szerették.⁶⁷ Ilyen hányatott gyerekkor után, a szerencse hatalomra segítette, ahol bizonyította tehetségét.

Claudius nem okult saját gyermekkori háttérbe szorítottságán, mert gyermekeit ő sem nevelte szeretettel. Claudiusnak öt gyermeke született három nőtől: Drusus és Claudia, valamint Antonia, Octávia és Britannicus.⁶⁸ A legnehezebb sorsa Britannicusnak és Octáviának volt.

A háttérbeszorítottak és akiket eltettek láb alól

Amikor i. sz. 41 februárjában Britannicus meglátta a napvilágot, ez volt az első eset, hogy egy hatalmon lévő római princepsnek fia született.⁶⁹ Eredeti neve Ti. Claudius Caesar Germanicus volt. Az ünnepi játékokon a boldog apa ölében tartotta vagy maga mellé állította a gyereket. Britanniai győzelme emlékére a két éves fiúcskát Britannicus melléknévvel tüntette ki, aki ezen a néven vált ismertté.⁷⁰

A gyermek születése alkalmával kibocsátott sestertiuson a SPES AUGUSTA S C felirat szerepelt,⁷¹ mellyel Claudius dinasztikus elképzeléseit igyekezett nyilvánosságra hozni.⁷² A szenátussal megadatta fiának az Augustus címet, biztosítva a szükséges megtiszteltetést, amelyet Claudius magával kapcsolatban visszautasított. A gyermek születése egyébként a feleség, Messalina pozícióját jelentősen erősítette.⁷³ Seneca kellő iróniával utalt a hatalom átadására és Claudius későbbi consecrálására az utód elismertetése kapcsán. „Amíg a halandók közt időz, ne érezze soha, hogy családjában is van halandó! Rendíthetetlen bizalommal tegye meg a római birodalom helytartójául fiát, s mindennekefelett ne utódját, hanem uralkodótársát lássa benne! Csak nagy sokára következzen el az a nap, és csak unokáink érzék meg, amelyen őt nemzetsége az égbe iktatja.”⁷⁴

A források szerint Britannicus jólelkű, éles eszű gyerek volt, kiváló nevelőt adtak mellé Sosibius személyében.⁷⁵ Valószínűleg a gyenge

alkatú fiúcska sokat betegeskedett, allergiával küszködött, s talán ezért nem lovagolhatott, sőt egyesek szerint ez volt az oka annak, hogy nem ő lépett apja örökébe. Az i. sz. 47. évi százados játékok idején ugyan részt vett a trójai játékokon ahol „... az előkelő fiúk a trójai lovasjáték bemutatására vonultak be, köztük Britannicus, a császár fia...”⁷⁶ A nagyszabású játékok alkalmával, melyet a Iulius nemzetség őséinek, Aeneasnak a tiszteletére rendeztek, a legelőkelőbb családok fiai tizenkét fős csapatokban mutatták be lovaglótudományukat. A játékokon a tízéves Nero és a hét éves Britannicus is részt vettek. A ünnepek alkalmat adtak arra, hogy a két fiúcska ügyessége, testi adottsága, rátermettsége közötti különbség a nyilvánosság előtt is ismertté váljon, s vitathatatlan, hogy a fiatalabb, betegeskedő, gyengébb testalkatú Britannicus ebben a versenyben alulmaradt.

I. sz. 48 késő őszén újabb csapás érte Britannicust, elvesztette anyját, aki fiát gyöngéden szerette. Messalina meggyilkolása után fia pozíciói jelentősen hanyatlottak. Az apának hamarosan újabb feleséget találtak a köztársasági érzelmű Germanicus lányát, az ifjabb Agrippinát. A nagy befolyással rendelkező szabados, Pallas javasolta Claudiusnak, hogy Agrippina Germanicus unokáját (Nerot) hozza magával, és „... valóban méltó lenne a császári ranghoz egybekapcsolni az előkelő sarjat és a Iulius- s a Claudius család utódait és nem szabad engedni, hogy a termékenységben kipróbált, még fiatal asszony más házába vigye át a Caesarok hírnevét.”⁷⁷ Claudius és Agrippina vérfertőző házasságával⁷⁸ új fejezet kezdődött a gyermekek: Britannicus és Nero életében. Az ifjú ara tudatosan készült a „gyenge” uralkodó félreállítására. Saját fia számára biztosítani kívánta a hatalmat, amelynek alapfeltétele volt, hogy Claudius fogadja örökbe Nerot, aki idősebb volt, mint a princeps saját fia. Ezzel a tervvel a hatalom eddigi várományosát félreállítva akarta biztosítani Nero „sima” hatalomátvételét. Tisztában volt azzal, hogy a politika felkészült uralkodót kíván, és ezért bízta Nero nevelését Senecára.⁷⁹

Amikor i. sz. 50-ben Claudius Agrippina fiát, Nerot adoptálta, Britannicus sorsa megpecsételődött.⁸⁰ Lejárataának egyik lépése volt, hogy az i. sz. 51-ben rendezett játékok idején csak praetextában jelenhetett meg, míg Nero triumphusi öltözetben.⁸¹ Tehát amikor Nerot a Claudiusok közé fogadták, Britannicus helyzete jelentősen romlott, s ezt mindenki láthatta. „A fiú lassanként a kiszolgálásban is magára maradt, és mostohájának igazán nem helyénvaló kedveskedéseit csúfságra fordította, mert átlátta hamisságukat. Amint beszéltek, nem volt lagymatag tehetség, akár igaz, akár a veszély miatt tartotta meg hírét próbatétel nélkül.”⁸²

Suetonius felháborító dologként említi Nero örökbefogadását, hiszen a princepsnek volt saját fia.⁸³ A gyermek Britannicus elnyomott helyzetét az is befolyásolta, hogy anyját, a hatalomra ugyancsak aspiráló Messalinát, Claudius kivégeztette.⁸⁴

A viszály egyre mélyült a két fiú között, s amikor Britannicus Nerot az adoptálás ellenére Domitiusnak szólította, a mostohaanya, Agrippina panaszt emelt Claudiusnál, aki ekkor száműzetéssel vagy halállal büntette fia legkiválóbb nevelőit. „... s a mostoha által kijelölt személyeket adja őrzésére.”⁸⁵ Agrippina javaslatára Britannicus nevelőit és környezetének tagjait kicserélték. Egyébként azokat a tribunosokat és centuriókat, akik Britannicus pártján voltak koholt ürüggyel elmozdították.⁸⁶

Nero egyre féltékenyebb lett Britannicusra, közeledett az idő, amikor Claudius édesfia betölti 14. életévét, és felnőtté válik. Nero hiába próbálkozott Britannicus lejáratásával, mégis népszerű volt. Ellenkező hatást váltott ki a nézők körében az az eset, amikor az egyik Saturnus ünnep alkalmával játékból királyt választottak a fiatalok közül. Nero ebben a szerepben Britannicust középre parancsolta énekelni, bízva abban, hogy így nevetségessé tudja tenni. „Britannicus félelem nélkül belekezdett egy dalba, amellyel értésre adta, hogy kiforgatták apai otthonából, uralkodói hatalmából.” Az eset kapcsán növekedett a Britannicus iránti szánalom és együttérzés.⁸⁷

Claudius élete vége felé ugyan megbánta, hogy Nerot adoptálta, és Britannicust magához öleve értésére adta, majd ha megnő, megtudja apja tetteinek igazi okát. „Meggyógyít majd, aki megsebzett.” Úgy döntött, hogy a még serdületlen ifjú, amikor a termete megengedi, öltse fel a férfi tógát. „Legyen végre méltó Caesarja a római népnek!”⁸⁸ Igyekezett a fiúk közötti nézeteltérést egyengetni, mindkettőt az atyák figyelmébe ajánlotta. Claudius kései lelkifurdalása Britannicus háttérbe szorítottsága miatt már nem változtatott a helyzeten, Claudius halálával pedig megpecsételődött a sorsa. Claudius eltávolítása (meggyilkolása) Agrippina politikai terveinek a része volt.⁸⁹ Nero hatalomátvétele akadály nélkül megvalósulhatott i. sz. 54-ben, ahhoz, hogy divi filius lehessen, a halott Claudius istenné kellett avatni.⁹⁰

Agrippina terve tehát megvalósult, de a fiatal Nero egyre feszültebbé vált, és tartott anyja fenyegetőzésétől, hogy nem elég a hatalmat megszerezni, meg is kell tartani, fel kell számolni a belső ellenzékét, mindenekelőtt Britannicustól kell megszabadulni. Így i. sz. 55 februárjában, még a 14. születésnapja előtt megmérgezték. A princeps nyíltan nem merte megöletni mostohatestvérét, ezért mérget készíttetett Iulius Pollio testőrparancsnok segítségével. Az első próbálkozás nem járt sikerrel. A lassú mérég nem hatott, ezért Nero megparancsolta a mérégkeverő asszony meggyilkolását, és ezután „... Caesar szobája mellett főzik meg a mérget, korábban kipróbált szerekből, azonnal hatót”.⁹¹

A klasszikus tragédia legnagyobb francia művésze, Racine a valóságnak megfelelően ragadta meg *Britannicus* című tragédiájában a „szörnyeteg születésének” a pillanatát: Nero akaratával szemben tehetetlenek az áldozatok: Britannicus és Julia (Octavia). A szerencsétlen sorsú gyerek, Britannicus meggyilkolása az iszonyat első pillanata volt, a tanácsadók és a családtagok likvidálása volt a következő állomás, majd az emberi kegyetlenség az anyagyilkosságban jutott szomorú végkifejletéhez.

Nero áldozatai között találjuk Claudius Messalinától származó lányát: Octaviát, akinek hasonlóan szomorú gyerekkor jutott osztályrészül, mint fivérének. Nehéz gyermekkorára utalt Tacitus: „... fiatal fejjel, már rég megtanulta, hogyan kell elrejtteni fájdalmat, szeretetet, minden érzelmet. . .”⁹² Mindössze egy évvel volt idősebb Britannicusnál, i. sz. 40-ben született.⁹³ Messalina kivégzése a kislány számára állandó szomorúságot okozott. „Ó, édesanyám, sokszor siratott, bú-bajom első kútfeje, lányod bús sírását halld, árnyakban érzés, ha maradt!”⁹⁴

I. sz. 53-ben a tizenhárom éves Octaviát arra kényszerítették, hogy Neroval frigre lépjen, így az ifjú férj az uralkodónak fia és veje is lett egyszerre.⁹⁵ Ez a házasság, csakúgy, mint Octavia egész élete boldogtalan volt. A Senecának tulajdonított tragédiában, az *Octaviában* így vallott a lány szomorú sorsáról: „... szüleim siratom s letarolt kisöcsém; ő volt egyedül halvány vigaszom sok siralom közt s a reménységem. Most gyászom túlélve, magam tengődöm, nagy név üres árnya.”⁹⁶ Egy új szerelem kedvéért Nero elvált Octaviától, akit sohasem szeretett, és az erkölcstelenség koholt vádjával Pandateria szigetére száműzte. Még ez sem volt elég az uralkodónak, i. sz. 62-ben meggyilkoltatta Octaviát, akit már életében erős rokonszenv kísért, halálában szinte mártírrá magasztosult.⁹⁷

A történetírók, mindenekelőtt Tacitus a „szerencsétlen” Iulius-Claudius család egyetlen uralkodásra alkalmas tagjának Britannicus és Octavia nagybátyját, Germanicust tartotta, aki egyébként nagy megbecsülésnek örvendett már gyermekkorában, megélte felnőttkori sikereit, és mégsem lett uralkodó. Kiváló testi adottságokkal rendelkezett, „... olyan testi és szellemi erényekkel ékeskedett, mint senki más”.⁹⁸ Germanicus minden tekintetben különleges tagja volt a Iulius-Claudius családnak: adoptáló apja (Tiberius), testvére (Claudius), fia (Caligula) és unokája (Nero) is princepsként gyakorolta a Római Birodalom legfőbb hatalmát, ő azonban bár már korán számos megtiszteltetésben részesült, sőt a római nép rokonszenve kísérte,

mégsem lett császár. Művelt emberként a görög és latin retorikában, irodalomban járatos volt. Erényei miatt rendkívül népszerű volt Rómában és az egész birodalomban, számos jutalomban részesült, a nép rajongott érte. Halálakor nagyon komolyan meggyászolták. „Aznap, hogy meghalt, kővel hajigálták meg a templomokat, felforgatták az istenek oltárait, sokan kidobálták az utcára házi isteneiket, kitétek újszülötteiket.”⁹⁹

Germanicus gyermekkorán talán azért lehetett boldog, mert nem került a lehetséges utódok „listájára”, bár Augustus sokáig habozott, hogy ne őt jelölje-e utódjául. A terv nem vált komolyabbá, így nem állt senkinek sem az útjában, tehát zavartalanul élhette gyermekéveit. Megváltozott azonban a helyzet Tiberius uralkodása alatt. Már felnőttként, sikeres hadvezérként a hatalmon lévő princeps komoly riválist látott Germanicusban, tehát el kellett távolítani, halála körülményei tisztázatlanok maradtak. Joggal érezte úgy felesége, az idősebb Agrippina, hogy szándékosan tették el láb alól, és mint anya, aki a Iulius-Claudius család egyenes ági leszármazottja volt, gyermekeit bosszúra és a hatalom megszerzésére nevelte.¹⁰⁰ Ezzel terhelté gyermekei fiatal éveit, és tette torzzá, megkeseredett felnőtté őket, Caligula esetében, pedig zsarnok uralkodót adott a római népnek és az egész birodalomnak.

Sajnálatra vagy irigylésre méltó gyerekek voltak, akik a rómaiak első uralkodó dinasztiája, a Iulius-Claudiusok családjába születtek vagy kerültek? A fenti kiválasztott példák alapján is állítható, hogy különleges helyzetük ellenére vagy talán éppen azért, szinte mindegyiküknek szomorú gyerekkor jutott osztályrészül.

Jegyzetek

¹A római jog az embereket kor szerint és a cselekvőképességet illetően két csoportba osztotta: a serdületlenekre (impubes) és a serdültekre (puberes). A serdülttség korhatára fiúknál 14 év, lányoknál 12 év volt. A serdületlenek további két részre különíthetők, akik még nem tudnak beszélni (qui fari non possunt > infantes), tehát teljesen cselekvőképtelenek és a többi serdületlen (impubes infanzia maiores), akiket korlátozottan cselekvőképesnek tekintettek. A serdültekcsoportján belül pedig megkülönböztették a 25 év alattiakat (puberes minores) és a 25 évet betöltött nagykorú személyeket (puberes maiores). Vö. Földi András-Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 1996. 222–223.

²Vö. Lemosse, Maxime: L'incapacité juridique comme protection de l'enfant en droit romain. In *Recueils de la société Jean Bodain pour L'histoire Comparative des Institutions*. XXXV. *L'enfant*. Bruxelles, 1975. 248–270.

³Stone, L.: *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. London, 1977. 70.

⁴Plutarchos, Numa 12. Vö. Dixon, Susanne: *The Roman family*. Baltimore–London, 1992. 99.; *Fragmenta Vaticana* In Riccobono, S. et al. (eds.): *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani (FIRA)*. Firenze, 1940–43. vol. 2. 321. (Ulpianus); Shorer, E.: *The Making of the Modern Family*. Glasgow–London, 1977. 174.

⁵Seneca, 99. levél 1, 2.

⁶Uo. 14.

⁷Uo. 1–6.

⁸Cicero, Tusculumi beszélgetések 1, 93. 4.

⁹Cicero, Atticushoz 12. 18a.

¹⁰Plinius, Epistulae 5. 16. 8. Vö. Dixon i. m. 100.; Hopkins, K.: *Death and Renewal: Sociological Studies in Roman History*. Cambridge, 1983. 217–226.

¹¹Minucius Fundanus i. sz. 107-ben consul suffectus volt, majd Asia proconsulja.

¹²Plinius, Levelek 5. 16. Vö. Hopkins i. m. 217–226.

- ¹³Tacitus, Agricola 4. Agricola édesanyját dicséri megfelelő neveléséért.
- ¹⁴Mason, M.: Puer Bibulus (Catulle, 17, 12–13) et l'image du petit enfant chez Catulle et ses prédécesseurs. *Mélanges de l'école française de Rome*. 90. Paris, 1978. 258–259.; Uő.: The Emergence of the Small Child at Rome. 1983. 154. /History of Education 12./
- ¹⁵Apja Livia második fia: Drusus, anyja Augustus unokahúga: Antonia minor.
- ¹⁶A későbbi Nero császár apja.
- ¹⁷Testvérek. Apjuk: Lucius Domitius Ahenobarbus, anyjuk: Antonia maior.
- ¹⁸Lásd a sírkő képét: Dixon i. m. 176.
- ¹⁹Étienn, R.: La Conscience médicale antique et la vie des enfants. *Annales de Démographie Historique*, 21. 1973. 43.
- ²⁰Lányoknál a születést követő nyolcadik, a fiúknál a kilencedik nap.
- ²¹Digesta 50. 16. 194.
- ²²Március 17-én tartották ezt a vidám ünnepet. Az ünnepet látványosságok és színjátékok kísérték. Ovidius, *Fasti* 3, 713.
- ²³Dixon i. m. 101–102.
- ²⁴Plutarchos, Tiberius Gracchus 1.
- ²⁵Bringmann, K.–Schäfer, Th.: *Augustus und die Begründung des römischen Kaisertums*. Berlin, 2002. 256.
- ²⁶Köberlein, E.: *Caligula und ägyptischen Kulte*. (Beiträge zur klassischen Philologie). Meisenheim am Glan, 1962. 59–61.
- ²⁷Suetonius, Caligula 25.
- ²⁸Uo. 27.
- ²⁹Uo. 59.
- ³⁰Tacitus, Annales 15, 23. A gyermek consecrálásához vö. Cohen, H.: *Description*

historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain, communément appelées Médailles Imperiales. Paris, 1880–1892. újabb kiadás: Graz, 1955. I. 315.; Mommsen, Th. et al. (eds.): *Corpus Inscriptiorum Latinarum.* Berlin, 1863– VI. 2044. XI. 6955.

³¹Rotondi, G.: *Leges publicae populi romani.* Hildesheim, 1962. 457–462. Vö. Mette-Dittmann, A.: *Die Ehegesetze des Augustus.* Stuttgart, 1991. 162–165. /Historia 67./

³²Suetonius, Augustus 31.

³³Uo. 34.

³⁴Uo. 38.

³⁵Uo. 44.

³⁶Uo. 45.

³⁷Uo. 56.

³⁸Uo. 46.

³⁹Uo. 48.

⁴⁰Simon, E.: *Ara Pacis Augustae.* Tübingen, é. n. 21–22.

⁴¹Suetonius, Augustus 65.

⁴²Uo 86.

⁴³Uo. 64.

⁴⁴Uo. 65.

⁴⁵Gaius, Institutiones 1. 98.

⁴⁶Suetonius, Tiberius 3. Vö. Ziegler, K.–Sontheimer, W.–Gärtner, H. (Hrsg.s): *Der Kleine Pauly.* 5. Band. München, 1979. 814.

⁴⁷Suetonius, Claudius 39. Vö. Meise, E.: *Untersuchungen zur Geschichte der Julisch-Claudischen Dynastie.* München, 1969. 177–178. /Vestigia 10./

- ⁴⁸Kornemann, E.: *Römische Geschichte* II. Stuttgart, 1970. 188–189.
- ⁴⁹Vö. Levick, B.: *Tiberius the Politician*. London, 1976.; Saeger, R.: *Tiberius*. London, 1972.
- ⁵⁰Suetonius, Tiberius 57.
- ⁵¹Apja öse: Tiberius Nero, Anyjái: Appius Pulcher, egyébként midkettejük apja Appius Claudius Caecus volt.
- ⁵²Tacitus, Annales 1. 4. Vö. Baar, M.: *Das Bild des Kaisers Tiberius bei Tacitus, Sueton und Cassius Dio*. Stuttgart, 1990. 42–43.
- ⁵³Suetonius, Nero 1.
- ⁵⁴Uo. 5.
- ⁵⁵Suetonius, Nero 6.
- ⁵⁶Domitia Lepida, akit Nero később meggyilkoltatott, hogy vagyonához jusson. Vö. Suetonius, Nero 34.; Tacitus, Annales 11, 37, 12, 64.
- ⁵⁷Cassius Dio, 61, 7.
- ⁵⁸Agrippina politikai tervét, hogy fiából uralkodót csináljon, következetesen valószínűsítette meg. Még i. sz. 49-ben Nero eljegyezte Claudiát, Claudius lányát. Egy évvel később adoptáltatta a fiát Claudiusszal a három évvel fiatalabb Britannicus rovására. Agrippina megnyerte magának a két jelentős politikus: Burrus és Seneca támogatását. Mindketten politikai befolyással rendelkeztek, és támogatták Agrippina tervét.
- ⁵⁹Suetonius, Tiberius 61.
- ⁶⁰Id. Plinius, Naturalis historia 7, 75: Conopas és Androméd.
- ⁶¹Id. Seneca, Contraversiae 10. 4.
- ⁶²Horatius, Szatírák 1, 3, 44.
- ⁶³Scramuzza, V. M.: *The Emperor Claudius*. London, 1940. 36.
- ⁶⁴Suetonius, Claudius 2.

- ⁶⁵Uo. 3.
- ⁶⁶Suetonius, Claudius 4.
- ⁶⁷Uo.
- ⁶⁸Drusus még kislány korában Pompeiben megfulladt, amikor egy körtét magasba dobva szájával elkapott. Claudiát Claudius meztelenül kitette anyja ajtaja elé. Bár öt hónappal a válás előtt született, de Claudius egyik felszabadított rabszolgájától: Botertől fogant. Antoniát előkelő férfiakkal házasította össze. Először Gn. Pompeius Magnushoz, majd Faustus Sullához adta. Octavia először Silanusnak volt a menyasszonya, majd Claudius mostoha fia, Nero lett a férje.
- ⁶⁹Britannicus Claudius trónra lépése utáni 20. napon, az apa második consulságakor született. Wissowa, G. et al. (Hrsg.s): *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, 1894- (továbbiakban: RE) III/2686.; Koestermann, E.: Uo. III/150; Tacitus, Annales 12, 25.; Suetonius, Claudius 27.; Groag, E.-Stein, E.-Petersen, L. (eds.): *Prosopographia Imperii Romani saec.* Berlin, 1952-. II/186. Nr. 820.
- ⁷⁰Cassius Dio, 60, 12.; Eutropius, 7, 13.
- ⁷¹Mattingly, H.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum. I. Augustus to Vitellius*. (BMC) London, 1923. S. CLVI; Smallwood, E. M.: *Documents illustrating the Principates of Gaius. Claudius and Nero*. Cambridge, 1967. 43. Nr. 98. 140 s.v. Britannicus.
- ⁷²Vö. Meise i. m. 149.
- ⁷³Messalina mint Augustus leszármazottja, maga is hatalomra tört. Messalina anyja, Domitia Lepida (Augustus nővérének az unokája) az ifjabb Agrippina (később Claudius utolsó felesége) férjének, Domitius Ahenobarbusnak (Nero apja) volt a nővére.
- ⁷⁴Seneca, Polybius vizsgálása XII. 5.
- ⁷⁵Tacitus, Annales 11, 1, 4.; Cassius Dio, 60, 32. RE III. 1152. Nr. 6.; Parker, E. R.: The Education of Heirs in the Julio-Claudian Family. *American Journal of Philology*, 67. 1946. 29-50.
- ⁷⁶Tacitus, Annales 11, 11.

- ⁷⁷Tacitus, Annales 12, 2.
- ⁷⁸Claudius Agrippina apjának, Germanicusnak volt a testvére, tehát felesége nagybátyja volt.
- ⁷⁹Seneca először három görög tudós (Thrasyllus csillagász, Alexandros peripatetikus bölcselet és Chairemos stoikus gondolkodó) segítségével megismertette Néroval a hellén kultúrát, majd maga vette át az ifjú nevelését, és tanította meg az ékeesszólás művészetére. Vö. Tacitus, Annales 13, 2.
- ⁸⁰Tacitus, Annales 12, 26.
- ⁸¹A praetextát, a bíborral szegélyezett tógát kiskorú gyerekek (curulisi magistrátusok és néhány papi méltóság) viselték, a triumphatori öltözet a győztes hadvezér díszes, Iuppiteréhez hasonló királyi ruhája. Tacitus, Annales 12, 41.
- ⁸²Tacitus, Annales 12, 26.; Vö. Meise i. m. 82. p. 44. lábjegyzet.
- ⁸³Suetonius, Claudius 39.
- ⁸⁴Tacitus, Annales 11, 38.
- ⁸⁵Tacitus, Annales 12, 41.
- ⁸⁶Tacitus, Annales 13, 15.; Suetonius, Nero 7, 1.; Cassius Dio, 60, 32. A Britannicus párthoz vö. Meise i. m. 194.
- ⁸⁷Tacitus, Annales 13, 15.
- ⁸⁸Suetonius, Claudius 43.; Cassius Dio, 60, 34, 1.; Iosephus, Iudaiké Archaologia 20, 153.
- ⁸⁹Az ókori szerzők egybehangzóan írják arról, hogy Claudius Agrippina mérgeztette meg. Vö. Suetonius, Nero 33.; Tacitus, Annales 12, 67.; Iuvenalis, 5, 147.
- ⁹⁰Ennek paródiája: Seneca Apocolocyntosisa.
- ⁹¹Tacitus, Annales, 13, 15–17.; Suetonius, Nero 33.; Iosephus, Iudaiké Archaologia 8, 2.
- ⁹²Tacitus, Annales 13, 16.

- ⁹³ Az életrajzi adatokhoz lásd: Weidemann, U.: Octavia. In *Lexikon der alten Welt*. Zürich-Stuttgart, 1965. 2113.
- ⁹⁴ Seneca, Octavia 1, 10-13.
- ⁹⁵ Seneca, Octavia 1, 151-152. Uo. 1, 151-152.
- ⁹⁶ Uo. 67-71.
- ⁹⁷ Tacitus, Annales 14, 13.; 14, 60-64.; 15, 67.; Suetonius, Nero 35, 57.; Cassius Dio, 62, 13, 1.; Iuvenalis, 8. szatíra 217-219. Vö. Meise i. m. 171.
- ⁹⁸ Suetonius, Caligula 3.
- ⁹⁹ Uo. 5.
- ¹⁰⁰ Schuller, W.; *Frauen in der römischen Geschichte*. Konstanz, 1987. 63.

Horváth Andrea

Pannónia gyermekei a régészeti leletanyag tükrében

A Római Birodalom Pannónia provinciájára vonatkozó írott forrásokkal nem rendelkezünk bőségesen. S ami rendelkezésünkre is áll, az is többnyire töredékes, információi esetlegesen. Még kisebb azon adatházisunk, amely a provinciális társadalomra, annak egyes rétegeivel kapcsolatosan ad felvilágosítást.

A gyermekekre vonatkozóan birodalmi szinten sem áll rendelkezésünkre más, mint elszórt utalások, levelezés, egyes szerzők neveléssel, családdal, iskoláztatással kapcsolatos megjegyzései (Vergilius, Horatius, Ciceró, ifjabb Plinius, Tacitus, Iuvenalis, Quintilianus, Hieronymus). Ezen munkák általános megjegyzései alapján ugyan kaphatunk képet a gyermekek helyzetéről, de ez mindenképpen általános, s nem pannóniai vonatkozású.

Ugyancsak általános kép bontakozik ki a gyermekek helyzetére vonatkozóan a Római Birodalom minden polgárára kötelező római jog szabályai alapján. A gyermekek helyzetét ezen szabályok két ponton ragadják meg.

Egyrészt a gyermek jogi státuszának meghatározására, ennek szabályainak tisztázására törekszenek. Azaz szigorúan megszabják, ho-

gyan lehet szabad, római polgár, törvényes házasságból született egy gyermek. Ennek kapcsán az adoptáció, gyámság, gondnokság részletes előírásait is megszabják. Bár törvényileg nem, a szokásjog szerint a névviselés is kötött volt a Birodalomban, hiszen ez egyértelműen utalt viselője helyzetére. Erre viszont bőségesen találunk példát tartományunkból.

Másrészt a gyermekek, mivel gyakran nagykorúságuk elnyerése után is apjuk hatalma alatt maradtak, így jogügyleteiket (vállalkozás, adásvétel, szerződéskötés) ilyenkor is részletesen meghatározták a jog szabályai. Azaz ki viseli az ilyen gazdasági ügyletekért a felelősséget, kinek szerez a gyermek, milyen feltételekkel vehet részt az ilyen ügyekben, illetve hogyan örököl.¹

A jogi forrásaink ugyan elméletben mindenkire kiterjedtek, aki római polgár volt, (212-től a *Constitutio Antoniniana* életbelépésével gyakorlatilag a Birodalom valamennyi szabad születésű polgárára) tartományunkban azonban csak elvétve találunk utalást megvalósulásukról.

A provincia gyermekeinek helyzetére konkrét és bőséges forrásanyagot kínál azonban a régészet. A vonatkozó leletanyagot négy nagy témakör keretében vettem vizsgálat alá.

Elsőként a sírkövek gyermekábrázolásait, majd az antropológiai leletanyagot és a demográfiai összefüggéseket, harmadszor a temetkezési módokat és általában a gyermektemetkezéseket, kiemelve közülük négy tanulságos esetet, végül pedig azon speciális leleteket, amelyek főképpen gyermekek sírjaiban találhatóak.

A kutatásokat időben a 2. század elejétől, az 5. század elejéig terjesztettem ki. Az ok, amiért nem a tartomány elfoglalásától kezdődően vizsgáltam a leleteket, elsősorban abban rejlik, hogy a romanizáció, a római szokások elterjedése, a sírkőállítás majd a 2. század második felétől a csontvázas temetkezés megjelenése teszi lehetővé a gyermekekre vonatkozó adatok értékelését. Térben az egykori Pannónia provincia területére vonatkoznak a vizsgálatok, azzal a meg-

jegyzéssel, hogy a mai Magyarországon publikált leletek képezik a kutatások törzsét.²

Sírkövek és ábrázolásaik

A tartományba érkezett római lakosság, kereskedők, de elsősorban az igen nagy létszámú katonaság honosította meg Pannóniában a sírkőállítás szokását. Bár ez a tradíció a rómaiak megjelenésével egy időben gyökeret vert a tartományban, elsősorban a déli és nyugati sávjában a provinciának, a 2. század elejétől válik általános szokássá, még az őslakosság körében is. Ezek a korai darabok részben itáliai mesterek tömegtermékei, részben a helyi mesterek kezdetleges kísérletei. A leggyakrabban kifaragott ábrázolás az elhunyt mellképe, koszorú, áldozati jelenet.³

A 2. század végén jelent meg, és a következő században vált általánossá az úgynevezett családi sírkövek állítása. Ezek az emlékeken együtt ábrázolták az állítató egész családját.⁴ A családi kövek egy részén, csaknem 40 sírkövön gyermek, gyermekek is szerepelnek. Bár az emlékek kidolgozásukban igen eltérőek, szinte valamennyiben közös az, hogy a kompozíción a szülők a háttérben állnak, és előttük vagy közöttük helyezkednek el a gyermekek.⁵

A kislányokat almával,⁶ a fiúkat hosszú csőrű madárral⁷ vagy a polgárjogot jelképező irattekercssel ábrázolják,⁸ néha gyümölcsös kosarat tartanak.⁹ Ezek a jelképek a felnőttek kezében is előfordulnak,¹⁰ s a gyermekek öltözete is szüleikét mintázza. Azaz mind viseletükben, mind hajformájukban kis felnőttekként jelennek meg a képi ábrázolásokon.

A családi portrékat két csoportra lehet bontani aszerint, hogy tagjaik között van-e valamiféle a faragványon is kifejezett kapcsolat vagy az ábrázolt személyeket egymástól függetlenül formázzák meg. Így tehát a kissé merev és egymástól elkülönült alakok ilyenkor a család tagjai. Például a Matricából előkerült Claudius Ingenusnak

állított sírkövön,¹¹ vagy ugyanez elmondható a vértessaccai sírkő három férfialakjáról.¹²

Sokkal gyakoribb az a megoldás, amikor a szülők kezüket a gyermekeik vállára teszik,¹³ s ennek a póznak még bensőségesebb változata, amikor szabályosan átölelve tartják gyermeküket. Az intercisai kövön, az apa a felirat szerint 5 évesen elhunyt fiát tartja átölelve,¹⁴ illetve a Bagodvitnyédről előkerült sírkövön, az édesanya egész kezét védelmezően a fia elé helyezi.¹⁵ Néhol még a szülőket is egymás vállát átfogva ábrázolták, így a gyermekkel együtt egy zárt kompozíció jött létre. Különösen kedves jelenetet örökített meg a faragó akkor, amikor Aelius Munatius valószínű családját mutatja be. A három gyermekén kívül, akik szüleik előtt állnak, az asszonyt úgy ábrázolták, hogy csecsemőjét a karjában tartja és szoptatja (a kicsi szorosán bepólyálva az asszony bal kezében van, jobbával ruháját felemeli). A férfi foglalkozása capsarius, (egészségügyi szolgálatos) talán innen ered a testi valóság ilyen leplezetlen bemutatása.¹⁶

A gyermekek ezeken az emlékeken csak ritkán kapnak egyéni arcot vagy viselnek egyéni vonásokat. Az Aelia Germanilla nevet viselő 4, illetve 2 évesen elhunyt gyermekek ugyanazt a nevet viselték, szüleik és a férj anyja szerepel még rajtuk kívül a sírkő ábrázolásán. Fület takaró, rövid, kifelé kunkorodó hajukat a fejtetőn hátra fésülték, de ez a hajviseletük is teljesen azonos, s alig lehet kivenni, melyikük az idősebb, illetve melyikük a fiatalabb az ábrázoláson.¹⁷ Nem tükrözi a gyermekek valódi korát az ábrázolás sok más esetben sem. Nem egy éves az a gyermek, akit elhunyt édesanyjával ábrázoltak.¹⁸ A felirat szerint öt éves a kisfiú és kettő a kislány, de az ábrázoláson jóval idősebbnek látszanak.¹⁹ A Verebről előkerült felirat három gyerekről beszél, egy egyéves és egy hatéves fiúról, valamint egy nyolcéves kislányról, ők a sírkövön idősebbnek látszanak, de igazán szembetűnő ott, ahol a szöveg hat hónapos kisfiút említ, az ábrázoláson pedig egy irattekercsre mutató gyermek hat-nyolcévesnek látszik.²⁰

Néhol azonban egészen halvány nyomait, de felfedezhetjük az

egyéniesített vonásoknak. A hajviseletben, amikor vagy a testvérek kapnak eltérő vonásokat, vagy az apa és fia hajviselete között fedezhetiünk fel különbséget.²¹ Nagyon kedves annak a kissé pufók képű fiúnak a megformálása, aki egyébként ezt a vonását szüleitől kölcsönözte.²²

Nehéz feloldani azt az ellentmondást is, ami olykor a kövek szövege és ábrázolása között húzódik. Gyakran nem említi a szöveg a megformált gyermekeket, illetve (ritkán) nem szerepel az összes megemlített személy a faragványon.²³ Itt középen a tizennégy éves fiú, mellette két nőalak áll, az egyik a dajka, a másik a szöveg alapján nem azonosítható. A szöveg még egy nőről és egy libertáról ejt szót, valamint a gyermek apja a sírkő állíttatója. Erre a problémára két megoldás kínálkozik, vagy raktáron levő kövekből választott a megrendelő, s erre vésette a szöveget, vagy csupán az elhunyt és a házastárs, állíttató került fel a képműzőbe, a gyermekek ebben az aspektusban nem kaptak szerepet. Akármelyik is a valós ok, mindkét esetben igaz, hogy a gyermekek megörökítését nem tartották fontosnak, bármennyire is a család részének tekintették, fejezték ki irányukban érzelmi viszonyukat.

Antropológiai, demográfiai megfigyelések

Köztudott, hogy az ókori Római Birodalom lakosságának átlag-életkora és a születéskor várható átlagos élettartam lényegesen elmarad a mai értékektől.²⁴ Ezért rendszerint a higiénés viszonyokat, a nők esetében a sok és korai szülést, a férfiaknál a háborúkat tesszük felelőssé. Ezen adataink nagy része azonban a felírt anyag alapján alapszik jobb híján, hiszen a korból nem maradtak fenn összeírások. Mindamellett, hogy a felírt anyag csak egy szűk társadalmi kör életkoradatait tünteti fel, s birodalmi szinten eltérő a felírási szokása, mégis viszonylag kézzelfogható és igen nagy számú adatot nyújt számunkra. A Római Birodalom különböző régióiban megfi-

gyelt eltérések szerint Észak-Afrikában az idősebb korcsoportúaknak, Észak-Itáliában a gyermekeknek állított feliratok gyakoribbak, míg Germánia, Hispánia és Britannia területén a feliratokon leggyakrabban a 20-50 éves korosztály szerepel, itt ugyanis leginkább a megszálló katonaságnak állítottak feliratos emléket. S ez bizonyos anomáliákat okoz a feliratos anyag adataiban.²⁵

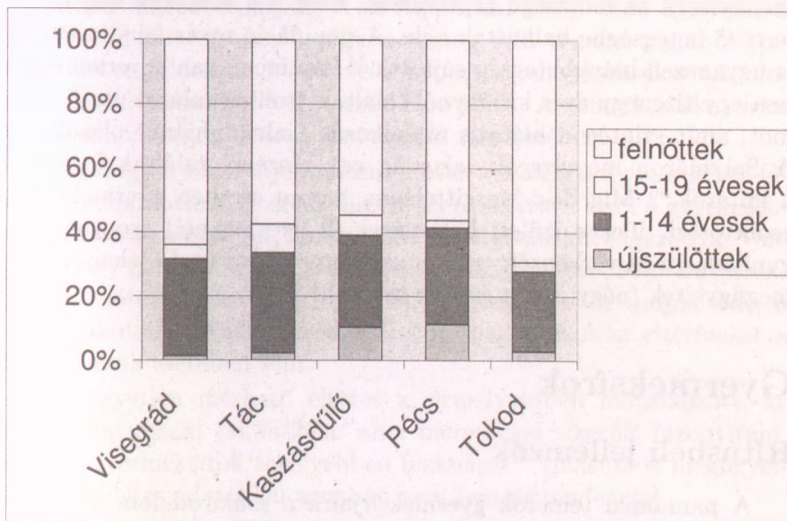
Mivel a pannóniai temetők antropológiai feldolgozása az utóbbi harminc évben megindult, néhány konkrét adattal pontosabbá tehetjük a feliratos anyagban ábrázolt képet. Tizenöt temető antropológiai anyagának elemzését végeztem el, ebből nyolc nagy sírszámú, a többi csupán tízes nagyságrendű adatot tartalmaz.²⁶ A kisebb temetők vagy nagyobb temető részei (Arrabona),²⁷ vagy egy villatelepülés lakosságának temetkezéséül szolgáltak (Kisdorog-Hegyiszántók).²⁸ Ezekre általánosan jellemző, hogy a gyermeksírok aránya viszonylag alacsony, a férfi-női arány is igen széles szóródást mutat. Minden bizonnyal a kevés adat okozza ezeket a statisztikai anomáliákat.

Ezzel szemben a nagy sírszámú temetőkben csaknem ugyanaz a kép mutatkozik meg az összes gyermeksírok tekintetében. Az össznépeséghez viszonyítva igen magas a csecsemő, de még a kisgyermekkorúak halálozása is, s néhány helyen a tizenéves korcsoportban sem csökkennek ezek az adatok. Jó példa erre a frissen publikált Tác-Margittelep római kori népességének adatsora. A gyermeksírok csaknem pontosan 30%-át teszik ki az össznépeségének. Figyelmet érdemel a korcsoportonkénti megoszlás is, hiszen a csecsemők 6%-ot, az 1-7 évesek 41%-ot, a 8-14 évesek 52%-ot tesznek ki.²⁹ A szintén jól megfigyelt és rendkívüli alapossággal publikált aquincumi északi temetőben a gyermekek felnőttekhez viszonyított aránya 30-50% között mozog.³⁰

A halálozási csúcs és a születéskor várható átlagos élettartam is mutat némi eltérést, az alapvető képleten azonban alig változtat. 29-40 év közötti átlagéletkor, a nők kissé jobb túlélési esélyei és a rend-

kívül magas gyermekhalandóság.³¹ A csecsemőkre vonatkozó adatok azért is hiányosak, mert csontvázaik gyakran megsemmisültek.

A következő ábra öt nagy római temető antropológiai leletanyaga alapján szemlélteti a gyermekhalandóságnak a felnőtt korcsoport-hoz viszonyított arányát. A fiatal elhunytak három életkori csoportra vannak osztva.

Összehasonlító diagram a gyermekhalandóságról

A patológiás jelenségek vizsgálatára öt temetőelemzés kapcsán találtam adatokat (Solymár, Visegrád-Dió, Kaszásdűlő-Raktárrét, Tác-Margittelep, valamint Aquincum-Bécsi út³²). Az itt tapasztaltak azonban nem indokolják a magas gyermekhalandóságot. A több száz sír elemzésekor csak néhány betegségre utaló jelet találtak az antropológusok.

Visegrádon egy 9-13 éves gyermek fejlődési rendellenességgel, borda összezsugorodással jött a világra,³³ míg négy kortársánál, (13-14, 8-12, 3-5 és 3-6 évesek) egy vérképzőszervi megbetegedést mutattak ki, ötödik társuknál (3-6 éves) igen előrehaladott állapotú volt a betegség (poroticus hiperostosis). Ez a betegség vashiányos vérszegénységet, felszívódási zavart eredményez, oka a nem megfelelő mennyiségű és minőségű táplálkozás. Ezek a gyermekek valamiféle fertőző betegségbe halhattak bele. A populáció nyolc felnőtt tagját is ugyanezen hiánybetegség sújtotta.³⁴ Aquincumban egyetlen esetben egy tizenegy éves kislánynál találtak csontritkulásra utaló nyomot, amit szintén a hiányos táplálkozás (kalciumhiány) okozott.³⁵ A Solymáron megvizsgált lakosság egy részénél találtak fogkövet a kutatók.³⁶ Míg Tác-Margittelepen három esetben gyermekeknél csonttörést, illetve ízületi betegséget (2 gyermeknél) csonthártyagyulladásra és vérképzőszervi, anyagcserezavarra utaló jelenséget is megfigyeltek (négy illetve három esetben).³⁷

Gyermeksírok

Rítusbeli jellemzők

A pannóniai temetők gyermeksírojaira a szakirodalom önmagában nem sok figyelmet szentelt. A régebbi feltárások sokkal kisebb arányban publikáltak gyermeksírokat, s különösen a földsírok, a melléklettel gyéren ellátott temetkezések kerültek el a kutatók figyelmét. Közrejátszott ebben az is, hogy a csecsemők temetkezéseit a csontok rossz megtartása miatt nehezebb kellő módon feltárni, dokumentálni.

A későrómai temetőkre vonatkozóan született ugyan még a mai napig is jól használható elvi összefoglalás 1972-ben, amely részletesen feldolgozza a sírformától a tájoláson keresztül a mellékletek elhelyezkedéséig az addig megjelent publikált temetők anyagát, ez a munka azonban nem foglalkozott külön a gyermeksírokkal.³⁸

Az általam megvizsgált tizenhárom temető tapasztalatai a következőket mutatták (hét temető nagy sírszámú, hat pedig néhány tucat temetkezést tartalmazott).

A gyermeksírok között nagyjából ugyanazon arányban találjuk meg a korszak jellegzetes sirtípusait, mint amilyen gyakran ez a felnőttek temetkezéseinél is előfordul. A Keszthely-Dobogói temető fülkeszerűen kiképzett sírjait,³⁹ az Aquincum Bécsi úton a kövekből téglából épített sírokat⁴⁰ vagy a somogyszili temető téglából épített, illetve földsírjait,⁴¹ illetve a koporsós temetkezéseket (Aquincum északi temetője,⁴² Bátaszék-Kövesd⁴³). A temetkezéskor nem tettek különbséget életkor, illetve nem tekintetében.

Ugyanígy a sírok tájolása sem mutat a szokásos nyugat-keleti főiránytól számottevő eltérést. Illetve ha el is térnek ettől a gyermeksírok, akkor nem egyedül, hanem más temetkezésekhez igazodva. Való igaz, hogy néhány helyen ezek az eltérések jelentősebbek (Bátaszék-Kövesd kötetlenebb tájolás⁴⁴). Mivel gyakran nem tudjuk még a terepalakulathoz való igazodással sem magyarázni az eltéréseket a felnőtt sírok esetében sem.

Az egyetlen mérhető eltérés a sírmélységben mutatkozott, az aquincumi északi temetőben, ahol mérésekkel sikerült bizonyítani, hogy a gyermeksírok sekélyebben fekszenek⁴⁵ (másutt is megfigyelhető, részletes adatokkal azonban nem igazolt tendencia).

A csontvázak elhelyezkedése viszont több egyéni vonást hordoz. A gyermeksontvázat gyakrabban találják nem nyújtott vázhelyzetben, oldalt, esetleg felhúzott lábbal, hason. Ilyen jelenséget Aquincum északi temetőjében figyeltek meg, 37 ilyen sírból 26 volt gyermeké.⁴⁶ Szentendrén lepelbe csavarhatták a 36. számú földsír gyermek elhunytját.⁴⁷ Aquincumi az a jelenség is, amikor a kezet és lábakat összefűzve helyezték az elhunytakat a sírba, ezt a rítust a felnőtt és a 8-14 év közötti gyermekeknél is megfigyelték (19 esetben).⁴⁸

Nem ritka jelenség a késői temetőkben, hogy egy sírba több vázat

helyeznek el. Bár a szokás a szarkofágos temetkezéseknél is megfigyelhető, itt egyértelműen rátemetésekről van szó, addig a vizsgált temetőekben együttesen elhaltak kerültek közös sírba. Például: Keszthely-Dobogó férfi-nő 85. sír. Bizonyosan rátemetkezés Szentendre 56. sírja (nő-gyermek).

Az együttes temetkezésekkor a leggyakoribb az, amikor anyát és gyermekét helyezték együtt végső nyughelyükre, s ezen temetkezéseket követik esetszámmal a két gyermek együttes sírjai, s végül a férfiakkal eltemetett gyermekek következnek (ez utóbbira példa: Mucsfa⁴⁹). Nem túl gyakran, de például Szentendrén megfigyelhető, hogy egész családok temetkeztek közös sírba. Férj és feleség nagyobb és kisebb gyermek (31-es, 19-es és 74-es sírok, ez utóbbi 4 fő együttes temetkezése).⁵⁰ Ezeknél az utóbbi eseteknél, különösen ahol holttesttel a sírok és kizárt a rátemetkezés, a kutatók valami közös halálokot feltételeznek. Leggyakrabban járványok jöhetnek szóba. S hogy ilyenek léteztek, azt néhány esetben forrásaink is megerősítik. A markomann-quad háborúk idejéből birodalmi méretű pestisjárványról is van tudomásunk.⁵¹

Kettős temetkezések, ahol az egyik eltemetett személy gyermek, azokban a temetőben fordul elő gyakrabban, ahol a dupla temetkezés a felnőtt lakosok együttes eltemetésekor is sűrűbben jelentkezett. Mint Szentendrén például a 90-91. sírban, ahol fiatal nő és 8-14 év közötti kislány nyugszik. Ellenpéldaként említhető Somogyszil, s Majson egyáltalán nem fordult elő. Az Aquincum-Bécsi úton feltárt temető 86-os sírjában viszont két, csaknem egykorú (3-4 éves) gyermek együttes temetkezését tárták fel. Megállapítható általánosan, hogy a többes temetkezést ritkábban alkalmazták az ún. kis sírszámú temetőinkben.

A kettős temetkezések közé nem sorolható, de mégis egy anya és egy gyermek nyugszik a majsi temető 34. számú sírjában. A 23-27 év körüli nő szeméremcsontjait elzárva találták meg az embrió kopo-

nyacsontját, tehát minden bizonnyal szülés közben vesztette életét a fiatalasszony és gyermeke.⁵²

A különleges esetek közé tartozik annak az aquincumi szarkofágnak a négyéves halott kislánya, akit földbe sülyesztett kőszarkofágban temettek el.⁵³ A sírláda alját falappal borították, és erre helyezték a többszörös bandázsba (szövettekercsbe) burkolt elhunytat. A textileket, amelyből hétfélét lehetett elkülöníteni a szövési technika alapján, fenyőgyantával itatták át. A temetkezés tehát a mumifikálás helyi, pannóniai változata volt, az egyiptomi szokásoktól eltérő és annál kevésbé hatékony. Nem meglepő jelenség ez Pannónia területén, hiszen néhány múmiasír előkerült korábbi feltárásokon is.⁵⁴ Azonban sem ebben a szarkofágban, sem a környező sírokban nem utalt semmi arra, hogy észak-afrikai kapcsolatai lettek volna a temetkezésnek, ellentétben a korábbi leletekkel.⁵⁵

A kislány szarkofágján található felirat is egyedülálló a maga nemében, bár egyes kifejezései megtalálhatók más sírversekben is, egyedi költeménynek tarthatjuk:

Itt fekszik lásd a kislány ékesség nélkül,
aki oly hirtelen ragadtatott el, hogy hinni sem tudom,
még a legkisebb mértékben sem tudtam megbántani
szülőmet,

Cassiának hívnak, itt hever a kőbe bezárva,
négy évet és 5 hónapot élt, te pedig, aki ezt olvasod,
ha te is megfosztva vagy a szerető szülői gondoskodástól,
bárki is vagy élj boldogul!⁵⁶

Mellékletek gyermeksírokban

A nagy sírszámú temetők leletszám átlagát megfigyelve láthatjuk, hogy a felnőtt sírok leletátlagától a gyermekeké nem tér el jelentősen. Azaz azokban a temetőkben, ahol 3-4 az átlagos leletszám, ott a gyermekek sírjaiban sincs több átlagosan ennél (Aquincum-Bécsi út).

Somogyszil és Majs esetében nagyobb, 7-9-es átlagszám, Pilismaróton 2-3 lelet jellemző átlagosan. Ami viszont lényeges eltérés, hogy míg a felnőttéknél a férfi sírok szegényebbek leletekben, a nők gazdagabbak, a különbség azonban nem nagymértékű. A gyermekeknél viszont igen gyakori a teljes melléklet nélküliség, illetve az igen nagy leletgazdagság, azaz a különbségek tetemesek a leletszám tekintetében. A melléklet nélküliség a gyermekek temetkezéseit vizsgálva a csecsemő sírokban a leggyakoribb jelenség. Oka talán a rövid életszakasz, a családban még ki nem alakult kötődés, kedves tárgyak hiánya. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a felnőtt lakosság körében ne lennének lelet nélküli sírok (főként a férfiaknál ez is előfordul).

A gyermekek esetében ugyanúgy megvan a nemi különbség a leletszámban, azaz a kisfiúk sírjai kevesebb mellékletet tartalmaznak átlagosan, mint a kislányokéi.

A mellékletek elhelyezkedése a felnőttekét követi. Így a viseleti tárgyak a kislányoknál leginkább az eredeti helyükön, az egyéb mellékletek a lábnál, a karok mellett helyezkednek el leginkább.

A legnagyobb variabilitást a leletek összetétele mutatja. A késő római leletanyagból ismert kerámia és üvegáru mellett a férfi és női viselet kellékei kerülnek leginkább a gyermekek sírjaiba is.

Olajos és illatszerez üvegek, pohár, kerámia edények, korsók, tálak fordulnak elő gyakran. A használati eszközök közül a csiholó, vaskés (lányok sírjában is) és az érmek szerepelnek mellékletként. A fiúk öv, csatok, fibula melléklettel, a lányok bronz, csont karkötőkkel, gyöngyökkel, fülbevalóval, gyűrűvel kerülnek végső nyughelyükre.

A gondos temetés és a mellékletek száma között azonban gyakran nincs korreláció. A már említett aquincumi múmiasír kislányát szegényes útravalóval bocsátották el. A két üvegcorsó mellett egy tű, fibulagomb (játékszer?), kis borostyángömb, stylus, érem, varrótű, üvegcorsó volt a szarkofágban. Az íróvessző elhelyezését nem tudjuk megindokolni, eredeti funkciójában nem feltételezhető, hogy a négy

és fél éves kislány használhatta, a feltárók inkább valamiféle egyszerűbb, szintén játékkal kapcsolatos funkciót tulajdonítanak neki.⁵⁷

Jóval gazdagabb a brigetiói 9. számú sír gyermektemetkezést tartalmazó szarkofágja, bár maga a sírláda jóval szerényebb kidolgozású, mint az aquincumi.⁵⁸ Üvegpalack, pohár, aranylánc, csontfésű töredéke, ólomtükör és 23 darab középbronzérem mellett egy 8,3 cm magas Eros bronzszobor volt a kislány sírjának melléklete. A zöldkőves aranylánc kivételével a lábnál helyezték el a szépítkezés eszközeit és a szobrocskát, amely talán a kislány kedvelt tárgyainak egyike lehetett.⁵⁹

Ercsiben tárták fel annak a hat év körüli kisfiúnak a nyughelyét, akit földsírba temettek el valamikor a 4. század közepén.⁶⁰ Mellékletei alapján szegényesnek mondható temetkezése azonban arra utal, hogy nem a romanizált népességhez tartozhatott. Hagymafejes fibulája derék tájon, nem a szokásos vállkörnyéki helyen került elő. Kis bronzcsatja apró tokot, táskát zárhatott le, talán kését is tartalmazta, homlokán apró bronzcsüngő volt. A táskára utaló bronzcsat és a többi lelőköri körülmény arra utal, hogy az elhunyt germán szokás szerint eltemetett, frissen a tartományba beköltözött lakossághoz tartozhatott. Az éremmelléklet alapján (Vetranio középbronza 350–351) a 4. század közepi költözés tartható valószínűnek.

A Keszthely-dobogói temető 84. sírjában is kisfiút temettek el⁶¹ (5–6 éves). Fibulája a szokott helyen, jobb vállon helyezkedik el, derekára a katonai viseletben szokásos övet helyeztek. Továbbá pénzek (320-as évek veretei), üvegpohár, vaskés, csiholó az egyébként gyakran előforduló leletegyüttes része. A gyermek sírjából azonban a szakirodalomban némi vitára is okot adó két tárgy is előkerült. Fejsze és szekerce (és általában vasszerszámok) csak elvéve fordulnak elő temetkezésekben. Fegyverként értelmezve ezeket, germánnak tartották a sír elhunytját, míg a vaseszközök sírba tételeiben bajelhárító célzatot is láttak.⁶² A publikáló a katonai öltözetben a gyermek rangjára

utalást vélt felfedezni. Elég azonban a szerszámok méretét megnézni, hogy a megoldást megtaláljuk. Valószínűleg gyermekjátékról van szó.

A gyermeksírok különleges mellékletei

Van a régészeti leletanyagoknak egy olyan csoportja, amelyet csaknem kizárólag gyermekek mellé helyeztek el a temetkezésekkor.

Ide sorolhatjuk a kizárólag kisgyermekesírok mellékleteként előforduló ún. szoptatós vagy cseppentős üvegeket. A tárgyat nem cse-csenők, hanem 2-3 éves kicsinyek sírjaiban találták meg, már ami a dokumentált példányokat illeti.⁶³ Ebből vetődik fel az kérdés, hogy vajon nem a már elválasztott, tehát nem szopós gyermekek táplálására szolgált, nemcsak tej, hanem híg táplálék adagolására is. Csaknem valamennyi vizsgált nagyobb temetőből előkerült néhány darab.⁶⁴

A korai temetőkből nem a gyermeksírok melléklete viszont a mécses. A késői időszakban azonban csaknem kivétel nélkül gyermekek sírjaiban bukkan fel (Kisárpás,⁶⁵ Keszthely-Dobogó⁶⁶). A bátaszék-kövesdi és a mözsi mécsesek lelőköriülményei bizonytalanok, somogyszil egyetlen darabja való gyermeksírból,⁶⁷ hasonlóan az intercisaihoz.⁶⁸

Gyermekek és fiatal nők sírjaira jellemző a bronz vagy vas ún. omega fibula is. A bátaszéki temető 33-as gyermeksírából származó⁶⁹ darabhoz hasonló Győrben is előkerült. Az érem mellékletek alapján a 4. század második felére keltezhető így a sír.

A kislányok temetkezéseinek szinte leggyakoribb ékszer melléklete a különböző színű és nagyságú gyöngyökből álló lánc, ami egyébként a női sírokban is gyakori. Van azonban ezek között egy olyan típus (gerezdelt díszű üveg vagy ráfolyatott díszű szemes gyöngyök), amelyeket kizárólag gyermek mellé helyeztek, mindig 1-6 darabot, ennél sohasem többet. (Bátaszéken összesen nyolc sírból ismerünk ilyeneket.⁷⁰) Ugyancsak gyermeksírból került elő a

maszkos üveggyöngy, amelynek párhuzama Pécsről ismert, szintén gyermeksírban.⁷¹ Mözsről egy nagy, sötét bikónikus gyöngy a fej melől került elő,⁷² talán hajdísz lehetett. Ezeknek a különleges daraboknak minden valószínűséggel bajelhárító hatást tulajdonítottak.

Kislányok és fiatal nők fejéke volt a diadém, amelyet préselt bronz- és üveglapocskákból állítottak össze, és valószínűleg szövetszövetpántra erősítettek, mindegyiket fejtájékon találták meg. Bátaszéken négy sírban,⁷³ mindegyik fiatal lányé illetve lánygyermeké, a homlokukon helyezték el ezt a fejdíszet. Kis préselt bronzlapocskákból, amelyek részben aranyozottak, illetve szintén aranyozott bronz keretbe foglalt üvegbetétekből álltak a diadémok. A Somogyszílen talált darab⁷⁴ szintén aranyozott bronzlapocskákból és üvegbetétekből állt. Az intercisai temető egy kislány sírja hasonló ékszermellékletet tartalmazott.⁷⁵

Bajelhárító lehetett az a dombóvári ólom amulett, amelyet szintén gyermeksírban találtak. Valószínűleg egy kislány szegényes mellékletű sírjából (bronzhuzal karikák, három gyöngy melléklet) sérülten előkerült ólomlapon menora, mellette kürt és palmaág látszik.⁷⁶

Külön csoportot képeznek a bajelhárító tárgyak körében a Keszthely-Dobogóról származó amulettek. Két üvegpasztá gyöngyön béka látható,⁷⁷ egy harmadik női fejet (Helena) ábrázol,⁷⁸ egy következő pedig oroszlánt.⁷⁹ Míg az oroszlánt ausztrális szimbólumnak tartják, addig a béka ZOËN felirattal, (élj!) az egyiptomi szimbolikában gyökerező motívum. A születés, a termékenység és az újjászületés szimbóluma, a görög felirattal együtt pedig ennek kívánását fejezi ki.⁸⁰ Az a népesség, amely ezt Pannóniába hozta, és ebben a temetőben emlékeit hátrahagyta a Balkán-félsziget északnyugati részéről eredeztethető.⁸¹

Római gyökerű viszont a bulla viselésének szokása. A római gyermekek születésükkor kapták, s nagykorúságukig viselték a bajtól megóvó kis fémtokot. A pannóniai temetőkben szép számmal találunk bullákat. Intercisa temetőjéből 31 darabot és a tartomány más

részeiből is több mint egy tucatot.⁸² A régebben ismert lelőhelyek mellett Keszthely-Dobogó, Aquincum-Bécsi út, Tokod, Arrabona, Majs az újabb temetők, amelyekben bronz-, arany-, illetve ezüstbulla kerültek elő. Formájuk igen változatos, leginkább a két lapos egymáshoz illesztett félgömb formájú terjedt el, amelyeket apró fülekkel zártak össze. A részletes vizsgálatok arra utalnak, hogy ezekben a kisméretű kapszulákban a bajelhárítás egyéb eszközeit tárolták, így az intercisaiakban magokat, mégpedig a biológusok véleménye szerint oroszlánszaj (*Antirrhinum*) magjait (az is lehetséges, hogy a bullák mellett apró szövettasakban tárolták a magvakat⁸³). Ez a növény a középkorban bajelhárító, a szemmel verést távoltartó, boszorkányűző tulajdonságairól volt híres.⁸⁴ A Keszthely-dobogói példányból koriandermag került elő.⁸⁵ Ennek hatásáról, a hozzá fűződő képzetekről nincs információ, ez ma fűszernövényként ismeretes leginkább.

Az amulettek sokféle típusa eltérő kultúrkörből veszi eredetét, zsidó hagyomány, görög, egyiptomi képzetek, római szokások, mindegyik kultúrkör tagja a maga módján óvta, akarta megóvni gyermekeit.

Páratlan régészeti lelet a gödrekeresztúri fiatal lány (16 éves) mellékleteként adott „ex voto”, fogadalmi szobor, amely Junó Lucinát, a római nők szülést segítő, a világosságra, fényre kivezető istennőjét ábrázolja. Az egyedi darab párhuzamai is szinte ismeretlenek, s a tárgy funkciója sem teljesen tisztázott. A feltevések arra mutatnak, hogy talán az elhunyt fogadalmi ajándéka lehetett az istennőnek.⁸⁶

Hasonlóan termékenységre való segítő hatása miatt kerülhetett a Bátaszék-kövesdi és a mözsi temetőben a kislányok és fiatal nők sírjaiba a tojás melléklet.

Végül egy valódi játéklelet következék.⁸⁷ Emonai lelőhelyű, 1914-ben feltárt gyermek (kislány) szarkofágban találták a tartomány egyetlen valóban játéknak tekinthető leletét. Az elefántcsontból készült, fiatal nőt ábrázoló két baba több elemből áll, magasságuk

25, illetve 24 cm, és minden bizonnyal játékként használta őket kis tulajdonosuk.⁸⁸

Összegzés

Az antik Pannónia gyermekeire vonatkozó régészeti forrásanyag elsősorban azt tükrözi, hogy az ábrázolásukban, eltemetésük módjában, a nekik útravalóul adott mellékletekben az őket körülvevő felnőttektől nem nagy mértékben különböztették meg őket. Ha másképp kezelték a gyermekeket a Pannóniában megszokott átlagosnál, akkor ennek egyrészt az lehetett az oka, hogy az adott szűkebb közösség kultúrája eltért a környezetétől. Ilyenkor kerültek a sírokba a jellegzetes viseleti tárgyak, diadém, fibula, tojás vagy alkalmaztak eltérő tájolást, gyakoribbak a többes temetkezések. De ebben az esetben a szokások egy része a közösség felnőtt tagjait is jellemzi, rájuk is vonatkozik. Ilyennek tekinthetjük a romanizált lakosság körében a sírköveken alkalmazott alma-, kosár-ábrázolást is.

Másrészt a gyermek életkorából adódó speciális használati tárgyak jutnak a gyermeksírokba, és ezek hiányoznak értelemszerűen a felnőttekéből (szoptatós üveg, mécses).

S csak harmadsorban beszélhetünk arról, hogy a mellékletül adott tárgyak gondolati, a gyermek iránti érzelmi kötődésből, gondoskodásból kerültek a gyermekekhez, s haláluk után a sírokba (védő, óvó amulettek, gyöngyök). Tulajdonképpen ezt az érzelmi kötődést kísérlik meg kifejezni a sírkövek ölelő mozdulatai is, az aquincumi kislány kedves felirata. Függetlenül tehát attól, hogy az adott közösség mennyiben vette át a római szokásrendszert, mennyiben integrálta sajátos kultúrájához, milyen egyéni vonásokat hordoz akár egy-egy temető népessége, felszínre kerülhetnek az egyéni érzelmi kötődés egyes sajátos emlékei.

Jegyzetek

- ¹Földi András–Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 1996. 226–229. ill. XVIII. fejezet családjogi állapot.
- ²Egyetlen esetben tettem kivételt, az emonai szarkofág leleteinek ismertetésekor. Mivel a város a tartomány korai történetében még Pannóniához tartozhatott, i. sz. 14-ben bizonyosan, Itáliához való csatolásáról a legkorábbi biztos adat 238-ból származik, de talán már az 1. század végén bekövetkezett az átcsatolás. Lásd: Mócsy András–Fitz Jenő–Lőrincz Barnabás (szerk.): *Pannónia Régészeti Kézikönyve*. Budapest, 1990. 53.
- ³Erdélyi Gizella: *A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon*. Budapest, 1974. 11–42.
- ⁴Uo. 43–55.
- ⁵A feliratos anyag: *Die Römischen Inschriften Ungarns I–VI*. Budapest, 1972–1996. (továbbiakban: RIU)
- ⁶Például: RIU 5.1134, RIU 6.1522, RIU 6.1431.
- ⁷RIU 3.763.
- ⁸RIU 6.1437.
- ⁹RIU 3.763., illetve talán szőlőfürtöt tart a kisfiú a RIU 5.1217. felirat sírtábláján.
- ¹⁰RIU 6.1379., RIU 1540. (a faragványon két nőalak kezében is alma látható) RIU 3. 911.; RIU 3. 913. mindkét esetben az asszony kezében alma látható. RIU 2. 351.
- ¹¹Topál Judit: *Matrica (Százhalombatta–Dunafüred) korai és középső császárkori temetője. Archeológiai Értesítő*, 8. évf. 1981. 70–78. a vonatkozó felirat a 76. oldalon.
- ¹²RIU 6.1380.
- ¹³RIU 5.1200. (ezen a kővön a tízévesen elhunyt fiú vállára az apa helyezi a kezét, míg lánytestvére, aki a felirat készültekor még életben volt, anyja előtt állt, aki

kezét az ő vállára helyezi), RIU 5.1257. (az anya, az előtte álló lánygyermek karjára és vállára teszi kezét) RIU 3.763., RIU 3.916.

¹⁴RIU 5.1217.

¹⁵Bilkei Irén–Horváth László: Noricum római sírkövek Zalában. *Zalai Gyűjtemény*, 16. 1980–1981. 13–20. A bagodvitnyédi kő elemzése a 17. oldalon.

¹⁶RIU 5.1153.

¹⁷RIU 5.1161.

¹⁸RIU 5.1257.

¹⁹RIU 3.902.

²⁰RIU 6.1437.i

²¹RIU 3.902., illetve RIU 5.1217.

²²RIU 5.1509.

²³RIU 6.1453.

²⁴Szilágyi János: Adatok az átlagos élettartam kérdéséhez Aquincumban és Pannónia más részeiben. *Antik Tanulmányok*, 6. évf. 1959. 31–80, 221–243.

²⁵Éry Kinga: Investigations on the demografic source value of tombstons originating from the Roman period. Vizsgálatok a római feliratok forrásértékéről. *Alba Régia*, 10. évf. 1969. 51–67.

²⁶Sági, Károly: *Das Römische Graberfeld von Keszthely Dobogó*. Budapest, 1981. /*Fontes Archeologici Hungariae*/; Burger, Alice Sz.: *Das spätrömische Graberfeld von Somogyuszil*. Budapest, 1979. /*Fontes Archeologici Hungariae*/; Topál, Judit: *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Bécsi Road) I*. Budapest, 1993.; Maróti Éva–Topál Judit: Szentendre későrómai temetője. *Studia Comitatus*, 9. évf. 1980. 95–177.; Albecker Mária: Későrómai kori temető Dombóváron. *Archeológiai Értesítő*, 105. évf. 1978. 1. 66–75.; Barkóczi László: Későrómai temető Pilismaróton. *Folia Archeologica*, XII. évf. 1960. 11–132.; Burger Alice: Római kori temető Majson. *Archeológiai Értesítő*, 99. évf. 1972. 64–91.; Burger, Alice: The late roman cemetery at Ságvár. *Acta Archaeologica Hungarica*, 18. évf. 1966. 99–234.; Szőnyi Eszter: Arrabona késő-

római temetői I. Vasútállomás környéki temető. *Arrabona*, 21. évf. 1979 (1983). 5–57.; Szőnyi Eszter–Tomka Péter: Györszentiván Söprőshegy későrómai és kora Árpád-kori temetője. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 5. évf. 1985. 97–123.; Éry Kinga: Embertani adatok Pécs késő római népességéhez. *Anthropologica Hungarica*, 12. évf. 1973. 63–114.; V. Péterfi Zsuzsanna–Várady Zoltán: A Kisdorog-Hegyiszántók dűlői későrómai kori temető. *Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve*. Szekszárd, 14. 1988. 179–189.; Gaál Attila: Későrómai sírok Mőzs-Kakasdombon. *Szekszárdi Múzeum évkönyve*. 8–9. 1977–1978 (1979) 23–85.; Zsidi Paula: Temetőelemzési módszerek az aquincumi katonaváros északi temetőjében. *Archeológiai Értesítő*, 123–124. évf. 1996–1997. 17–48.; V. Péterfi Zsuzsanna: A Bátaszék-Kövesd pusztai késő római temető. *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve*. Szekszárd, XVIII. évf. 1993. 39–101. Intercisa adatai csak részben kerülhettek elemzésre, mert a publikációból nem állt rendelkezésemre hiánytalanul minden szükséges adat, így itt csak a szerzők által említett összefoglaló elemzést említem meg: B. Vágó Eszter–Bóna István: *Die Grabfelder von Intercisa. Der spätromische Südstfriedhof*. Budapest, 1976.

²⁷Szőnyi i. m. 5–57.

²⁸Péterfi–Várady i. m. 185–186.

²⁹Éry, Kinga: A short anthropological description on a late Roman period population at Herculia (Tác-Margittelep). *Alba Regia*, Székesfehérvár, XXX. évf. 2001. 21–26.

³⁰Zsidi 1993. 36.

³¹Vágó–Bóna i. m. 148. A 14%-os gyermekarányt a 624 temetkezésből csekélynek ítélték meg az ásatók, s felfelé kerekített 20%-os arányt állapítanak meg. Ezt az alacsony számot a kedvező életfeltételekkel indokolják.

³²K. Zofmann Zsuzsanna: A solymári II. századi római kori temető embertani anyagának vizsgálata. *Studia Comitatensia*, Szentendre, 21. évf. 1991. 335–347.; Merczi Mónika: Patológias jelenségek vizsgálata Visegrád–Diós későrómai temetőjében. *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve*, XXIII. évf. 2001a. 25–39.; Merczi Mónika: Embertani adatok a Dunakanyar (Visegrád–Diós) késő római kori népességéhez. *Anthropológiai Közlemények*, 42. évf. 2001b. 33–44.; Fráter Erzsébet: Embertani és szerológiai vizsgálatok Budapest III. Kaszásdűlő, Raktárrét római kori népességén. *Anthropológiai Közlemények*, 35. évf. 1993. 39–60.; Juhász Etelka–Kiszely István: Short anthropological description of the graveyards No VI–VII.; Topál 1993. 283–296.

- ³³Merczi 2001a. 29.
- ³⁴Uo. 27.
- ³⁵Topál 1993. 289. 119. számú sírja.
- ³⁶Zofmann i. m. 335.
- ³⁷Éry 2001. 23.
- ³⁸Lányi Vera: Die spätantike Greberfeld von Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24. 1972. 53.
- ³⁹Sági i. m. 56., 74., 99., 106. számú gyermeksírok fülkeszerűen kiképzettek.
- ⁴⁰Topál 1993. 77, 78, 79. oldalak és a hozzá kapcsolódó táblákon szereplő kő- és téglasírok.
- ⁴¹Burger 1979. Index D. 81. oldal a gyermekeknél 34 földsírt, 4 tégalsírt említ, ez a felnőttéknél a következőképpen alakul, a férfiaknál 25 földsír és 3 téglasír, a nőknel 51 földsír és 5 téglasír.
- ⁴²Zsidi 1996–1997. 39.
- ⁴³Péterfi i. m. 94.
- ⁴⁴Uo. 95.
- ⁴⁵Zsidi 1993. 25. oldal 6. kép.
- ⁴⁶Uo. 36.
- ⁴⁷Maróti–Topál i. m. A szentendrei temető 36-os földsírja, vázhossz 135 cm, mellékletek: mécses, bögre.
- ⁴⁸Zsidi 1993. 36.
- ⁴⁹Sz. Burger Alice: Későrómai sírok Mucsfa-Szárzpusztán. *Archeológiai Értesítő*, 101. évf. 1977. 189–205.
- ⁵⁰Maróti–Topál i. m. 95–177.

- ⁵¹Többek között egy orvos, Galenus említi, s a járvánnyal kapcsolatba hozzák Marcus Aurelius fiának, Lucius Verusnak a halálát is.
- ⁵²Burger 1972. 73. A temetkezés egyébként mellékletben igen gazdag, bronz, vas, csont karperec, gyűrűk, illatszeres edény, üvegpohár stb. kerültek elő.
- ⁵³Németh Margit–Topál Judit: Verses szarkofág mumifikált temetkezéssel a Bécsi úti sírmezőből. *Budapest Régiségei*, XXVII. évf. 1991. 73–77.
- ⁵⁴Nagy Lajos: Az aquincumi múmiatemetkezések. *Dissertationes Pannonicae*, Ser. I. No 4. 1935., illetve: Póczy Klára: Újabb aquincumi múmiasír. *Archeológiai Értesítő*, 91. évf. 1964. 176–191.
- ⁵⁵Németh–Topál i. m. 73.
- ⁵⁶Uo. 75. A vers latinul a következőképpen hangzik:
 „Hic iacet ecce vides pupa sine fine decoris
 Quae mihi tam subito rapta est neque adhuc credere possi
 Non ego tam modica potui maculare parentem
 Cassia sum vocita. Iacet sud sxo reclusa.
 IIII annos vixi et menses V. Tu quidem quem recitas
 ablatus pietate parentis, quisquis es vale.”
- ⁵⁷Németh–Topál i. m. 74.
- ⁵⁸Barkóczi László: Négy későrómai sír Brigetióból. *Komárom Megyei Múzeumok Közleményei*, I. évf. 1968. 75–94, 87–89. oldalakon.
- ⁵⁹Uo. 87.
- ⁶⁰Fitz Jenő: Későrómai sír Ercsiből. *Alba Regia*, 2–3. évf. 1963. 159–161.
- ⁶¹Sági i. m. 49–50.
- ⁶²Uo. 99–100.
- ⁶³Ez a lelet nagy számban ismeretes Pannóniából, nagy részénél azonban nem dokumentáltak a lelőköri körülmények. Benkő Andrea: Üvegkorpus. *Régészeti Füzetek*, Ser. II. No. 11. 1962. A munka 45 darabot említ a cseppentős üvegekből.
- ⁶⁴Topál 1993. 4., 7., 146. sírjai.

⁶⁵Bíró Endre: Kisárpási későrómai temető. *Archeológiai Értesítő*, 86. évf. 1959. 173–176.

⁶⁶Sági i. m. 103. sír (abb. 51.) és 129. sír (abb. 66.).

⁶⁷Burger 1979. 102. sír.

⁶⁸Vágó-Bóna i. m. 1107.

⁶⁹Péterfi i. m. 82–83.

⁷⁰Uo. 85. a 48., 54., 55., 132., 138., 143., 144. és 145. sírok.

⁷¹Péterfi i. m. 86., illetve Pécsről a Geisler Eta utcai temetőből ismerjük a párhuzamot.

⁷²Gaál 1977–1978. 40.

⁷³Péterfi i. m. 84. a 13., 70., 119., 138. számú sírok.

⁷⁴Burger 1979. 96. számú sír, Taf. 18. 1.

⁷⁵Vágó-Bóna i. m. 1134-es sír, Taf. 20. A 84. oldal sírrajzán jól megfigyelhető, hogy íveltlen fogja körül a fejet a bőr- vagy szövetpántra erősített fejk.

⁷⁶Albecker Mária: Késő római kori temető Dombóváron. *Archeológiai Értesítő*, 105. évf. 1978. 66–77. A 3. számú sír közlése a 66. oldalon.

⁷⁷Sági i. m. 56. és 110. számú sírjából.

⁷⁸Uo. 99. számú sír.

⁷⁹Uo. 56. számú sír.

⁸⁰A szimbólumok elemzése: Gesztelyi Tamás: Spätromische Gemmenfunde in Pannonien. *Budapest Régiségei*, XXXIV. évf. 2001. 109–113.

⁸¹Sági Károlyra hivatkozva (Sági i. m. 104., ill. 117.). Gesztelyi Tamás is így vélekedik (Gesztelyi i. m. 110.).

⁸²A bullákat egy 1977-ben megjelent tanulmány (legalábbis az addig publikáltak) felgyűjtötte: Facsar, G.–Skoflek, I.–Salamon, Á.: Eine Kapsel Frucht und aus

einer römischen Bulla und Bullen aus Bestattungen von Intercisa. *Mitteilungen Archeologischen Institut*, Budapest, 7. évf. 1977. 92–108.

⁸³Erre szövetmaradványok utalnak.

⁸⁴Ez a feltételezés talán valamiféle antik eredettel is bír.

⁸⁵Sági i. m. 47–48-as sírok.

⁸⁶Sz. Burger Alice: Terrakotta ex-voto Gödrekeresztúrról. *Archeológiai Értesítő*, 1968. 13–28. 16 éves korukban egyébként már nem gyermekkorúak a római lánygyermek, hiszen 14 éves koruktól alkalmasnak tartották őket a házasságra.

⁸⁷Kutatásaim közben ezen kívül egyetlen bizonyított játékleletet, egy kockát, az aquincumi temetőben találtként publikáltak, (Bécsi út) egy férfisír mellékletként (Topál 1993. 79. sír).

⁸⁸Kuret, Niko: Dve lutki iz Emona. Zwei Puppen aus Emona. *Arheološki Vestnik*, Ljubljana, 4. vol. 1983. (1984) 347–352.

Csapláros Andrea

A gyerekek kitevése az ókori görög társadalomban

Az újszülöttek kitevése gyakran fordult elő az ókorban. A mai szemmel brutálisnak, szívtelennek tartott eljárás azonban hozzátartozott az antikvitáshoz – más eszközök mellett –, a család létszámának szabályozásához. A gyerekek kitevésének szokását a korabeli társadalmi viszonyokkal összefüggésben kell vizsgálni. A témával foglalkozók közül sokan, akik többnyire a keresztény erkölcsiség alapján állnak, elkövetik azt a hibát, hogy nem hangsúlyozzák, hogy ezt a jelenséget már az ókorban is éles kritikával illeték. Mindemellett nem szabad elfelejtenünk, hogy az ókori görög családok életében nagyon fontos szerepet játszottak a gyerekek, mivel felnőtként nekik kellett átvenniük a család oikoszának vezetését, a családi hagyományok ápolását, az idős szülők ellátását.

Azokban a modern nyelvekben, ahol a nemeket valamilyen módon jelölik, a gyerek szó mindig semleges nemű, a magyarban is a gyermek szavunk, mind leányt, mind fiút jelenthet. Az ógörög nyelv kifejezései a gyermekre βρέφοζ¹ és τέχνον² esetében sem határozza meg speciálisan a biológiai nemet. A különböző ógörög kifejezések esetében nem szinonimákról, nem egyjelentésű szavakról van szó. Ez

a neutrum azt jelenti, hogy a gyermek fizikailag és szociálisan még nem érett, nem teljes jogú tagja a társadalomnak.³

A gyerekutatás elemzése során tapasztaljuk, hogy a társadalomtörténeti vonatkozásokat elhanyagolták. Az ókortudomány, ha a gyermekek helyzetét vizsgálja az i. e. 6-4. század közötti görög társadalomban, szinte csak másodlagos jelenségekre koncentrált. Az egyik oldalon figyelmet szentel a gyermekek felhőtlen, boldog életének, amelyet a klasszikus kor műalkotásaival mutat be. A másik oldalon szinte észrevétlenül tesz fel a kérdést a születésszabályozásról és a kitett gyermekekről. Dickmann különösen Vorster és Rühfel⁴ műveit bírálja, akik még elvéve sem tesznek említést szociális érzékenységről a kitett vagy abortusz áldozataivá vált gyermekek esetében. Winckelmann kutatásai nyomán kimutatták, hogy a késő klasszikus és a korai hellenisztikus korban a művészetekben megnőtt a gyermekek iránti érdeklődés.⁵ Dickmann rávilágít arra, hogy feltűnően sok gyermekábrázolással találkozunk ebben a korszakban, de a miertre nem keresi a választ, hanem megelégszik a jól táplált, kis felnőtt ábrázolás bemutatásával, amely a kutatásban toposszá vált.⁶ A másik nagy probléma, hogy a gyermeki létről szinte kizárólag⁷ csak a felnőtteken keresztül kapunk képet, legyen az művészi ábrázolás vagy írásos emlék.

Kitett gyermekek a mítoszokban

A kitett gyermekekről szóló görög mítoszok ugyanarra a sémára épülnek. A gyermeket többnyire az anyja teszi ki, mivel házasságon kívül született, mint például Parthenopaios,⁸ Asklépiosz⁹ vagy Miletosz.¹⁰ Az anya reméli, hogy gyermekét megtalálják és felnevelik. Ha nem az anya taszítja el magától gyermekét, akkor a nagypapa bíz meg ezzel valakit, saját lányát pedig megbünteti.¹¹ Euripidész *Ión* című művében Kreusa Apollónnak szül egy fiút, akit egy ládába helyez és kitesz. Erre a cselekedetre az anyjától való félelem vezette.¹²

Gyakori motívuma a mítoszoknak az is, hogy az anya az apjától való félelem miatt válik meg gyermekétől.¹³ Ezek a források is mutatják, hogy a családokra nehezedő társadalmi nyomás nagy volt, a törvényes házasságon kívül született gyermek nemcsak az újdonsült anyára, hanem az egész oikoszra hozott szégyent. Van, amikor az isteni feleségtől, Hérától való rettegés készteti a terhes nőt arra, hogy gyermeküket titokban hozzák a világra és tegyék ki őket.¹⁴ Preindl 37 kitevési mítoszt dolgozott fel, ezek közül 26 esetben találkozzunk a házasságon kívül született gyermek-toposzával, amely arra enged következtetni, hogy a valóságban is a legtöbb törvénytelen csecsemőnek ez lett a sorsa. Az újszülöttek közül csak egy lányról, Charikleáról mesélnek a történetek. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy többségben fiúkat tettek volna ki. Az okát inkább a társadalom értékrendjében kell keresnünk, ahol a férfi nagyobb megbecsülésnek örvendett, mint a nő. Egy fiú kitevéséről, majd megmeneküléséről és felnövekedéséről szóló mítosz egy különleges személy, egy hérosz megjelenítésére ad lehetőséget.¹⁵

A mítoszokból azonban az is kiderül, hogy a társadalomban nem értett mindenki egyet a törvényes házasságon kívül született gyermekek kitevésével. Médeia esetében a bába kérdez rá arra, hogy miért kell a gyermeknek bűnhődnie, jóllehet a bűnt az apja követte el.¹⁶

Az apákat és nagyapákat a jóslatok beteljesedése miatti félelem is készíthette erre a cselekedetre, mint Telephosz, Parisz, Oidipusz és Perszeusz esetében.¹⁷ Aleosz leányát, Augét, a jóslat miatt – mely szerint az unoka megöli nagyapját – lányát Athéna istenő papnőjének szentelteti fel, ami szüzességi fogadalommal járt együtt. „Amikor Héraklész áthaladt Tegeán, elcsábította Augét, akiről nem tudta, hogy Aleosz lánya. Augé titkon hordta ki és hozta világra gyermekét és Athéna szent körzetében rejtette el. [...] Aleosz bement a szent körzetbe vizsgálatot tartani, felfedezte a lány terhességét. Az újszülöttet a Partheniosz-hegyre tette ki, de az istenek gondviselése megkegyelmezett a gyermeknek.”¹⁸ Akrisziosz lányát, Danaét bezá-

ratta, nehogy Perszeusz megszülethessen, aki a jóslat szerint később életére fog törni. „Amikor Akrisziosz fiúgyermek születése felől kért jóslatot, azt a választ kapta az istentől, hogy leánya fiat fog szülni, és ez a fiú majdan megöli őt. Akrisziosz tartott a jóslattól, készítettett hát egy föld alatti bronzkamrát és abban őrizte Danaét. [...] Amikor Akrisziosz megtudta, hogy Danaé világra hozta Perszeuszt, nem hitte el, hogy Zeusz volt a csábító, és lányát a csecsemővel együtt faládában a tengerre vetette.”¹⁹ Laiosznak fia általi halálát jóslták meg. Így Oidipuszt születése után kitéti, hogy életben maradását, befogadásának esélyét csökkentse, apja átfúrattatta a bokáját.²⁰ Mind a három esetben az uralkodók fiú utódra vágnak, de mikor kiderül azok jövőbeli szándéka, félelmükben megválnak a gyermektől. Parisznál egy kicsit más a helyzet. Ő nem az apjának a vesztét, hanem a város, Trója pusztulását idézi elő, amelyet az anyja, Hekabé egy álomban látott. Priamosz fejt meg felesége álmát, és ezzel megpecsételődik születendő fiának sorsa, a gyermeket kiteszik. „A második gyermek világra jövele előtt Hekabé álmot látott: azt álmodta, hogy lángoló fahasábot hoz a világra, s a tűz az egész városon elharapózik és felégeti. [...] úgy értelmezte az álmot, hogy a születendő gyermek pusztulást hoz a házára, s ezért azt javasolta, tegyék ki. Amikor a gyermek világra jött, Priamosz átadta egy szolgának, hogy tegye ki az Ida hegyre.”²¹ Vergiliusznál olvasható az a változat, hogy Priamosz Parisz helyett egy másik újszülöttet hagy megöletni, ezzel szeretné fia sorsát megváltoztatni.²²

A mítoszokból kiderül, hogy a gyermekek kitétele egyet jelentett a halállal. Az uralkodóknak nem volt érdeke, hogy a csecsemőket valaki megtalálja, és a negatív jóslat mégis beváljon. De az ismert történetekben senki sem kerülheti el a sorsát, bármilyen eszközhöz folyamodott is.²³

A harmadik csoportba tartoznak azok az esetek, amikor az apa kényszeríti az anyát a gyermek kitételére, mert fiú helyett leányt szült. Ezzel a motívummal Atalante, Kybele és Iphisz története-

iben találkozunk. Atalantét („...Atalanté apja fiúgyermeket szeretett volna, ezért kitette őt. Egy anyamedve járt el hozzá, meg-megszoptatta, mígnem egyszer vadászok találtak rá, magukhoz vették, felnevelték.”²⁴) és Kybelét²⁵ születésük után kiteszik, de Iphisz²⁶ sorsa másképpen alakul. Telethuha nem egyezik bele a férje ítélebe, és fiúként neveli fel lányát, akit Isis átváltoztat házasulandó korában férfivá. Ovidiusznál olvasható, hogy az apának újszülött lányát az anyagi körülmények miatt kellett kitennie. Preindl szerint ennek egy oka lehetett, a lány felnevelése több pénzbe került, mint egy fiúé.²⁷ Ezzel a véleménnyel csak részben érthetünk egyet, a lányok bizonyosan kevesebb hasznot hoztak a gazdaságnak, ha férjhez mentek, az apának hozományt kellett adnia, de a lányok felnevelése, neveltetése nem volt a családnak anyagilag megterhelőbb, mint a fiúké. Ebben a kérdésben Lacey pont a fiúk helyzetét tartja veszélyeztetettebbnek. Egy lánynak kevés hozománnyal is találhattak férjet, de egy fiú az oikoszból részt követelhetett magának.²⁸

Egyedül csak Héphaisztosz esetében fordul elő a görög mítoszokban, hogy egy újszülöttet testi fogyatékosága miatt tettek ki.²⁹ Az újszülött fogyatékosága nem volt kimondottan oka a gyermek kitételének.

A jól ismert Longosz-regényben Chloénak³⁰ gazdasági okokból kellett a családjától megválnia. Daphnis³¹ apját a családtervezés és a vagyon összetartása készítette arra, hogy a legfiatalabb gyermekét kitegye.

Kürosz³² és más uralkodók, mint például Romulus és Remus,³³ esetében is többször találkozunk a kitevés-topossal. Binder egyik munkájában összehasonlítja ezeket a mítoszokat, amelyekben szereinte iniciációs ritussal találkozunk. Az idős uralkodó és tanácsadói egy beavatási szertartáson győződnek meg arról, hogy az utód alkalmas lesz-e feladata betöltésére. Éppen ezért ezen történetek nem a gyakorlati életet tükrözik. Binder szerint az ókorban a gyermekek kitevése csak igen ritkán fordult elő.³⁴ Ez az interpretáció a gyerme-

kek kitevését az ókorban elenyészőnek mutatja, jóllehet ez a valóságban egészen másként volt. A kitevési-mítosz iniciációs magyarázata a vallási, kultikus háttérét mutatja a tökéletes, rátermett uralkodó kiválasztásának.

A hely, ahová kirakták az újszülöttet lehetett mitikus központ, lehetett a hegyekben, barlangokban (Zeusz), fáknál (Romulus és Remus), forrásoknál (Atalanté) vagy egyéb vizeknél (Dionüszosz), gyakran a tenger partján, egy ládában (Perseusz és Telephosz). A kitétel helyének kiválasztása elárulja, hogy a gyermek halálát kívánták-e, vagy szerették volna, ha valaki megtalálja. A biztos halál várhatott a kisedre, ha egy kosárban, ládában a folyóba vagy tengerre bocsátották, mint ez például Perszeusszal, Romulusszal és Remusszal történt. Ha a csecsemőnek túlélési esélyt adtak, akkor az út mentén, forrásnál, barlang bejáratánál, szentélyeknél és más forgalmasabb helyeken rakták ki. A mítoszokban szereplő helyek valószínűleg a történelmi valóságot tükrözik, itt tehették ki a nemkívánt gyermekeket az ókori görögöknél is.³⁵

A mítoszokban nagy volt a kitett gyerekek túlélési esélye, többnyire egy állat jött a segítségükre, és etette őket, mint például egy farkas Miletosz, Romulus és Remus esetében; vagy egy kutya Kürosznál³⁶ vagy egy kecske Zeusznál és Aigithosznál; vagy egy kanca Hippothoonnál; vagy egy medve Atalanténél és Parisznál vagy különböző madarak, mint Küknosznál és Aichmagorasznál.³⁷ Ez mitikus elem, egy újszülött nem képes egy állattól szopni. A történetekben az állatoknak kultikus jelentése van, totemállatként fontos szerepet játszanak a közösség életében.

Más változatokban az isteni apa védi meg kitett gyermekét, ahogyan ezt teszi például Apollón Ionnal³⁸ és Anioossal,³⁹ Héraklész Aichmagorasszal,⁴⁰ Poszeidon Eumolposszal.⁴¹

A mítoszokban a kisedet általában pásztorok találják meg, és egyszerű körülmények között nevelkedik fel. Az újszülöttek mellé kitett értékes tárgyak, ismertetőjelek alapján találják meg később a

gyermeket szülei, mint Daphnisz és Chloé⁴² vagy Hippothoon⁴³ esetében. Ezekben a történetekben a társadalom szegény rétegei együttérzést és segítőkészséget mutatnak a kitett újszülött iránt, és ellenpólusként szolgálnak a társadalom felső rétegéhez tartozó, szigorú apával szemben.⁴⁴ Persze ellenpéldát is olvashatunk, lásd Daphnisz esetében, akit a kecskepásztor Lamón talált meg, amikor Daphniszat a kecske szoptatta. Lamón csak az értékes ismertetőjeleket akarta elvinni magával, „Előbb már azon volt, hogy csak a drágaságokat emeli fel, a gyermekkel nem törődik. [...] végül restellte biztos halálra ott hagyni” hazavitte és felnevelték a feleségével.⁴⁵ A pásztorok mellett uralkodó is megmentheti a gyermeket, aki saját fiaként neveli fel, ez történik például Oidipusszal.⁴⁶

Nehéz megítélni, mi készíti ezekben az esetekben a megtalálókát. Valószínű, hogy nemcsak a kitett gyermek iránti együttérzés, hanem az ebből húzható haszon is szerepet játszik a tagadhatatlanul pozitív cselekedetben. A gyermektelen pásztorok például Daphnisz és Chloé személyében segítséget remélnek a nyáj őrzésében. Tanulságos példa Oidipuszé, az utóddal nem rendelkező uralkodó hatalmát nevelt fiára hagyhatta. Seneca egy megdöbbenő mondatot ad Oidipusz szájába, amikor rájön, hogy Merope nem az igazi anyja: „Quod subditive prae-mium nati petit?”⁴⁷ Ez mutatja hogy, Oidipusz nem is feltételezi, hogy valaki egy kitett csecsemőt csak sajnálatból fogad magához, hanem hasznot akar húzni a dologból.⁴⁸

A mítoszokban természetesen a társadalom felső rétege kapja a főszerepet, ezért nem is lehet következtetéseket levonni az alsóbb rétegek gyermek kitételére vonatkozóan. A kisdedek megmentésében, megtalálásában feltűnően sokszor játszanak fontos szerepet a társadalom alsó rétegéhez tartozó bábák vagy pásztorok.⁴⁹

Gyakran látunk ikertestvéreket, mint Romulus és Remus, Aiolosz és Boiotosz, Amphion és Zethos, Lykastosz és Parrhasiosz, Peliasz és Neleusz. Az ikrek születése az ókorban különleges dolognak számí-

tott, úgy vélték, az anya kétszeresen lett megtermékenyítve, egyszer egy földi és egyszer egy égi apától.⁵⁰

A kitett gyermekek megtalálásáról szóló mítoszokban a talált gyerekekről kiderül, hogy előkelő származású, mindez remek magyarázata volt bizonyos uralkodóknak hatalmuk legitimálására, mint például Agathoklész, korinthuszi Kypszelosz esetében.⁵¹

Kitett gyermekek a törvényekben

Az ókorban az újszülöttek kitevésének szabályozása nem volt általánosan törvénybe foglalva, jóllehet a gyakorlatban többször fordult elő ez az eset. Az ókori görögöknél az apa joga a gyermekei felett korlátozottabb volt, mint Rómában.⁵² A csecsemőt csak az apa jóváhagyásával lehetett felvenni a család kötelékébe. Amíg a fiú nagykorúvá nem vált, az apja képviselte jogi ügyekben, anyagi függése legtöbb esetben az ő haláláig tartott, amikor is az utód átvehette a családi vagyont, és teljes mértékben rendelkezett vele. A forrásokban igen kevés szó esik az apa és leánya viszonyáról. A leányok kevésbé voltak fontosak a családban, rosszabb minőségű és mennyiségű ételt kaptak. Valószínűleg a rosszabb bánásmód miatt jóval több lánygyermek halt meg, amit a temetők feltárt leletei is igazolnak.⁵³

Ha az apa az újszülött kitevése mellett döntött, mégsem vesztette el a gyermeke feletti rendelkezés jogát. A megtaláló felnevelhette a csecsemőt, de adoptálni csak a vérszerinti apa beleegyezésével tudta.⁵⁴ Adoptálásra akkor került sor, ha valakinek örökösre volt szüksége, általában a rokonságban kerestek fiút örökbefogadásra. Egy családnak nagyon fontos volt, hogy törvényes utóddal rendelkezzen, mert ő tartotta össze a vagyont, gondoskodott a szülőkről, és áldozott az isteneknek.⁵⁵ Ettől függetlenül nem mindenki értett egyet az utódbiztosítás ezen módszerével. Euripidész szerint azok a házaspárok, akik isteni akaratból gyermektelenek, ne is igyekezze-

nek kitett gyermek befogadásával utódhoz jutni, mert így az istenek akaratával szemben cselekednek.⁵⁶

Az ókori görögöknél egy esetben, Gortynben tudunk arról, hogy egy anya törvényben jóváhagyva határozhatott az újszülöttje sorsáról. A szülés után az anya tanukkal együtt a férje házához vitte a gyermeket, ha a férj elfogadta, ott kellett hagynia, ha nem fogadta el, akkor az anya dönthetett a sorsáról, akár ki is tehette.⁵⁷

A spártai családjognak két fontos összetevője volt, ezek néhány pontban kiegészítik, de sok esetben inkább ellentmondanak egymásnak. Először is az államnak minél több fiúra volt szüksége a háborúk sikeréhez, másodsor viszont a családoknak egy utódra szükségük volt, hogy a vagyont generációkon át egy kézben tarthassák. Mivel a spártai törvények nem ismerték a primogenitúra fogalmát, így az örökséget az utódok között fel kellett osztani. Minden más jogi kérdés, mint például a leány beleszólási joga a férje kiválasztásában, a fent említett állami és családi érdekeknek volt alárendelve.⁵⁸

Plutarkhosz a Lükurgosz életrajzban a gyerekek születéséről szóló fejezetét ezzel kezdi:

„Az újszülött csecsemővel apja nem rendelkezett, hanem karjába vette, és elvitte a Leszkhé⁵⁹ nevű helyre, ahol a törzsek vénei összegyülekeztek⁶⁰ és megvizsgálták a kisdedet. Ha egészséges alkatú és erőteljes csecsemő volt, utasították az apát, hogy nevelje fel és egyben pedig kijelöltek neki egyet a kilencezer spártai parcellából.⁶¹ De ha idétlen vagy nyomorék volt, bedobták a Taügetosz Apothetai nevű szakadékba – azzal a meggyőződéssel, hogy nem előnyös sem a gyerekeknek, sem az államnak, ha egy születésétől kezdve gyenge és életképtelen ember életben marad. Ezért fürdették meg az asszonyok az újszülöttet borban és nem vízben, hogy kipróbálják életképes-e. Ha epilepsziás vagy gyenge, beteges volt a gyermek, görcsöt kapott az erős bortól, és elpusztult, de ha egészséges volt, még izmosabb lett.”⁶²

Az újszülöttnek két „próbát” is ki kellett állnia, hogy a család kö-

telékébe kerüljön. A szerző megfordítja a „próbák” sorrendjét, minden bizonnyal előbb a „borfürdőre” került sor közvetlenül a szülés után, ha a gyermek ezt túlélte, vitte az apa a vének gyülekezetébe.

Az idézett forrásból kitűnik, hogy Plutarkhosz nem adott magyarázatot arra, amit a forrás elején kérdésként felvetett. A bevezető szavakból ítélve nem azt akarta elmagyarázni, hogy miért tették ki a gyengéket és fogyatékosokat, hanem hogy miért egy állami hivatal döntött erről és nem az apa. Erre a kérdésre kellett volna választ adnia, mert ez a spártai szokások különlegessége. Különben is a beteg, fogyatékos újszülött kitétele nem számított különleges dolognak az ókori görögöknél. Az, hogy Plutarkhosz az eredeti kérdésre nem válaszolt, Link szerint bizonyítja, hogy a szerzőnek nem volt pontos elképzelése arról, miért nem az apa döntött megszületett gyermeke sorsáról.⁶³

A spártai gyerekek esetében nem szabad elfelejtkeznünk az agoga⁶⁴ szerepéről. Plutarkhosznak igaza van abban, hogy az államnak jobb, ha kevesebb beteg és fogyatékos polgára van. De a spártaiak az agogával módot találtak arra, hogy a polgárok közül kiszűrjék azt, aki nem volt alkalmas az állam által elvártakat teljesíteni. Különböző lépcsőfokai voltak a nevelésnek, amelyben fontos szerepe volt a testi rátermettségnek. Aki az elvárásoknak nem tudott megfelelni, nem kaphatta meg a teljes spártai polgárjogot.⁶⁵ Tehát az apának nem kellett volna a gyereket a phyle öregjeinek bemutatnia. Az államnak volt egy kiválasztó mechanizmusa, az agoga, amely ezen felnőtté vált embereket nem vette volna be a teljes jogú spártai polgárok közé. Azon apák, akik beteg és fogyatékos fiaikat fel akarták volna nevelni, úgysem terheltek volna az államot.⁶⁶ Ebben az összefüggésben a kérdés másik oldalát kell tüzetesebben megvizsgálunk. Nagyobb veszélynek tűnt, hogy az állam számára erős és egészséges fiúk veszhettek volna el, ha az apa egyedüli döntéskörébe esik a gyerekek kitevésének a joga, félve a családi vagyon felaprózódásától.⁶⁷ A spártaiak nagy hangsúlyt fektettek a többgyermekes (fiú) csalá-

dok támogatására. Az apa, ha három fia szolgált a hadseregben, akkor már nem volt fegyverköteles, ha négy fia volt, akkor semmilyen adót nem kellett fizetnie.⁶⁸ A gyermekágyban meghalt anyák sírkövére ráírták nevüket,⁶⁹ ami egyébként a harcban elesettek kiváltsága volt. Mindezt egy sírfelirat is bizonyítja.⁷⁰ Az állam ezt a privilégiumot csak azoknak adta meg, akik a spártai polisznak különleges szolgálatot tettek.⁷¹ Ebből is kitűnik, hogy az állam, saját érdekében ragaszkodott ehhez az ellenőrző funkcióhoz. Egyedül az állam dönthetett arról, hogy a gyermek életképes-e vagy a szülőknek a Taigetoszhoz kell vinniük. Sok esetben a testi fogyatékoság sem volt kizáró ok arra, hogy befogadják a családba.⁷² Erre Spártában nagyon jó példa II. Agészilaosz esete, akinek születésétől fogva az egyik lába béna volt,⁷³ ettől függetlenül a szülei felnevelhették. Az uralkodó elsőszülött fia fel volt mentve az agoga alól, valószínű, hogy a vének tanácsa előtt se kellett a fiút bemutatni. De Agészilaosz szempontjából ez mindegy, mert ő nem volt eredetileg örökösnek kijelölve, így az agoga lépcsőfokait végig kellett járnia, elvileg felmentés nélkül, hogy teljes jogú spártaivá válhasson.⁷⁴ Éppen ezért nem feltételezhető, hogy MacDowellnek⁷⁵ igaza van abban, hogy a fogyatékos gyermekeket kitehették a szülei az állam beleszólása nélkül, ebben az esetben lett volna a legkönnyebb a „felesleges” újszülöttektől megszabadulni. Kahrstedtnek az a felvetése⁷⁶ is hibás lehet, hogy az i. e. 5. században a polgárok létszámának csökkenésével az állam ellenőrzése is enyhült, mert éppen ekkor volt szüksége az államnak minden jövődó, lehetséges polgárára.⁷⁷ Cambiano szerint a fogyatékos gyermek a család és a közösség számára rossz ómen volt, és az istenek haragját vonhatta maga után.⁷⁸ A legújabb kutatások rámutatnak arra, hogy a gyermekek kitevése Spártában nem egy önkényes döntés volt, hanem a spártai társadalom fenntartásának fontos része.⁷⁹ Ez a radikális családtervezési mód, a gyenge gyermekek kitevése Platón⁸⁰ és Arisztotelész a polisz fejlődésével kapcsolatos munkáiban is szerepel, jóllehet Arisztotelész kritikával illette ezt a

módszert: „Az újszülöttek kitevéséről vagy felneveléséről pedig úgy intézkedjék a törvény, hogy semmiféle korcsszülöttet nem szabad felnevelni – viszont a gyermekek nagy száma miatt, ha a szokásrend azt úgyis megakadályozza, egyetlen újszülöttet sem szabad kitenni, mert hiszen ezek úgyis határt szabnak a túlságos szaporodásnak; ha pedig valahol ennek ellenére mégis fogamzik gyermek: mielőtt érzés és élet kél benne, el kell hajtani a magzatot; hogy ez megengedhető-e vagy nem, csak az döntheti el, van-e a magzatban érzés és élet.”⁸¹

A gyerekek valószínűleg a gynaikeionban születtek meg, amely a házon belül a szülő nőknek volt fenntartva.⁸² Az újszülöttet szorosan pólyába csavarták, hogy a végtagjai a kontrolálatlan mozgástól nehogy rosszul fejlődjenek. A gyerekek három hónapos korukig ilyen szorosan voltak pólyázva.⁸³ Öt nappal a szülés után következett az amphidromia szertartása, ennek legfontosabb része az volt, hogy az apa körbejárta a családi tűzhelyet, kezében az újszülöttel, az elismert gyermekkel, utána letette a földre, és ezzel a rítussal bekerült a család közösségébe.⁸⁴ Ezzel a szertartással a gyermek az anya számára hivatalosan életképesé vált, az apa számára pedig családtaggá. Az apa a gyermeket a tűzhelyhez fektette, mert itt Hestia védelmét élvezte, egyébként ez volt a ház központi helye. A földdel való érintkezés pedig az oikosz földjét jelentette, ezzel a csecsemő az oikosz tagjává vált. Szimbolikusan másodszor is megszületett, biztosítva, hogy a család kötelékében nőhet fel.⁸⁵ A gyermek kb. a 10. napon megkapta a nevét, ha elsőszülött fiúról volt szó, akkor általában a nagypapa nevét. A megszületettet nem kellett hivatalos helyen felírni, így születési listák nem állnak a rendelkezésünkre. Athénban a fiúkat a háromnapos Apaturia ünnepén (október/november) mutatták be hivatalosan a közösségnek. Ezen az ünnepen írták fel a nevét a phratriák listájára, ahol az apának esküt kellett tennie, hogy a csecsemő törvényes házasságból, athéni polgároktól született. Nem lehet pontosan tudni, hogy a lányokat is felvették-e a phratriák listájára.⁸⁶

Athénban, ha a gyermeket nem vették fel a család kötelékébe,

akkor egy agyagedényben kitették a lakóhelytől messze, ahol sokszor vagy éhen halt vagy a vadállatok tépték szét.⁸⁷

Családtervezés, avagy a kitevés okai

Az ókori és a mai családtervezés problematikája csak néhány dologban mutat egyezést. Az anyagi helyzet akkor és mai is fontos kérdés, de az ókorban talán még inkább. A szegény vagy az elszegényedés szélén álló szülők a döntésükkel olykor megmenthették az újszülöttet a biztos éhhaláltól, ha kitették őket, bízva abban, hogy valaki megtalálja a gyereket. A legtöbb kitett és felnevelt gyerek sorsa a rabszolgaság volt.⁸⁸ Az antik források csak néhány esetben foglalkoznak ezzel a lehetőséggel, ez azzal is összefügg, hogy a ránk maradt írott források nagy része leginkább a társadalom felső rétegeit érinti, akik anyagi szűkösséget nem ismertek. Két forrást emelnék ki, az egyik Hésziodosz, aki az archaikus kor gazdaságának sikere mögött a gyermekek korlátozott számát látja: „Egyetlen gyermek legyen, az gondozza az apja házát, benne a gazdagság így egyre növekszik, és ha ez is megöregszik s meghal, hagyjon utódot. Ám ha nagyobb a család, Zeusz könnyen többet is adhat: több gond jár velük ám a vagyont több kéz gyarapítja. Hogyha valóban gazdagságra törekszik a lelked, így cselekedjél.”⁸⁹ A másik Plutarkhosz, aki a hellenisztikus kort mutatja be művében, azt írja, ha szegény emberek a gyermekeiket nem nevelik fel, ezt csak azért nem teszik meg, mert attól félnek, hogy nem adhatnak meg nekik mindent, amire szükségük lenne. A szegénység számukra a legborzasztóbb dolog, ami történhet velük. Nem szeretnék, ha a szegénységet a gyermekeiknek is el kelljen viselniük, ami olyan számukra, mint a legsúlyosabb betegség.⁹⁰ A két ókori szerzőt több évszázad választja el egymástól, de a szegény családok problémája ugyanaz maradt.

A kitett újszülöttek sokszor a nem törvényes kapcsolatból születettek közül kerültek ki.⁹¹ Az irodalmi források, mind tragédiák,

mind komédiák foglalkoznak ezzel a kérdéssel, amely toposzá vált. Ezek a szövegek pontosan tükrözik a társadalomban megbúvó kérdéseket, az egyik oldalon látjuk a nőt, aki házasságon kívül szült gyermeket, a másik oldalon a kilátástalan helyzetű gyermeket, aki rabszolgaként nő fel.⁹² Nincs arról híradás, hogy a rabszolgák gyermekét kitették volna, hiszen a tulajdonos vagyonát csak növelte a megszületett, ilyen módon nem jelenthetett problémát a felnevelése.⁹³

Gyermekkitevés nemcsak a gazdasági és társadalmi helyzet kilátástalansága miatt fordult elő, hanem más okok is vezethették a családot a szerencsétlen megoldáshoz. Az apa halála vagy végrendelezése után világra jött gyermekek is veszélyeztették a vagyon egyben maradását, ezért gyakorlattá vált az ilyen gyermekek kitevése, eladása vagy adoptációra való kiadása.⁹⁴

A gyermekek neme is fontos szerepet játszott a kitevésben. Poseidippos írja: „Még a gazdag ember is mindig kiteszi a lányát”.⁹⁵ Hilarion, szezonmunkás a testvérenek, Alisnak írt levelében kéri: „Ha te szülsz és fiú lesz, vedyed fel, ha lány tegyed ki.”⁹⁶ Az ókori társadalmakban a nő értékbe kevesebb volt, mint a férfié, ezért valószínű, hogy több leányt taszított el a család magától, mint fiút. Ettől függetlenül az ókori szövegekben nincs szó feltűnően többször leány kitevéséről. Mint már korábban említettem, az elsőszülött egészséges vagy annak tűnő gyermeket, függetlenül a nemétől, felnevelték. Az is valószínű, hogy a második gyermeket is megtartották, mivel a csecsemőhalandóság nagy volt. Tudunk arról, ha egy fiú már elérte a kisgyermekkort, a családok inkább lemondtak a második fiúról, hogy ne kelljen az oikoszt felosztani.⁹⁷

Vallásos, mágikus elképzelések is szerepet játszottak a kitevésben. Hitték, hogy a betegség, a fogyatékoság mértéke szerint a gyermek szerencsétlenséget hozhat a családra és az államra. Az újszülött eltávolításával ez a veszélyt elhárult, és az istenek újra támogathatták a közösséget.⁹⁸

A nemkívánatos gyerekeket az ókori görögöknél, mint máshol is, a

terhesség megszakításával is megölhették. A források tudósítanak különböző eljárásokról, jöllehet ezek az anyára is veszélyesek voltak, de az is kiderül, hogy nemcsak emiatt nem értettek egyet az abortusszal. Például a Corpus Hippocraticum megtiltja a terhesség megszakítását különböző szerekkel, csak bizonyos esetekben engedélyezi mindezt.⁹⁹ Ettől függetlenül sok nő folyamodott ehhez a módszerhez.¹⁰⁰ A krétai Gortynben megbánásra kötelezték a nőt, Thébában pedig halálbüntetés járt az abortuszért. Szolón és Lükurgosz is ellenzi a meg nem született gyermek abortálását. Lüsziasztól tudjuk, hogy Milétoszban a bírák komolyan foglalkoztak a születendő élettel, és ha ezt valaki megakadályozta, az gyilkosságot követett el. Cicero is ír róla, hogy egy milétoszi nőt halálra ítélték abortusz miatt.¹⁰¹

A kitett gyermekek túlélési esélye, ha nem találták meg rövid időn belül, nagyon alacsony volt. Ezt Dr. Kurz Ronald grazi professzor is hangsúlyozta az egyik előadásában. A mitológiából ismert, hogy a gyermeket valamilyen állat szoptatja, de ezt lehetetlennek tartja a professzor, az újszülöttek szopóreflexének működése miatt.¹⁰² Ha az újszülöttet megtalálták, rabszolgasors várt rá, a lányokra leginkább prostitúció. A prostituált nők gyermekei is többnyire az anya foglalkozását folytatták. Egy példát ismerünk, amikor Neaira, a híres korinthoszi kurtizán a gyermekeihez ragaszkodva és nekik más életet kívánva, az őt kiváltó férfiaknak – a régi ügyfeleknek, gyermekei apjainak – meg kellett ígérnie, hogy a várost elhagyja.¹⁰³

A kitétel helye

A kitétel helyének megválasztásáról kevés híradásunk van. De nagyon valószínű, hogy a gyerekeket leginkább olyan helyen rakták ki, ahol mások megtalálhatták. De ezt természetesen nem szabad idealizálnunk, mert sokszor olyan helyet választottak, amely majdnem biztos halált jelentett a gyermek számára, mint például a szemétrakás. Nyilvános helyeket is kijelöltek azon gyermekek számára, akiket

a család nem tudott vagy akart felnevelni, leginkább ilyen esetekben számolhatunk azzal, hogy a gyermeket más magához vette. Az ókori görögöknél az útkereszteződéseknél tudunk erről, Róma városában pedig a „lactaria columna” oszlopa¹⁰⁴ is ezt a célt szolgálta.¹⁰⁵

Kritika az újszülött kitevésében

Nincs olyan törvény, amely pontosan leírná az újszülött kitevésének eseteit, de nem létezik olyan sem, amely megtiltaná ezt. Egyetlen konkrét tilalomról Thébából tudunk, ahol az egyes embereknek tiltották a gyermekek kitételét, elhagyását, amely a biztos halált jelentette volna. A szülőknek a nemkívánatos csecsemőket a thébai hivatalnak kellett átadniuk, innen adták aztán el a gyermeket rabszolgának. Az kapta meg a gyermeket, aki a legkevesebbet adta érte, mert a hivatal nem akart üzletet csinálni ebből. Mindez kissé idealizált, de valószínű, hogy a nemkívánatos gyermekek halálát akarták ilyen formában megakadályozni.¹⁰⁶

A kritika a sztoikusok idejében lett hangos, mint például Musonius Rufusnál.¹⁰⁷ A házasság és a család sokkal nagyobb hangsúlyt kapott ekkor etikai és vallási okokból. A sztoikusok a társadalmi helyzetre válaszoltak, egyre több volt a nőtlen férfi, és ezáltal a nem törvényes kapcsolatból született gyermekek kitétele gyakoribbá vált. Csökkent az oikosz szerepe, és elveszett a korábbi klasszikus kor család-kultuszának jelentősége.¹⁰⁸

Arisztotelész a poliszokról szóló művében megemlíti annak a lehetőségét, hogy a gyermeket kitegyék a család létszámának kontrollálása miatt, de hozzáteszi, hogy még túl sok gyermek esetében is ez nem egyezik meg a jó erkölcsökkel. Szerinte a gyermeket addig kell eltávolítani, amíg az életet nem ismeri meg, tehát az abortusz a jobb megoldás.¹⁰⁹ Hasonló nézeteket vall erről Plutarkhosz is.¹¹⁰

Habár nem volt törvénybe foglalva, az újszülöttek kitevése a legtöbb ókori társadalomban gyakorta előfordult. Az ókori görög család-

dok életében a gyermekek világra jötte nagyon fontos esemény volt, amihez számos ünnep és szertartás fűződött. Különböző okok – gazdasági, társadalmi stb. – mégis olykor az újszülöttektől való megváltásra kényszerítette a szülőket. A csecsemők kitevéséből adódó rossz érzés megtalálható számos kritikában, amit az ókori írók is hangoztatnak. Ez az együttérzés mégsem volt elég ahhoz, hogy törvényeket hozzanak a gyermekek kitételének megszüntetésére.

Jegyzetek

- ¹ Méhmagzat, csecsemő.
- ² A τέχνον kifejezést csak az anya használja gyermekére, függetlenül a gyermek életkorától, akár egy felnőtt fiút is hívhat az anya nyugodtan τέχνονnak.
- ³ Dickmann, Jens-Arne: Das Kind am Rande. Konstruktionen des Nicht-Erwachsenen in der attischen Gesellschaft. In Hoff, Ralf-Schmidt, Stefan (Hrsg.s): *Konstruktionen von Wirklichkeit. Bilder im Griechenland des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.* Stuttgart, 2001. 172.
- ⁴ Rühfel, Hilde: *Das Kind in der griechischen Kunst.* Mainz an Rhein, 1984. /Kulturgeschichte der Antiken Welt 18./
- ⁵ Vorster, Christiane: *Griechische Kinderstatuen.* Köln, 1983. 254.
- ⁶ Dickmann i. m. 174.
- ⁷ A kevés primér források közé sorolhatóak a gyermeksírokban talált régészeti leletek, mint például gyermekjátékok stb.
- ⁸ Apollodoros 1, 103. Vö. Pausanias 2, 20, 5.
- ⁹ Pausanias 2, 26, 3-7.
- ¹⁰ Apollodoros 3, 5.
- ¹¹ Preindl, Doris: Die Einstellung zum Kind Mythos im Altertum. Dissertation. Graz, (Karl-Franzens Universität) 1982. 17. Vö. Alope: Hyginus, Fabulae 187. Az apa leányát bezáratja, az unokáját pedig kiteszi. Melanippe: Hyginus, Fabulae 186. Az apa megvakíttatja leányát, annak gyermekét pedig kiteszi. Pausanias 8, 12, 3-4: „... Phialó, Alkimedón leányának gyermeke született; és kitette a hegyekbe, hogy pusztuljon el a csecsemőjével együtt.” Pausanias 3, 24, 3-4. „... amikor Szemelének Zeusztól gyermeke született és Kadmosz erre rájött, akkor Szemelét és Dionüszoszt is egy ládába zárta, s ezt a ládát a hullámok az ó partvidékekre sodorták. Szemelét már nem találták életben, de nagy pompával eltemették, Dionüszoszt pedig felnevelték.”
- ¹² Euripides, Ion 1489ff.

- ¹³Például: Pausanias 1, 43, 7: „Azt mondják, hogy Krotóposz volt Argoszban a király, amikor leányának, Pszamaténének Apollontól gyermeke született, de a leány nagyon félt apjától, és kitette a gyermeket, akit aztán Krotóposz juhászkutyái találtak meg és szaggattak széjjel.” Apollodoros 3, 15, 4: „Khioné együtt hált Poszeidónnal, majd apja tudta nélkül megszülte Eumolposzt, és hogy fény ne derüljön a történetekre, a csecsemőt a mélybe vetette.” Alope: Hyginus, Fabulae 187.
- ¹⁴Például Alkméné esetében, aki gyermekét a Hérától való félelme miatt tette ki. Diodoros 4, 9, 6.
- ¹⁵Preindl i. m. 24.
- ¹⁶Euripides, Medea 116ff.
- ¹⁷Oswald, Renate: Aussetzungsmuthen und -sagen. In *Der neue Pauly*. Weimar, 1997. 336.
- ¹⁸Apollodoros 2, 7, 4.
- ¹⁹Apollodoros 2, 4, 1. Vö. Hyginus, Fabulae 63.; Sophokles, Törédék 165b.
- ²⁰Sophokles, Oidipus Tyrannos 710f.; Aristophanes 1189f.: „Mindjárt születésekor, télen kitették egy cserép fazékban, hogy felnővén apját ne ölje meg; Aztán Polybos házához került dagadt bokával.” Vö. Diodoros 4, 64, 1.; Apollodoros 3, 5, 7.: „... Laioszra szállt a királyság. [...] de azt a jóslatot kapta, hogy óvakodjék a gyermeknemzéstől, mert ha gyermeke születik, az apagyilkos lesz. Egy ízben azonban, bortól megrészegülve mégis együtt hált a feleségével. A gyermek bokáit szöggel keresztüldöfte, majd átadta őt egy pásztornak, hogy tegye ki.” Valószínűleg a név jelentése miatt került a mítoszba az átfürt boka története.
- ²¹Apollodoros 3, 12, 5. Vö. Hyginus, Fabulae 91. I. Vö. Homeros, Ilias 12, 93.
- ²²Vergilius, Aeneas 2, 32.
- ²³Preindl i. m. 27.
- ²⁴Apollodoros 3, 9, 2.
- ²⁵Diodoros 3, 58, 1.
- ²⁶Ovidius, Metamorphoses 9, 666–797.

- ²⁷Preindl i. m. 28. Vö. Pomeroy, Sarah: *Frauenleben im klassischen Altertum*. Stuttgart, 1985. 212–213.
- ²⁸Lacey, W. K.: *Die Familie im antiken Griechenland*. Mainz am Rhein, 1968. 156. /Kulturgeschichte der antiken Welt 14./
- ²⁹Homéroszi himnuszok, Apollon 5, 316–321.: „...míg, akit én szültem, nyomorék volt, minden örökélők közt, a fiam: Héphaisztosz, torz volt a lába; szégyenem és csúfságom az égben, kit magam egykor fogtam, s messze hajítva a nagy tengerbe ledobtam.” Vö. Vergilius, Aeneas 8, 54. Vö. Preindl i. m. 28.
- ³⁰Longos 4, 35.: „Szükösen éldegéltem én azelőtt [...] Akkoriban született a lányom, és mivel restelltem szegénységben felnevelni, ezekkel a drágaságokkal felékesítve kitétettem, mert tudtam, hogy sokan szeretnének akár ilyen úton is apává lenni.”
- ³¹Longos 4, 24.: „Mert elsőnek fiam született, másodiknak lányom, harmadiknak meg Asztülosz. Ekkor úgy gondoltam, elég utódom van, s mikor még egy gyermekem született, kitétettem, s vele együtt ezeket a drágaságokat, nem ismertetőjelül, hanem halotti díszül.”
- ³²Herodotos 1, 107ff: „...Ennek született egy Mandané nevű lánya, akiről azt álmodta az apja hogy testéből olyan forrás fakad, amely nemcsak városát, hanem egész Ázsiát elborítja. [...] de mikor elmagyarázták neki álmát nagyon megrémült. [...] Mikor pedig a gyermek megszületett – Kүrosz – [...] fogd vidd magaddal, végezz vele [...] fogd meg ezt a csecsemőt, és tedd ki a legelhagyatottabb helyen, hogy minél előbb elpusztuljon.”
- ³³Livius 1, 4.
- ³⁴Binder, G.: Die Aussetzung des Königskindes Kyros und Romulus. In *Beiträge zur Kleinen Philosophischen Heft*, 10. Meisenheim a. d. Glan, 1964. 36.
- ³⁵Preindl i. m. 40.
- ³⁶A pásztor, Mitradatész feleségének volt a neve „kutya”, ezért maradt meg a hagyományban, hogy egy kutya etette Kүroszt, míg meg nem találták. Lásd Herodotos 1, 110.
- ³⁷Oswald i. m. 336.
- ³⁸Euripides, Ion 650f. Apollon Kreuzaval. Xyθος, Kreusa férje a fiát el akarja

ismerni, így a szertartást végrehajtja. Vö. Bruit Zaidman, Louise: Die Töchter der Pandora. In Duby, Georges-Perrot, Michelle (Hrsg.s): *Geschichte der Frauen*. Bd. I. *Antike*. Paris, 1993. 406.

³⁹Diodoros 4, 62.

⁴⁰Oswald i. m. 336. Vö. Pausanias 8, 12, 3–4.

⁴¹Apollodoros 3, 201.

⁴²Longos 1, 1–6.; 4, 30–36.

⁴³Hyginus, Fabulae 187.

⁴⁴Preindl i. m. 33.

⁴⁵Longos 1, 2ff.

⁴⁶Hyginus, Fabulae 66.

⁴⁷Seneca minor, Oedipus 5, 801.

⁴⁸Preindl i. m. 39.

⁴⁹Uo.

⁵⁰Plinius, Naturalis historia 7, 48f.

⁵¹Preindl i. m. 40.

⁵²Az ókori Rómában az apa joghelyzete (patria potestas) miatt, majdnem teljes hatalommal rendelkezett az alá tartozó személyek felett, így a gyerekei felett is. A patria potestas jogkörébe tartozott a gyerek adoptálásának, eladásának, megölésének és kitevésének a joga, amit a XII táblás törvényekbe foglaltak. Tabulae duodecim Cicero, De legibus 3, 8, 19.: „Gyorsan megölték a XII tábla szerint a feltűnően idétlen gyermekeket.”

⁵³Gestrich, Andreas-Krause, Jens-Uwe-Mitterauer, Michael: *Geschichte der Familie*. Stuttgart, 2003. 75–76.

⁵⁴Harrison, A. R. W.: *The Law of Athens*. 2. Oxford, 1968. 70. Vö. Seneca, Controversiae 9, 3.

- ⁵⁵Lacey i. m. 136–137.
- ⁵⁶Euripides, Töredék, 491N2 „Βετών δέ πα(δων) πού κράτοζ, τά φύντα γάρ κρε(σσο) νομ(ζειν) τών δοχημάτων χρεών.”
- ⁵⁷Cambiano, Giuseppe: Mensch werden. In Vernant, Jean-Pierre (Hrsg.): *Der Mensch der griechischen Antike*. Frankfurt am Main, 1996. 99. Vö. Weiss E.: Kinderaussetzung. In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*. Stuttgart, 1921. 464.
- ⁵⁸Link, Stefan: *Der Kosmos Sparta: Recht und Sitte in klassischer Zeit*. Darmstadt, 1994. 29.
- ⁵⁹Társalgót jelent.
- ⁶⁰Az apa gyermekét phyléje véneinek mutatta be.
- ⁶¹Link és más kutatók, mint Roussel és MacDowell szerint a gyermek alatt csakis fiú értendő, mivel csak férfiak között osztották ki a spártai földet. Link i. m. 28. Vö. Roussel, P.: L'exposition des enfants ? Sparte. *Revue des Études Anciennes*, 2. (Bordeaux, Paris.) 1977. 141. Vö. MacDowell, D. M.: *The Law in Classical Athens*. London, 1978. 71.
- ⁶²Plutarchos, Lykurgos 16, 1–2.
- ⁶³Link i. m. 29.
- ⁶⁴Spártai nevelés.
- ⁶⁵Xenophon, Lakedaimon politeia 3, 1–3.
- ⁶⁶Weiss i. m. 464. Vö. Link i. m. 29.
- ⁶⁷Athénban és más poliszokban is megjelent ez a probléma, mivel a poliszoknak érdeke volt, hogy sok és egészséges polgárjuk legyen, akik képesek a hadseregben is sikeresen szolgálni.
- ⁶⁸Aristoteles, Politica 1270b 3f.
- ⁶⁹Plutarkhos, Lykurgos, 27, 3. Plutarkhosz Máthé Elek-féle magyar fordítása (Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Budapest, 1978. /Bibliotheca Classica/) igen szűkszavúra sikerült. Az alábbi idézetben Plutarkhosz a temetési szokások meg-

szorításáról ír Spártában. Két esetben volt lehetséges sírkő állítása, de a magyar fordításban csak egy áll, nem olvasható a gyermekágyban meghalt anyákat megillető jog, hanem csak a következő: „A halottak nevét nem volt szabad sírkőre rávésni, csak azokét a harcosokét, akik az ellenség ellen harcolva estek el.” Ezzel szemben mind az eredeti ógörögben, mind német fordításaiban olvasható az anyák privilégiuma: „ἐπιγράφαι δὲ τούνομα θάφραντας οὐκ ἐξήν τοῦ νεκροῦ, πλὴν ἀνδρὸς ἐν πολέμῳ καὶ γυναικὸς λεχούσας ἀποθανόντων” Ziegler Konrad fordításában: „Den Namen des Toten auf das Grabmal zu setzen war nicht erlaubt, außer wenn ein Mann im Felde oder eine Frau im Wochenbett gestorben war.” Magyarul: „A halottak nevét nem szabadott a sírkőkre vésní, csak akkor, ha a férfi csatában esett el vagy a nő szülésben, gyermekágyban halt meg.”

⁷⁰Kern, Otto (Hrsg.): *Inscriptiones Graecae*. Berlin, 1913. V. 1, 713.

⁷¹Dettenhofer, Maria: Die Frauen von Sparta. In Dettenhofer, Maria (Hrsg.): *Reine Männersache? Frauen in Männerdomänen der antiken Welt*. Wien-Weimar-Köln, 1994. 25. Vö. Pomeroy i. m. 53.

⁷²Link i. m. 30. Vö. Weiss i. m. 466. Rómában is találunk hasonló megszorításokat. A szülőknél a fogyatékos gyermeküket öt szomszédnak kellett megmutatniuk, mielőtt kitehették volna. Egyedül a szomszédok tudtak biztosan az anya terhességéről és szüléséről, tehát ők voltak a legbiztosabb igazolók abban a kérdésben, hogy a kitett gyermek ténylegesen fogyatékos volt-e. Dionysios Halikarnaseus, 2, 15, 2. Vö. Link i. m. Anm. 14.

⁷³Xenophon, Hellenika 3, 3, 2-3.: Apollón jósszavára hivatkozott, hogy óvakodni kell a „sánta királyságtól ... aki sebesülése óta sántít...” Vö. Plutarkhos, Agesilaos 2, 3: „Lábának bénaságát testi szépsége feledtette, fogyatékoságát könnyű szívvel s vidáman viselte el ... gyógyulásával a legkisebb mértékben sem törődött.” A forrásokból nem derül ki pontosan, hogy mikortól volt Agészilaosz lába béna, de úgy tűnik inkább harci sebesülés okozhatta fogyatékoságát, mint a születési rendellenesség. Így világossá válhat miért tudta az igen kemény spártai kiképzést végigcsinálni.

⁷⁴Link i. m. Anm. 15.

⁷⁵MacDowell i. m. 54.

⁷⁶Kahrstedt, U.: *Griechisches Staatsrecht*. I. *Sparta und seine Symmachie*. Göttingen, 1922. 127.

- ⁷⁷Link i. m. Anm. 16.
- ⁷⁸Cambiano i. m. 99.
- ⁷⁹Uo. 99.
- ⁸⁰Herodotos 1, 59, 2: „... azt tanácsolta Hippokratésznak, ne vegyen feleségül olyan asszonyt, aki gyermeket szülhet neki, ha pedig már van felesége, küldje el, s ha már van fia tagadja ki.” Platon Politikos 459D–460C. Vö. Aristoteles, Politica 1335B.
- ⁸¹Aristoteles, Politica 1335B.
- ⁸²Blundell, Sue: *Women in Ancient Greece*. London, 1995. 110. Vö. Gestrich–Krause–Mitterauer i. m. 71.
- ⁸³Gestrich–Krause–Mitterauer i. m. 71.
- ⁸⁴Vernant, Jean-Pierre: Das Reine und das Unreine. In *Mythos und Gesellschaft im alten Griechenland*. Frankfurt, 1987. 113–131. Vö. Bruit Zaidman i. m. 405.; Gestrich–Krause–Mitterauer i. m. 71–72.
- ⁸⁵Bruit Zaidman i. m. 405.
- ⁸⁶Gestrich–Krause–Mitterauer i. m. 71–72. Vö. Lacey i. m. 114.
- ⁸⁷Pausanias 1, 43, 7. Vö. Cambiano i. m. 99.
- ⁸⁸Cambiano i. m. 100.
- ⁸⁹Hesiodos, Erga kai himeraí. 375–380.
- ⁹⁰Plutarkhos, De amore prolis. 497D.
- ⁹¹Lacey i. m. 157.
- ⁹²Tuor-Kurth, Christina: Familienplanung contra Schutz des menschlichen Lebens. Kinderaussetzung in den antiken Gesellschaften des Mittelmeerraums. *Neue Zürcher Zeitung*, 2004. März 13. 3.
- ⁹³Scheidel, Walter: Frauen als Ware. Sklavinnen in der Wirtschaft der griechisch-

römischen Welt. In Specht, Edith (Hrsg.): *Frauenreichtum. Die Frau als Wirtschaftsfaktor im Altertum*. Wien, 1994. 150. /Frauenforschung 27./

⁹⁴Tuor-Kurth i. m. 3. Vö. Thür, Gerhard: Armut. Gedanken zu Ehegüterrecht und Familienvermögen in der griechischen Polis. In Simon, Diether (Hrsg.): *Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*. München, 1992. 121–131. /Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 22./

⁹⁵Posseidipos Töredék 11.

⁹⁶Papyrusz Oxy IV 744. Scheidel i. m. 149.

⁹⁷Hesiodos, Erga kai himeraí. 375–380. Vö. Lacey i. m. 155.

⁹⁸Tuor-Kurth i. m. 4.

⁹⁹Ius iurandum 4. A hippokratészi eskü tartalmazza: „Soha nem adok egy nőnek terhesség megszakítására szert.”

¹⁰⁰Stein, Michael: Die Frau in den gynäkologischen Schriften des „Corpus Hippocraticum”. In Dettenhofer, Maria (Hrsg.): *Reine Männersache? Frauen in Männerdomänen der antiken Welt*. Wien–Weimar–Köln, 1994. 85.

¹⁰¹Carlen, Louis: Die Abtreibung in der Rechtsgeschichte. In Uő: *Kirchliches und Wirkliches im Recht. Aufsätze und Besprechungen zu Rechtsgeschichte, zum Kirchenrecht und Staatskirchenrecht*. Hildesheim, 1988. 121. Rómában az abortuszért pénzbeli büntetés járt, mivel ez a patria potestas jogkörét sértette. A királyok korában született törvények szerint a férj elválhat a feleségétől, ha az abortuszra ment. Valamennyi az abortuszt segítő szert betiltották, és annak árusait száműzték.

¹⁰²Dr. Ronald Kurz professzor a grazi egyetemi klinikán dolgozik, fő kutatási területe az immunológia, a gyermektáplálkozás. Az fent említett előadás a grazi Karl-Franzens egyetemen hangzott el 2000. január 14-én.

¹⁰³Pseudo-Demosthenes 59, 30–32. Vö. Pomeroy i. m. 213.

¹⁰⁴Jelentése: az oszlop ad a gyermeknek tejet az anya helyett.

¹⁰⁵Tuor-Kurth i. m. 4.

¹⁰⁶Uo. 5. Vö. Cambiano i. m. 100.

¹⁰⁷ „Rossz az, ha bizonyos emberek úgy tesznek mintha szegények lennének, jóllehet elég pénz áll rendelkezésükre. De a legrosszabb az, ha a gyermekeket szegénységre hivatkozva nem nevelik fel. [...] Egyáltalán nem tudják, hogy a már megszületett gyermekeiknek sokkal nagyobb ajándék egy újabb testvér érkezése, mint a pénz. A pénz az gyűlölködést szít a világban, ezzel szemben a testvéri szeretet enyhíti a gyűlöletet.” Musonius Rufus, Töredék 15B.

¹⁰⁸ Pomeroy i. m. 200–201.

¹⁰⁹ Arisztotelész, *Politica* 1335B.

¹¹⁰ „Ha egy koca a kismalacait széttépi vagy egy kutya kiskutyáit elzavarja, akkor az emberek az istenek haragjától rettegnek és engesztelő áldozatot mutatnak be. Ezt rossz előjelenként magyaráznák, mivel a természet törvénye, hogy minden élőlény utódját szeretetben, óvással nevelje fel és ne pusztítsa el.” Plutarkhos, *De amore prolis*. 497D.

Bilkei Irén

Gyermek és gyermekjáték a középkorban

„Maxima debetur puero reverentia”

Kutatástörténet és források

Freud felismerése, amelyet már közhelyszerűen emlegetünk, hogy az ember gyermekkorában szerzi egész életére döntő élményeit. Ebből a megállapításból annak kell következnie, hogy a gyermekek történetének kutatása alapvető információkhoz juttathatja a társadalomtörténettel foglalkozó történészt. Emellett manapság az is közhely, hogy egy normálisan működő család, illetve a normálisan működő társadalom a gyermekek körül forog, így természetes módon érdekel bennünket az évszázadokkal vagy évezredekkel korábban élt gyermekek sorsa. Ez az érdeklődés azonban viszonylag új keletű, a gyermekekre mint témára a történetírás csak a 20. század első felében az emberi életpálya részeként figyelt fel. Az akkori történetírásban már felbukkant a freudi gondolat: a gyermekkor az egyéniség legaktívabb formálásának kora. A téma igazán csak a 20. század közepén került újra elő, francia társadalomtörténettel foglalkozó kutatók fordultak a család szerkezetének, a nőknek és a gyermekeknek a családon és

társadalmon belül elfoglalt helyének vizsgálata felé. Egy évtizeddel ezelőtt a nemzetközi történeti szakirodalomban élénk vita zajlott le a gyermekkor fogalmáról és értékeléséről. Philippe Ariés alapvető, sokszor idézett munkája szerint a középkori társadalomban nem ismerték fel a gyermeki sajátosságot, azt a lényegyet, ami a felnőttől megkülönbözteti, a gyermekort csak a kora újkor fedezte fel a 16. században.¹ Ezt az álláspontot képviseli Norman Davies is, akinek műve: *Európa története*, 1994-ben látott napvilágot magyarul. „A család létezett, de mintegy a fű alatt. Gyerekkor is létezett, de nem illette meg semmiféle különleges státusz és minél hamarább be kellett fejezni.”²

Ezzel szemben az angol nyelvű szakirodalomban másfajta nézet is megjelent. Eszerint a kortársak tudatában a gyermekkor évszázadokon át sajátos szakasz volt és a család a gyermeket rendszerint szerető gondoskodással vette körül, léteztek nevelési elméletek és normák is.³ Mindkét nézet képviselői igyekeztek a megfelelően válogatott forrásanyaggal alátámasztani állításait. Hazai középkorkutatásunk inkább a francia történetíró álláspontját fogadta el. A kora újkor kutatói a közelmúltban indult munkájuk során a magyar történelem korabeli forrásait vizsgálva szinte minden forrástípusban (egyházlátogatási jegyzőkönyvek, levelek, képviselőtestületi jegyzőkönyvek, uradalmi összeírások, perek jegyzőkönyvei, hagyatéki iratok stb.) találtak gyermekekről szóló információkat. Ezekből a forrásokból egyértelműen az derült ki, hogy a kora újkori Magyarországon a gyermekort jól elkülöníthető, sajátos életszakasznak értelmezték.⁴ Egészen más a helyzet a középkori Magyarország gyermekeinek kutatásában. Mindazok a források, amik alapján meg lehetett írni a gyermekek történetét a középkori Nyugat-Európában, nálunk teljesen hiányoznak (nevelélméleti munkák, szentek élete, naplók, önéletírások, különböző összeírások stb.). A középkori magyar gyermekek életére csak szórványos és szűkös adatokat nyerhetünk a krónikákból, törvényekből, oklevelekből, ábrázolásokból és a régészeti leletekből. A családi

életről, a gyermeknevelésről a véletlenszerűen felbukkanó információk még nem alkalmasak következtetések levonására. Jelen dolgozat is csak az eddig ismert adatok összegyűjtésére szorítkozhat.

Demográfiai kérdések

Már azt is nehéz meghatározni, hogy a középkorban milyen életkort jelölt a gyermekkor. Ariés szerint az egyéni kronológia csak a 17. századtól lett a szokások része, tehát az életkor ismerete nem volt igazán fontos, a gyermekkor fogalma pedig a jogi és a vagyoni függőséghez kapcsolódott. Attól kezdve, hogy a gyermek átlépte azt a kort, amelynek elérése előtt a halandóság igen nagy volt, és amelynek túlélése bizonytalan volt, a 7-10 év körüli gyermeket már felnőttként kezelték.⁵ „Olyan nagy volt a gyermekhalandóság, hogy mindenki igyekezett gyorsan felnőni.” – írta N. Davies.⁶ A gyermekkor világa rövid volt és kockázatos, a gyerekek kb. fele halt meg 7 éves kora előtt. A középkorban nem létezett, nem is létezhett tudatos családtervezés, a családok nem tudták felmérni, hogy született gyermekeik közül hányan fogják megérni a felnőttkort. A bőséges gyermekáldást nagyarányú halandóság követte, a középkori népesség kb. fele 14 éven aluli volt, az átlagéletkor 30 év körül, háborús időkben 20 év körül mozgott.⁷

Jellemző az az adat, ami egy 15. századi toscanai esetet mesél el. Egy paraszttól az adószedők azt kérdezték, hogy Antonio nevű fiát miért mondja most fiatalabbnak, mint a megelőző összeírásakor, a paraszt így válaszolt: „meghalt és újracsináltam”.⁸ Az egy családon belüli azonos keresztnévű gyermekek felbukkanására sok példa van: nálunk a legismertebb a két Hunyadi János esete.⁹

Mai szemmel nézve az óriási arányú gyermekhalandóság minden társadalmi rétegben kimutatható. Ennek oka viszont egyértelműen az akkori közegészségügyi viszonyokban kereshető, valamint abban, hogy a nők nagyon fiatal korukban és nagyon sokszor szültek. A kö-

zépkori magyar arisztokrácia családi viszonyainak vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy a korai házasságkötések és a sok megszületett gyerek ellenére a magyar főúri családoknak csak kb. a fele tudott négy vagy annál több generációt felmutatni. Ahhoz, hogy a család biztosan folytatódjon legalább 6-8 fiúgyermeknek kellett volna születnie. Ezzel szemben az ismert esetek többségében csak négy gyermek született.¹⁰ A csekély számban fennmaradt és meghatározott forrásértékű népesség-összeírás adatai is a fenti tendenciát erősítik meg: a középkorban a két szülőből és néhány gyermekből álló kis-család volt az általános. A városi háztartásokat átlagosan 4-6 fő, a falusiakat 6-8 fő alkotta. Érdekes jelenség, ami az egész középkoron át és egész Európában kimutatható: a fiúk születési és életben maradási aránya is nagyobb volt a lányokénál.¹¹

Gyermekábrázolások

Ariés tételeinek az volt az egyik kiindulási alapja, hogy a középkori művészet kb. a 12. századig nem ábrázolta a gyermeket mint megörökítésre érdemes dolgot. A 13. századtól jelent meg az egyházi ikonográfiában két gyermektípus, az angyal és a gyermek Jézus a Madonna ölében.¹² Először a reneszánsz művészet ábrázolta a gyermeket a maga életkori sajátosságai szerint és nem kis felnőttként. A 14-15. században német, francia, itáliai és angol ábrázolásokon már felbukkant a gyermek, néha „családi képen”, de többnyire a halállal kapcsolatban, például: a halál eljön a bölcsőben fekvő gyermekért.¹³

A 15. századtól a síremlékeken megjelenő portré azt jelezte, hogy a gyermek kilépett a személytelenségből. A magyarországi középkori világi ikonográfiában a 17. század előtt egyáltalán nincs gyermek portré, más világi ábrázolás is rendkívül ritka, példának talán csak a *Képes Krónika* egy miniatúrája adódik, amely Károly Róbert feleségét, Erzsébet királynét ábrázolja 5 gyermekével, akik „kis felnőttként”, a felnőttekéhez hasonló hosszú köntösben láthatóak. A

gyermekek öltözéke az ábrázolások tanúsága szerint a középkorban nem különbözött a felnőttekétől, csak a társadalmi helyzetükre utalt.

A gyermek jogi helyzete

Werbőczy *Hármaskönyvéből* pontosan ismerjük a gyermekek jogait. Patriarchális társadalomban az apa hatalma családja fölött korlátlan volt: börtönbe vethette, maga helyett túszul adhatta fiát. Kötelességei minimálisak voltak, a felnevelésen túl a fiúgyermeket a birtok megosztásával, a lánygyermeket kiházásítással önállósítani tartozott. Az apai hatalomnak csak egy korlátja volt: fiát nem tagadhatta ki.¹⁴ Az apa gyermekei jövőjéről beleszólás nélkül dönthetett. Többször előfordult, hogy a gyermeket még születése előtt felajánlották az egyháznak, a legismertebb ilyen példa IV. Béla és Laszkarisz Mária lánya, a későbbi Árpád-házi Szent Margit néven ismert hercegnő esete.¹⁵

A középkor korai évszázadaiban, ha a családfő valami bűnt követett el, családtagjainak is bűnhődni kellett vele együtt. Egy Szent László sírjánál tartott istenítélet szerint a peres ügyét elveszített apát felesége és gyermekei is kénytelenek voltak követni a rabszolgaságba. Ez a szigor csak a 14. századtól enyhült, először a 10-15 éves aluli gyermekek szabadultak a büntetés alól, majd a többi családtag kapott felmentést.¹⁶ A legutolsó példa a középkori magyar történelemből Zách Feliciáné, aki lánya becsületét védelmezve karddal rontott Károly Róbertre. A merénylet megölték, családját harmadízigen halálra ítélték. Ez a példátlan megtorlás egyébként már a kortársakat is megdöbbenetette.¹⁷

Werbőczy rendszerében a jogi cselekvőképességet az életkor korlátozta. A nemesek fiúgyermekei 14, a lányok 12 éves korukban lettek ún. törvényes korúak (*legitimae aetatis*), ettől kezdve lettek perképesek. Az ún. teljes kort (*perfectae aetatis*) a fiúk 24 évesen, a lányok 16 évesen nyerték el, ettől kezdve rendelkezhetek birtokaikkal.¹⁸ A

kor megállapítása (revisio aetatis) nem volt egyszerű dolog. A születési anyakönyvek vezetését 1515-ben rendelte el a veszprémi zsinat, valójában csak 200 évvel később jelentek meg a források között. Az életkor megállapítására olyankor volt szükség, ha egy per során valamelyik fél vitatta a gyermek perbeli képességét. A gyermek korának megállapítása az illetékes hiteleshely feladata volt, ahol a serdületlen korát ránézéssel, illetve kérdezősködéssel állapították meg. A vizsgálat eredményéről a hiteleshely oklevelet állított ki, ezek az ún. időlátott levelek.¹⁹

A gyermekek jogi helyzetét vizsgálva meg kell említeni az árvákat. A halandóság következtében az árvaság, egyik vagy mindkét szülő elvesztése sokakat érintő probléma volt. A *Hármaskönyv* szerint minden serdületlen korú árva gyermeknek gyámság alatt kellett állnia. A gyámság egyrészt a gyermek védelmét, másrészt a birtok örökösödési rendjének biztosítását szolgálta. A gyámság egyébként jövedelmező tevékenység volt, hasznát a kiskorú gyermek birtokainak kezelése hozta.²⁰ Itt érdemes azt is megemlíteni, hogy az árvák életét meghatározó jogszabályok a 17. századig nem változtak, az árvaság mind a középkorban, mind a korai újkorban érzelmi és anyagi kiszolgáltatottságot jelentett.²¹

Mint mindig és mindenhol, a középkori Magyarországon is léteztek házasságon kívül született gyermekek, akiket a köznyelv „természetes gyermekeknek” hívott. A nyugati társadalmakban a jelenség gyakoribb lehetett, mindenesetre középkori forrásaink, ha csak lehetett, e kényes kérdést megkerülték. Általában örökösödési ügyek kapcsán derült fény a törvénytelen gyermekek esetére, ők ugyanis csak végrendeleti úton örökölhettek, illetve bizonyos foglalkozásokat nem űzhettek, nem lehetett belőlük pap vagy kézműves. A nemesember részére egyébként volt arra jogi lehetőség, hogy természetes fiát törvényesítse. Középkori történelmünk 4 törvénytelen születésű királyi gyermekről tud. I. András és II. Lajos fiairól a létezésükön kívül

szinte semmit, Károly Róbert Kálmán fia győri püspök lett, Mátyás természetes fiának, Corvin Jánosnak a története közismert.²²

Gyermeknevelés

A királyok gyermekei

Az uralkodó családoknak kötelességük volt gondoskodni a dinasztia fennmaradásáról és az uralkodóház elemi érdeke azt kívánta, hogy lehetőség szerint minél több fiúgyermek lássa meg a napvilágot. Középkori uralkodóink körében szerencsére nem alakult ki az a nyugaton dívó szokás, amely az uralkodóra nézve potenciális veszélyt jelentő fiúgyermeket minél hamarabb kiiktatta a trónért folytatott küzdelmekből. Az Árpádok esetében ez a magatartás tragédiához vezetett volna, hiszen 23 Árpád-házi királyunk közül 6 gyermektelenül halt meg, két király fiai gyermekként haltak meg, kettőnek pedig „csak” lányai voltak. A legtöbb gyermeke az Árpád-házban IV. Bélának és Laszkarisz Máriának volt, szám szerint 10.²³ Későbbi királyaink közül Károly Róbert és Lokietek Erzsébet lengyel hercegnő házasságából 5 fiú született, de az utód Lajosnak csak lányai születtek. Közismert Mátyásról is, hogy csak törvénytelen fia volt, így nem tudott dinasztiát alapítani.

A királyfiak, akiket születésüktől megilletett a herceg (dux) cím, gondos nevelésben részesültek. Az elméleti képzést nagy tudású, egyházi műveltségű férfiktól kapták, a gyakorlatit, amely természetesen lovaglásból és fegyverforgatásból állt, világi előkelőktől. A királyfiakra nem vonatkozott a már említett törvényes korhatár, a herceg akkor lett „nagykorú”, amikor a politikával találkozott, illetve akarva-akaratlan szereplője lett a politikai küzdelmeknek. Több Árpád-házi herceg is gyermekként lépett a trónra. Az uralkodócsalád lányairól csak akkor emlékeztek meg forrásaink, ha valamelyik szomszédos ország uralkodóházába férjhez adták őket. A hercegnők sorsa az volt,

hogy engedelmesen teljesítsék azt, amit a dinasztia politikai érdeke elvárt tőlük.²⁴

A kis hercegnőket és arisztokrata kislányokat általában már gyermekkorban eljegyezték, Cillei Borbála 9 évesen lett Zsigmond menyasszonya, Jagelló Anna pedig 12 év körüli volt, amikor eljegyezték a hasonló korú Habsburg Ferdinánddal. (Zárójelben jegyzem meg, hogy később nekik 15 gyermekük született.)

A nemesség gyermekei

A középkori nemesség nem törekedett arra, hogy fiaik iskolás műveltséget kapjanak, kivéve természetesen azokat, akiket egyházi pályára szántak. A fiúk kb. 7 éves koruk után kerültek el a szülői házból. Az arisztokrácia gyermekei bekerülhettek a királyi udvarba apródnak, és lovagi módon nevelkedhettek (iuvenes regis), ami természetesen lovaglást és fegyverforgatást jelentett. A nagynevű középkori családok közül például a Lackfiak, a Zudarok vagy a Kanizsai fiúk több nemzedéke is a királyi udvarban nevelkedett. A királyhoz hasonlóan több főúr is tartott udvart, ahol rokonaiknak és familiárisaiknak gyermekei nevelkedtek.

A nemes lányok nevelésének fő célja az volt, hogy felkészítsék őket a rájuk váró, a birtok úrnőjének a szerepére. Kötelezően megtanulandó volt számukra a varrás és a kertészkedés. Sokszor adták a már eljegyzett kislányt leendő anyósa otthonába nevelkedni.²⁵

A polgárság és a parasztság gyermekei

A polgárok gyermekei a jövő munkájukhoz szükséges ismereteket városi iskolákban vagy a céheknél sajátították el. Rendszerint a legidősebb fiú örökölte apja foglalkozását. A parasztgyermekeket – akiknek a sorsáról többnyire hallgatnak a források – nagyon korán munkára fogták.²⁶

A nevelés elveiről és módszereiről a középkori nyugati országokban már könyvtárnyi munka született, amelyek a magyar forrásokból teljesen hiányoznak. A kora újkori magyar főúri házaspárok levelei már sok érdekes adatot tartalmaznak a szülők-gyermekek viszonyáról. Ezeknek a leveleknek a tanúsága szerint az apák és anyák egyforma gondoskodással vették körül gyermekeiket, a szeretetteljes viselkedésre utalnak a gyermekeknek adott ajándékok említése. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy ez 100-200 évvel korábban sem lehetett másként.²⁷

Természetesen vannak adataink a nem ritkán alkalmazott testi fenytésről, mint nevelési eszközről is. Egy 1447-ben kelt oklevél tanúsága szerint a nagyfalui Apafi Miklós nemesember végrendeletében egyik fiáról így rendelkezett: „Mihály fiamát ostor alatt tartsátok!” Ennyiből lehetetlen megállapítani, hogy az ostor szó szerint, vagy képletesen értendő, valamint azt is, hogy ez általánosan elfogadott dolog volt-e, vagy a nevezett Mihály úrfi ezt valamiért különösen kiérdemelte.²⁸

Gyermekjátékok

Minden kor minden gyermeke játszik. A játék az adott kultúrába való beépülés eszköze. A játékok egy része a felnőttek tevékenységének utánczásából született.

A néprajz tudománya több csoportra osztja fel a népi játékokat, nevezetesen: eszközös, mozgásos, párválasztó, illetve szellemi játékok.²⁹ Mind eszközös, mind mozgásos játékokra vannak adataink a középkor írásos és tárgyi forrásaiból. Nem volt éles határvonal a gyermekek és a felnőttek játécai között, azokat nem lehet mindig elkülöníteni.³⁰

A magyar krónikák több helyen tartalmaznak játékra vonatkozó adatokat. A gyermek azzal játszik, amit talál – ha ezt a ma, mindennapi tapasztalatainkból is levonható következtetést figyelembe

vesszük, akkor valószínűleg sokkal több játékszert feltételezhetünk a középkorban, mint amit a régészeti leletekből ismerhetünk. Ezen kívül a szerves anyagokból készült játékokat a föld nem őrizte meg. Így nincs nyoma rongylabdának, vesszőparipának, fajjátékoknak, amiket például nyugat-európai ábrázolásokon láthatunk. Nincs nyoma a fogócskának, bújócskának, homokozásnak, ugróiskolának vagy szem-bekötősdinek. A tárgyi kultúrában kimutatható sakk, ostábla, kocka valószínűleg a felnőttek játéka volt. A középkori budai és diósgyőri várásatásokból azonban kerültek elő agyagbabák, játék agyagedények, játéklovak és lovas figurák, pörgettyűk, golyók és csontkorcsolyák, amelyek már egyértelműen bizonyítják, hogy a középkor magyar gyermeke ugyanúgy játszott, mint a máé.³¹

Befejezésül Petényi Sándor munkája nyomán³² idézzünk fel néhány középkori szöveget, ahol a gyermekjátékokról esik szó.

„[...] alii iuvenes more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant [...]” – Árpádról a *Gesta Hungarorum*.

„[...] in castris natus est [...] in veteranorum contuberniis educatus a teneris [...]” – Mátyásról Bonfini.

„Puer rex Mathias [...] ad virorum fortium, commemorationem adeo erat attentus [...] ad illorum vehementes ictus pugnamque acerrimam quodammodo stupefactus.” – Mátyásról Galeotto Marzio.

„[...] ipsa virgo Margaretha esset scholaris cum aliis puellis in eodem monasterio Wesprimiensi, quando magistra permittebat ire ad ludendum ipsas scholares, tunc alie ludebant, ipsa orabat.” – Szent Margit kanonizációja.

Jegyzetek

- ¹ Ariés, Philippe: *Gyermek, család, halál*. Budapest, 1987.
- ² Davies, Norman: *Európa története*. Budapest, 2002. 485.
- ³ Shakar, Shulamith: *Gyermekek a középkorban*. Budapest, 2000. 14–24.
- ⁴ Péter Katalin: A gyermek és a gyermekkor a történetírásban In Péter Katalin (szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 1996. 7–15. /Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 19./
- ⁵ Ariés i. m. 9–34.
- ⁶ Davies i. m. 485.
- ⁷ Bartlett, Robert (szerk.): *Körkép a középkorról*. Budapest, 2002. 158–163.
- ⁸ Idézi: Makkai László: A gyermek a középkorban. *História*, 1979. 2. sz. 3–4.
- ⁹ Kubinyi András: *Mátyás király*. Budapest, 2001. 7.
- ¹⁰ Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Budapest, 1970. 77–96. /Történeti Statisztikai Kötetek./
- ¹¹ Csukovits Enikő: Családi viszonyok a középkorvégi Magyarországon. In Piti Ferenc (szerk.): „Magyaroknak eleiről” *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 2000. 107–125.
- ¹² Ariés i. m. 35–38.
- ¹³ Bartlett i. m. 163. p. képei.
- ¹⁴ Fügedi Erik: *Az Elefánthyak*. Budapest, 1992. 26–27, 34–39.
- ¹⁵ Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, 1994. 443.
- ¹⁶ Sinkovics István: A magyarság magánélete. In Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet I*. Budapest, é. n. 305–306.

- ¹⁷Bertényi Iván: *A tizennegyedik század története*. Budapest, 2000. 49.
- ¹⁸Werbőczy István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. (reprint) Első rész, 111–113. cím. Budapest, 1990. 237–241.
- ¹⁹Holub József: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. *Századok*, LV. évf. 1921. 32–76, 212–235.
- ²⁰Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus gyámsági kódexéig*. Szerkesztette: Kovács Kálmán. Budapest, 1977. 11–50. /Jogtörténeti értekezések 8./
- ²¹Horn Ildikó: Nemesi árvák. In Péter i. m. 51–90.
- ²²Kubinyi András: Törvénytelen gyermekek a magyar középkorban. *História*, 1999. 7. sz. 20–22.
- ²³Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik*. Debrecen, 1997. 74–77.
- ²⁴Zsoldos Attila: Az Árpádok gyermekei. *História*, 1997. 5–6. sz. 13–15.
- ²⁵Csukovits Enikő: Gyermekek a középkori Magyarországon. *História*, 1997. 5–6. sz. 16–18.
- ²⁶Sinkovits i. m.
- ²⁷Péter Katalin: A gyermek első tíz esztendeje. In Péter i. m. 29–34.
- ²⁸Idézi: Csukovits 1997. 16.
- ²⁹Niedermüller Péter–Lázár Katalin: Magyar népi játékok. In Dömötör Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz VI*. Budapest, 1990. 529–649.
- ³⁰Endrei Walter–Zolnay László: *Társasjáték és szórakozás a régi Európában*. Budapest, 1988. 14–23.
- ³¹Petényi, Sándor: *Games and Toys in medieval and early modern Hungary*. Krems, 1994. /Medium Aevum Quotidianum. Sonderband III./
- ³²Uo. 10–18.

Polgár Marianna

Kisgyermek és gyermekkor a koraújkor Magyarországon

Főúri gyerekek a magyar nyelvű levelek tükrében

Historiográfiai áttekintés

Az utóbbi évtizedekben megnőtt a gyermekkel foglalkozó történelmi munkák száma.

A korábbi hallgatás nem elsősorban az érdeklődés hiányából eredt. Az okok között kiemelik a kutatók a primér forrásadottságok hiányát. A koraújkor társadalmának még felső rétegei, főúri írástudói is keveset jegyeztek fel gyermekkorukról. A városi polgárookra vagy a paraszti rétegekre még nehezebben találunk a korai életkorra vonatkozó adatokat.

Az elmúlt időszak történelmi irodalmában a téma első mesterének számít Philippe Ariés.¹ Következtetéseihez elsősorban forrásként a korabeli ábrázolásokat, képeket használta fel. Mivel a középkortól fogva a gyermekeket kis felnőttként ábrázolták, és a gyermekkor életkori szakaszait sem különítették el, a társadalomtörténet kutatóira

Ariés véleménye hatott és hat ma is. A gyermekkorral és a családtörténettel foglalkozók számára az ábrázolásból levont tanulságai, következtetései kiindulópontként szolgáltak. Követői között kiemelt érdemel Edward Scharter és Lawrence Stone.

Itt utalnék a témához kapcsolódó újabb irodalomból a filozófus Elizabeth Badinter munkájára,² aki történeti perspektívában vizsgálja az anyai szerepet.

A 17–18. századi, főleg párizsi gyermekhaladósági számadatokat elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a szeretet, a gondoskodás hiánya az oka a magas gyermekhalandóságnak, s az, hogy a gyerekek nagy részét dajkaságba adták. A „szerető anya”, s család Badinter szerint a 19. századtól jelent meg.

Magyarországi vonatkozásban felmerül a kérdés: Milyenek a hazai koraújkorra vonatkozó forrás adottságaink? Lehetővé teszik-e a gyermek, illetve a gyermekkor történeti kutatását?

Megállapítható az is, hogy történeti szakirodalmunkban Ariés nézetei a legismertebbek annak ellenére, hogy konklúziói alapjául szolgáló gyermekábrázolásaink a 17. századot megelőzően nincsenek. Nálunk, ahogy a középkorban általánosan, egyházi képeken örökítették meg őket, gyermek-Jézus vagy gyermek-angyalok-szentek alakjában meztelenül vagy lepelben.

Így hazai vonatkozásban nem is juthatnánk Ariéshez hasonló következtetésre, arra hivatkozva, hogy azért tekintették a gyermekeket kis felnőttnek, mert öltözkük csupán méretben különbözött szüleitől, családtagjaikétól.

A fenti kérdésfeltevés fogalmi különbségtételre is utal. Tisztázásra szorul ugyanis a gyermek és a gyermekkor fogalmának azonosságára vagy eltérő volta történeti szempontból is.

A hazai történészek közül alapvető jelentőségű Péter Katalin munkássága, aki az Ariés-követőkkel ellentétben Hugh Cuningham és Linda Pollock álláspontját osztja.³ Főleg Linda Pollockra hivatkozva azt emelte ki, hogy a gyermekkor egy sajátos életszakasz, s a család,

az anya, de az apa is szerető gondoskodással vette körül a kicsiket. Ez volt a társadalmi elvárás is a szülőkkel szemben. Annak okát pedig, hogy e felfogás Magyarországon kevésbé ismert, Péter Katalin abban látja, hogy magyar fordításban Ariés könyve jelent meg először, s minden egyetemi kurzus felvette olvasmányai közé, míg Pollock és követői műveit nem.⁴

Linda Pollock szerint a gyermekkor történetén a gyermekeket övező társadalmi felfogást, a szülőkkel szemben támasztott társadalmi követelményeket értjük. A gyermekek története pedig az őket érintő, családban megvalósuló cselekedeteket jelenti. Vagyis az elméleti elvárás és a gyakorlat különválasztásáról van szó, ami a koraujkorban sem feltétlenül esett egybe.

A téma magyar történeti kutatásának fontosságát nem kell különösebben hangsúlyozni. A kérdés inkább az, hogy mennyire állnak rendelkezésünkre a források ehhez, illetve milyen módon pótolhatók a külföldi kutatással ellentétben a rendelkezésre álló források?

Linda Pollock például Ariés-vel szemben képek helyett korabeli naplót, önéletrajzokat vett alapul. Magyarországon csak a 17. századtól állnak rendelkezésünkre önéletrajzok. Az első, legismertebb ezek közül Kemény János, erdélyi fejedelemé az 1650-es évek végéről. Kuriózumnak számít abból a szempontból is, hogy születésének körülményeiről, fogantatásáról is ír.⁵ Teljesen hiányzik a korabeli gyermekgondozási és gyermeknevelési irodalom. Vagyis a téma kutatásához ezen források köre nem áll rendelkezésünkre azt megelőzően. Örvendetesnek mondható viszont, hogy a politikai, gazdaságtörténeti munkák is érintik a gyerekeket, de ide sorolhatók a családi feljegyzések, levelezések, törvények, prédikációk, összeírások, hagyatéki eljárások anyagai. Valószínűleg teljesen megsemmisült a levélportré mint forrás. Bár a levelezésekben gyakran szólnak róluk, de egyetlen levélportrét sem ismerünk. Vagyis a kortörténet szinte minden forráscsoportjának van gyerekekre vonatkozó adata, ha nem is, vagy alig szólnak a gyerekek életéről, neveltetéséről. Az eddigi kutatások

azt mutatják, hogy nálunk sem tekintették a gyermekeket kicsi felnőttnek.

Mit tudunk a koraújkori gyermekek jogi helyzetéről? A nemes gyerekekre törvényileg Werbőczy *Hármaskönyve* az irányadó, a városi polgárookra, illetve gyermekeikre a városi szokásjogot rendszerbe foglaló városkönyvek.⁶ A szabályozások közös elemeként kiemelhetjük, hogy a gyermekek a családokban az apák hatalma, irányítása alatt álltak. Ez a hatalom rendkívül erősnek mondható, hiszen az apáknak jogukban állt megfenyíteni, maguk helyett túszul adni (ebben a jogi és társadalmi felfogás nem esik egybe, van példa ilyen esetre, de clitélőn írtak róla). Az apai tekintély súlya később, a nagykorúság után is fennmaradt egészen az apa haláláig. A nemesek fiai 14, a lányok 12 évesen töltötték be a törvényes kort, vagyis számítottak perképesnek, perbe foghatónak. A birtokok feletti szabad végrendelkezés, a tényleges felnőttkor a fiúknál 24 év, a lányoknál 16 év volt. Meg kell említeni viszont, hogy a lányok a szabad rendelkezés leletőségével valójában nem élhettek. Az apai jogokat házasságkötésük után férjük vette át. A városi jog csupán egy nagykorúságot ismert, ami nemek szerint különült csupán el, lányoknál 12 éves kortól, fiúknál 14 éves kortól. Magyarországon nem írta elő a szokásjog a nemesek között az elsőszülött kizárólagos öröklését. A nemesi birtokokat a fiúk között egyenlő részben osztották fel. A polgári vagyon esetében minden gyermek örökölt. A nemesek lányainak az örökölt vagyon negyedrésze járt. Ezt általában nem birtokban, földben kapták meg, kivéve, ha lefele házasodott, vagyis nem nemeshez ment feleségül.

A fentiek ellenére sem állt fenn a vagyonok túlzott felaprózódásának veszélye, hiszen Magyarországon is nagynak mondható a csecsemő- és gyermekhalandóság a vizsgált korban. Elfogadott becslések szerint a hazai családok fennmaradását általában 4-5 gyermek biztosította, annak ellenére, hogy többségükben egymást követték a születések.

A jogi szabályozás lehetővé teszi a gyermekkor különböző szakaszainak, időhatárainak elkülönítését is.

Forrásadottságaink másik körét a levelezések szolgáltatják. Főleg a főúri, nemesi gyerekek történeti kutatásához adnak jó lehetőséget. További levéltári kutatásra van szükség ezen a területen. Örvedetes viszont a kiadott, megjelent forrásanyagok nagyobb száma. Kiemelhetők: a Magyar Levelestár, a Magyar Tallózó vagy a Régi magyar Levelestár kötetei. Néhány koraujkori kötete a gyermekorkutatás számára is lehetőségként szolgál.

Példa lehet erre Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya levelezése,⁷ vagy a *Szeretők és házastársak* című,⁸ ugyancsak korabeli főúri házaspárok leveleit tartalmazó kötet. Jól használható adatokra bukkanhatunk Poppel Éva levelezésében is.⁹ Az irodalomtörténeti kutatások eredményei szerint a levél ebben a korban egyfajta funkcióváltást mutat. A koraujkor embere számára, ahogy Bodor Béla megfogalmazta, a levél jelentette a lakóközösségen túli világgal a kapcsolattartás egyetlen formáját.¹⁰ A 16–17. században kevesen vállalhatták az utazással járó veszélyeket és költségeket. Működött a posta, de a nemesek főleg küldöncökkel vitették leveleiket az egyik udvarháztól a másikig. A levélnek nem csupán a funkciója változott meg a 17. századra, de stílusa, nyelvezete is. Míg a 16. századiak zömében latin nyelvűek voltak, már e század második felétől megnő a magyar nyelven írottak száma. A kor stílusának megfelelő, irodalmi igényű levelek esetében azt láthatjuk, hogy fokozatosan egyre személyesebb hangvételűek lettek, kevésbé követik a korábban kötelező szerkezeti sémákat. Így a 17. század végére egyre kevésbé tekinthetők irodalmi alkotásnak. Tartalmukban is hangsúlyosabbá válik a személyes hangvétel. A főurak levelei is politikáról, gazdaságról éppúgy tudósítanak, mint családi eseményekről, betegségekről, gyerekekről.

Olvasásukkor úgy érezzük, mintha beszélgetések lennének írott formában. Ez érvényesnek mondható a férfiak és a nők leveleire egyaránt.

Irodalomtörténeti, de történeti szempontból is említést kell tenni azokról a koraujkori verses művekről, melyek családi eseményekhez kötődtek (például keresztelők, születésnap). Ismert politikus főurak, de kisebb rangú nemesek, polgárok tollából is születtek ilyenek.

A fentiek alapján elmondható, hogy a magyar koraujkori gyermekkor kutatás számára a forrásadottságok megvannak. Nem ugyanolyan típusúak ugyan, mint a külföldi kutatók által használtak, feltártak, de szinte nincs olyan korabeli anyag, aminek ne lennének gyerekeket érintő vagy gyerekkorra vonatkozó adatai.

A kutatás eddigi eredményei jelentős mértékben bővítették, árnyalták ismereteinket mind a főúri, alacsonyabb rangú nemesi, városi polgár gyerekekre, mind a jobbágy gyerekekre vonatkozóan.

A jelenleg is folyó hazai kutatások azt mutatják, hogy Magyarországon a koraujkorban szinte társadalmi rétegektől függetlenül – a főuraktól a jobbágyokig – életkoruknak megfelelően nevelték, szerető gondoskodással vették a gyermekeket körül, s törődtek velük.

Tudósítások a gyerekek születéséről

A levelek, de a naplók, önéletírások is arról tanúskodnak, hogy a 16–17. században is mindkét nemű gyermeket a szülők, a családok nagyon várták, örömmel tudósítottak születésükről, s az apák akkor is mint ma, fiút vártak. Különösen akkor, ha az utódra hosszú ideig kellett várni, mint Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya esetében. Nádasdy Tamás a 16. században bolognai és római tanulmányok után katonai és politikai pályán emelkedett fel a legnagyobb méltóságig, a nádori címig. Házassága Kanizsai Orsolyával a legvagyonosabbak közé is juttatta. 1535-ben kötött házasságuk után húsz évig kellett várniuk a gyermekáldásra. Levelezésükből pontosan ismerjük a gyerekvárás körülményeit. Arra is példát láthatunk, hogy a 16. századi főúri asszonyok a terhességet természetes állapotnak tekintették.

Néhány nappal fia születése előtt írta Kanizsai Orsolya Nádasdy Tamásnak:

„Im, kildtem Kdnek valami harmadfél száz cipót és béléseket, hogy Kdnek az előtt nem kildtem, Kd megbocsássa, mert bizony mind az új vendégen várokottam; [...] immár nem tudom, mikorra kell várnom, de valamikorra Isten adja, akkorra kell várnom.”¹¹

Péter Katalin szerint a szülői szeretetet a gyermek születése előtt a magzat kedveskedő megnevezéseiben lehet tetten érni. Általánosan használt a Kanizsai Orsolyánál leírt „új vendég” kifejezés.¹²

1555. október 7-én értesítették az apát az „új vendég”, vagyis fia születéséről.

„Aztán Isten békével adta, az gyermek jó és nagy, [...] Szintén olyan, mint Kegyelmed, orra elég nagy, nem lészen fitos.”¹³

Nádasdy ahogy a levelekből kiderült, nem tudott jelen lenni fia születésénél.

Két további Nádasdynak szóló levélből tudjuk, hogy nem vártak hosszabb időt a keresztelővel. Szegedi Kőrös Gáspár október 10-i levelében még „pogány nagyságos úrnak” nevezte a gyermeket, míg az október 21-én kelt levél arról írt, hogy „kis urunkat kerestyénné tevők minden azhoz való isteni dicséréssel”.¹⁴

Az ebben a korban jellemző gyakori gyermekhalandóság miatt is általános, hogy a gyerekeket röviddel a születésük után keresztelték meg.

Néhány évtizeddel későbbi hasonló példa az ugyancsak nádori méltóságig jutó Thurzó Györgyé. Feleségének írt leveléből az is kiderül, hogy jelen volt fia születésénél.

„Nagy hálákat adok is azon az én uramnak és Istenemnek, hogy legelsőbben az szülésnek idején veled lévén, haláltul és egyéb gonosz szerencsétül megoltalmazott; az mi könyörgésünket meghallgatván, jó voltából szép fiú magzattal megáldott.”¹⁵

Az örömet az is fokozta, hogy a házaspárnak (Thurzó Györgynek és Czobor Erzsébetnek) egy még csecsemőkorban meghalt fiú

kivételével addig lánygyermekai születtek. Az újszülött, Imre lett a Thurzó név továbbvivője, a család vagyonának örököse. Az apa a család árvai ágának feje, Árva megye főispánja volt. A tizenöt éves háborúban Dunán inneni főkapitány volt, a nádori címet 1609-ben érte el. Nádasdyhoz hasonlóan evangélikus hiten volt, iskolát alapított, s mecénása volt egyházának.¹⁶

Néhány évtizeddel később, az 1635-ben született Eszterházy Pál (Eszterházy Miklós nádor és Nyáry Krisztina fia) visszaemlékezéseiben írta:

„Volt atyám uramnak s anyám asszonnak nagy örömök, kiváltképpen, hogy úgy, az mint régen óhajtotta atyám uram, lettem ez világra.”¹⁷

A születése előtti hetekben apja levele arról tanúskodik, hogy milyen nagy várakozással, gondoskodással törődött feleségével.

„A magad állapotját édes fiam nem tudom, mint számláljátok a hónapokat, de az én ítéletem szerint még majd három hét van hátra...”¹⁸

Eszterházy Pál születése idejét a következő formában jegyezte le:

„Én, fraknai gróf Eszterhás Pál lettem ez világra Kismartony várában, in anno 1635 Kisasszony nap estén éffélkor, [...] Szeptember nyolcadik napján, Rák jel alatt.”¹⁹

A kiválasztottság jeleként értelmezték, hogy „minden fogaim meg-lévén számban születésemkor, kik aztán csakhamar kihullottak s más jelek is lévén rajtam.”²⁰ A ragyogó karrier valóban beteljesült, hiszen az apjához hasonlóan a nádori méltóságig vitte. Elnyerte a birodalmi hercegi címet, jelentős katonai pályáját futott be, de kora tehetséges költője, történetírója és muzsikusa is volt.²¹

Eszterházy Pálé mellett már önéletírások is példázhatók a 17. századból a születésre. Az első ismert Kemény Jánosé, későbbi erdélyi fejedelemé.

„Az atyámnak második feleségétől, az édesanyámtól lettek gyer-

meki numero 11; maradtak hátrább az fiak közül: én, Kemény János, Boldizsár, Péter.”²²

A magas csecsemő- és gyermekhalandóság miatt még a főúri gyermekeknek is csak egy része érte meg a felnőttkort. Erről vall az 1642-ben született Bethlen Miklós is önéletírásában.

„Én az atyámnak elsőszülött fia voltam, és annál kedvesebb, hogy az atyámnak már három leánya volt előttem, mely ebben a leányt nem illető jószágú familiában igen szomorú dolog volt. Lőttenek utánam sok fiai, leány, de ihol csak én vénültem meg, a többi, ki gyermek, ki szép ember korában holt meg...”²³

Egészségről – betegségről

Szinte minden koraujkori forrásunk tudósít a családtagok, a gyerekek egészségi állapotáról. A gyermekekre minden család külön gonddal figyelt. A szülők (apák és anyák) közti levelezésben szinte mindig írnak egészségről, betegségről.

Kanizsay Orsolya leveleiben ugyan gyakran esik szó saját, illetve Ferenc fia betegségeiről, de ha egészségesek, arról is.

„Én hála legyen az Úristennek, mind az Kegyelmed fiával jól vagyok.”²⁴

A 16. század második felének más főúri leveleiből hasonló példát hozhatunk. Zrínyi Kata 1572-ben férjének megnyugvással írja: „... a mi Szerelmes gyerekeink, Istennek legyen hála, mind békével vannak”.²⁵

Kiemelhető, hogy nem csupán a női levelekben, de a férfiakéban is hangsúlyos a törődés. Nem csupán orvosról gondoskodnak, de maguk is adnak a távolból tanácsot. Telegdy Pál írta feleségének 1592-ben:

„Im értem, hogy Istók megnehezült volt. Isten meggyógyította, hála Istennek; mégis kérlek ides [...] ne hagyjad szegint, az mellyeckéit melegben tartasd, hogy az hideg újóban ne ártson meg neki.”²⁶

Két évvel későbbi levelében hasonlóan ír fiai betegségével kapcsolatban. 1594-ben részt vett Hatvan ostrománál, így a hadi eseményekről is beszámol, de érdekes is, mert az apa ugyanabban a levélben írja „jók azok az orvosságok (amivel) gyógyítottad őket, az kenés is jó volna”.²⁷

1602-ben Várday Katának második férje, Nyáry Pál hasonlóan Telegdihez különös gonddal hosszan ír a meghülés kezeléséről. Anna Várday Katának Telegdyvel kötött házasságából született, a mostohaapa mégis aggódik.

„Birsalmát sötéss, édes Katám, az Annocskának, ha az mellét fájdalja, vacsora után nádmézzel add megenni, mikor le akar feküdni, osztán ne igyék rá. Jó az nátha, hurut ellen, csak hogy nem kell hajadon fővel és mezítláb járni, söveg legyen mindenkor fejében.”²⁸

A levél arról is tanúskodik, hogy Nyáry Pál az orvoslásban jártas, sőt igyekezett a könyvtárát is gyarapítani e témakörben: „A könyveim mind otthon vadnak, nem tudok mi orvosságot mondani”.²⁹

Tanácsot ad valószínűleg csecsemő kislánya bajára is: „A kislálynomnak eléggé keressém orvosságát, de nem tudok semmit találni. Vagy hogy az dajkája talán nehézkes, vagy hogy sok gyümölcsöt eszik, avagy édes mustot iszik, mert attul is megtörténik. Bizonyos, ha az dajkátul nincsen, az gyomrocskája holt meg, hogy nem emészt-heti meg szegény. Az Istent kell kérnünk, édes Katám, hogy ő szent felsége gyógyítsa meg.”³⁰

Állandó téma a gyerekek egészségi állapota Eszterházy Miklós és Nyáry Krisztina levelezésében is. Nem csupán az újszülötteket várta a nádor aggódva. A családhoz neves doktorokat is hozattak, ha szükséges volt. Az esetek egy részében, könnyebb lefolyású betegségeket a szülők egymás közt – levélben – is megbeszélték.

„A gyerekekcsék, hogy hurutnak, talán csak a kijárástól vagyon, hogy kint futkosnak. Azért minemő szirupot csináltatott a doktor azelőtt nekik hurut ellen, olyant köll most csináltatni.”³¹

A 17. század első felének főúri családjainak udvarában ugyan or-

vosok, keresett gyógyítók működtek, de a főiri asszonyok között is híres gyógyítónak, kora orvosának számított Lobkowitz Poppel Éva (1590–1640), Batthyányi Ferenc Sopron vármegyei főispán, Dunán inneni főkapitány felesége. Eszterházyiné Nyáry Krisztina is gyakran levelezett vele, kért tanácsot, orvosságot gyerekeinek. Rendszeres levelezésükre, jó kapcsolatukra utal az is, hogy nem csupán ilyen alkalomokról tudunk. 1627 áprilisában írta:

„nem csak egeseágunket latogattia levele által kegyelmed, de a mellet salatahoz való fa olajjal is akart kedveskedni [...] mi most mindnyájan az én szerelmes urammal és az aprókkal együtt jó egészségben vagyunk.”³² Az „aprók”, a négy gyermek az 1621-ben, illetve 1622-ben született Thurzó Erzsébet és Krisztina, Nyáry Krisztina első házasságából Thurzó Imrétől való, majd az Eszterházy Miklóstól 1625-ben született Magdolna és az 1626-ban született László.

Poppel Éva gyermekeivel, Batthyányi Ádámmal és Magdolnával is gyakran levelezett, s adott nekik tanácsot. Batthyányi Magdolna 1635-ben Pápáról írt levelében abban kérte édesanyja segítségét, hogy dajkát szerezzen újszülött gyermekének:

„Mivel Nagyságod jobban ért hozzá, (nekünk) a dajkákhoz nem volt szerencsénk.”³³

Batthyány Ádámot rendszeresen tájékoztatta Poppel Éva saját kisebb gyermekei egészségéről is. Borbála, akit Baberlinek becéztek, gyakran betegeskedett, emiatt Poppel Éva utazásait is többször elhalasztotta.

Szentgotthárdról 1629-ben írta: „immár ma nem mehetek, mert [...] kisebbik lányomnak, Baberlinek, mind orcája, mindene kifakadt. Nincsen kinél nála hagynom...”³⁴

Pápán kelt levelében 1632-ben hasonlóképpen írt: „... a kis Baberlit régóta hideg leli, [...] mostanában kezdett a vérhas rá esni, emiatt szegény [...] nyavalyásul van... A gyermeket ilyen nyavalyás és beteges állapotban nem hagyhatom itt.”³⁵

A levelezéseken kívül a 17. századi önéletírások is tudósítanak

egészségről, gyermekkori betegségekről. Bethlen Miklós külön fejezetet szentel önéletírásában, s úgy tartja: „jó egészséget, úgy tetszik, maga az Isten a természet által láttatott öszvekötni a mértékletes és természet szerint való étellel.”

Le is vonta a következtetést: „Én magamról tudom, ha úgy élhettem volna, amint csak magam tudtam s akartam, annyiszor sem betegültem volna meg, amennyiszor voltam.”³⁶

Gyermekkorára úgy emlékszik vissza:

„Igen gyermekségemben is úgy hallottam az anyámtól, hogy nem voltam beteges. Amire magam emlékszem [...] anno 1653 [...] a hólyagos himlő erősen uralkodván az országban, én is megbetegedtem belé, de minden testemen körülbé kétszázharminc volt csak, noha nagyok voltak. Hamar felgyógyulék...”³⁷

A fenti példák persze nem jelentik azt – állapítja meg joggal Péter Katalin –, hogy a gyerekek folyton betegek lettek volna.³⁸ Nyilván, ha egészségesek, csak formálisan írtak róla, ha betegek, már részletelesen, tüneteivel mutatták be, tanácsot kértek, adtak, kezelési módot ajánlottak.

Gyerekjátékokról – ajándékokról

A kisgyermekkor természetes velejárója volt a nemesi, főúri udvarokban a játék. Péter Katalin több példát is említ arra, hogy voltak „hivatalos játszótársnak” tekinthető gyermekek a fiúk és a lányok mellett.³⁹

A játékokról kevés adatunk van. A levelekből is közvetve találunk erre utalásokat:

„Itt küldtem egy skatulába valami aprólékot, Ferkónak való az végre, hogy nálad legyen, hogy mikor valahonnét hazamegyek, adj kezembe, hogy adjam neki, mert gyakorta oly hamar indulok, hogy semmit nem vühetek neki, te pedig azt hattad, hogy mindenkor vügyek valamit neki.”⁴⁰

Az idézet Nádasdy Tamás 1558-ban Bécsből kelt leveléből való, ami utal arra, hogy ajándékkal elsősorban az apák lepték meg gyermekeiket, ők voltak gyakran távol, de az anyák ügyeltek is arra, hogy ilyen módon kényeztessék őket. A levélből nem derül ki, mik is az aprólékok: játék-e vagy más. Bizonyára arról is lehetett szó, de más adatok szólnak gyümölcsökről, süteményekről is. „Ferkónak add meg az konfektet, mert még ű nem tud az karvalyokkal bänni.”⁴¹

Thurzó György például elég korán hozzákezdett fia taníttatásához. Alig múlt ötéves, amikor 1604 januárjában apja közvetlenül írt neki:

„Imriskának neki való levelet küldtem. Ezután olvasókönyvecskével játszódjék.”⁴²

Thurzó Imre pedig a szorgalmas tanuláért jutalmat várt cserébe apjától, 1606-ban írta:

„énmagam örömet tanulok [...] csak Nagyságod az ígért ajándékról el ne feletkezzék”.⁴³

Gyakran volt példa arra is, hogy ruhaneműt, csizmát vitt vagy küldött az apa gyermekeinek ajándékba:

„Kegyelmed kalapos süveget vegyen feketét ő magának, az kis úrnak és az Klazsonkának valami izebb színűt, nem feketét.” – írta Forgách Zsuzsanna férjének, Révay Ferencnek 1599 júliusában.⁴⁴

Esterházy Pál visszaemlékezésében beszámolt arról, hogy az esztergomi érsek látogatásakor „engem egy fejer alabastrum olvasóval s egy pergamen... képpel megkötött”.⁴⁵ Az ajándék azért is maradt emlékezetes Esterházy számára, mert elmulasztotta azt illendően megköszönni és dorgálást kapott érte:

„... mivel nem köszöntem meg mindjárt s örömben anyám-asszonyhoz futván vittem volna, kihivatván atyám uram az térdire fogván tenyerével igen megcsabdozott, pirongatván, hogy nem köszöntem légyen meg az ajándékot [...] Ez volt első és utolsó verése atyám uramnak Dunántul laktomban.”⁴⁶

A fegyelmezésben a fenti példa nem mondható általánosnak, sokkal inkább az ajándék megvonása.

A játékokra vonatkozó adatok szerint nincs különbség a kislányok és kislányok időtöltésében. Szabadban és odabent egyaránt játszottak. Bethlen Miklós önéletírásában csoportosította is a játékokat a „veszteg ülők” közé sorolta a kockát, a sakkot, kártyát, a „testnek ingásában járó”-nak számította a labdát, a parittyát, a versenyfutást, a nyillal való lövöldözést.⁴⁷

A főúri gyermekek életük korai szakaszában, ahogy a fenti levelek is példázták, a szülői házban éltek. Mivel az apák gyakran voltak távol katonai és hivatali ügyek miatt, a gyerekek az anyák gondoskodásával nevelkedtek. Ez nem jelenti azt, hogy az apák nem vettek részt a családjuk mindennapjaiban. A személyes hangvételű levelek mindegyike példázza ezt, akár a születésük időszakáról vagy a betegségekről van szó. Fontos teendőik közepette is igyekeztek ajándékkal is megörvendeztetni gyerekeiket. A nők és a férfiak levelei egyaránt azt mutatják, hogy a 16–17. században a főúri családokban örömmel várták a gyerekeket, a maihoz hasonló gondoskodással, törődéssel bántak velük és életkori sajátosságaiknak megfelelően nevelték őket.

Jegyzetek

- ¹ Ariés, Philippe: *Gyermek, család, halál*. Budapest, 1987.
- ² Badinter, Elizabeth: *A szerető anya. Az anyai érzés története a 17–20. században*. Debrecen, 1999.
- ³ Péter Katalin (szerk.): *Gyermek a koraiújkori Magyarországon*. Budapest, 1996. /Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 19./
- ⁴ Uo. 8, 4.
- ⁵ *Kemény János művei*. Szerkesztette: V. Windisch Éva. Budapest, 1980.
- ⁶ Csukovits Enikő: A gyermek jogi helyzete. *A Gyermek Műhely*, (Győr) 1999. 5–6. sz. 136–137.
- ⁷ „*Szerelmes Orsikám...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*. Szerkesztette: Vida Tivadar. Budapest, 1988.
- ⁸ *Szeretők és házastársak*. Szerkesztette: Erdődy Edit. Budapest, 1978.
- ⁹ „*Im kültem én orvosságot*” *Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1644*. Szerkesztette: Kincses Katalin. Budapest, 1993.
- ¹⁰ Bodor Béla: A levél szerepváltozása; Angyal Dávid: A XVII. század levélirodalma. In Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600–1772-ig*. Budapest, 1964. 166.
- ¹¹ Kanizsay Orsolya Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1555. október 1.
- ¹² Vida i. m. 126.; Péter i. m. 22.
- ¹³ Sárkány Antal Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1955. október 7. Vida i. m. 127.
- ¹⁴ Szegedi Kőrös Gáspár Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1955. október 10. Vida i. m. 131.
- ¹⁵ Thurzó György levele Czobor Erzsébethhez. 1598. október 26. Erdődy i. m. 318.

- ¹⁶Ring Orsolya: Thurzó Imre neveltetése. *Sic Itur ad Astra*, 2001. 1–2. sz. 33.
- ¹⁷Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára. (1635–1653) Uő: *Mars Hungaricus*. Kiadta Iványi Emma. Budapest, 1989. 305. /Zrínyi Könyvtár III./
- ¹⁸*Esterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához 1624–1639*. Közli dr. Merényi Lajos. 1900. /Történelmi Tár/
- ¹⁹Esterházy 1989. 305.
- ²⁰Uo.
- ²¹Kovács Sándor Iván: „Dunán innen” íróarcok III. Esterházy Pál (1635–1713). *Vasi Szemle*, 2003. 1. sz. 69.
- ²²Kemény János Önéletírása. In *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szerkesztette: V. Windisch Éva. Budapest, 1980. 16.
- ²³Bethlen Miklós: Élete leírása magáról. In Uo. 490.
- ²⁴Kanizsay Orsolya Nádasdy Tamásnak. Sárvár, 1555. november 25. Vida i. m. 135.
- ²⁵Zrínyi Kata levele férjének, Forgách Imrének 1572. Erdődy i. m. 145.
- ²⁶Telegdy Pál levele Várday Katához 1592. Erdődy i. m. 190.
- ²⁷Telegdy Pál Várday Katának 1602. Tolnai Gábor–Hargittay Emil (szerk.): *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. sz.)* II. köt. Budapest, 1981. 281.
- ²⁸Nyáry Pál Várday Katának 1602. Tolnai–Hargittay i. m. 318.
- ²⁹Uo.
- ³⁰Uo.
- ³¹Hiller István: Nyáry Krisztina. In R. Várkonyi Ágnes (összeáll.): *Nők a magyar történelemben*. Budapest, 1997. 126.
- ³²Nyáry Krisztina Poppel Évának Kismarton 1627. Kincses i. m. 99.
- ³³Batthyány Magdolna Poppel Évának Pápa 1635. Kincses i. m. 167.

³⁴Poppel Éva Batthyány Ádámnak 1629. Kincses i. m. 105. -

³⁵Bethlen i. m. 523.

³⁶Uo.

³⁷Uo.

³⁸Péter i. m. 36.

³⁹Uo. 39.

⁴⁰Nádasdy Tamás Kanizsay Orsolyának 1558. Vida i. m. 205.

⁴¹Uo. 206.

⁴²Ring i. m. 37.

⁴³Uo. 38.

⁴⁴Forgách Zsuzsanna Révay Ferencnek 1599. Erdődy i. m. 214.

⁴⁵Esterházy 1989. 305.

⁴⁶Uo. 306.

⁴⁷Péter i. m. 35.

Krajczárné Čierna L'ubica

„... diáknak lenni a szemináriumban...”

Szemelvények a 18. század végéből

A tanulmány egy árván maradt fiú, Karter Imre személyén keresztül ad bizonyos képet a szombathelyi szemináriumi diákság életéről a 18. század utolsó évtizedében. Természetesen tisztában vagyunk az-
zal, hogy egy esetből nem lehet általánosítani, mégis úgy gondoljuk, hogy a személyes sorsok alakulása bepillantást enged a diákok gondolkodásába, szemléletébe, illetve az intézményben zajló mindennapi életükbe. A téma szempontjából tehát két tényezőt kell mindenképpen figyelembe venni, éspedig a szeminárium és az árvaság kérdését. A szeminárium történetének önálló feldolgozása nem áll rendelkezésre, így csak Géfin Gyula három kötetes *Szombathelyi Egyházmegye története* című munkájából lehet kiszemezgetni bizonyos adatokat. A Papnevelő intézet létrehozása Szily püspök szívügye volt, így a püspökség mellett a magas színvonalú új szeminárium vette kezébe az ifjú leviták egységes nevelését. Tudós tanári karának köszönhetően nem csak a szentírás tudományát, az elmélkedés művészetét, erkölcs-
tant oktattak az intézményben, hanem nyelvek tanulására is buzdították kispapjaikat, különösen a keleti nyelvek érdemelnek figyelmet.

Ebben a munkában segítségükre van a könyvtár is, melynek alapjait szintén Szily rakta le az 1790-es években két jelentősebb gyűjtemény adományozásával és a szemináriumban történő elhelyezésével. A szeminárium házi szabályainak kidolgozása is az ő nevéhez fűződik, a következő püspök Herzan bíboros már szigorított a szeminárium házirendjén, betiltotta a vásár- és ünnepnapokon a délutáni kimenőket, így a Szily-korszakot tartják „az ifjú papság aranykorának”. Nem véletlenül kerül előtérbe ez az időszak, ugyanis a dolgozat főszereplője ekkor tölti itt diákéveit.¹

A téma szempontjából a másik tényező, az árvaság érdemel még figyelmet. Hogyan, miként intézték és kezelték elődeink ezt az élethelyzetet azon kívül, hogy a jog ezt részletesen szabályozta.² A dolgozathoz felhasznált források, éspedig: Szombathely város Árvapénztára iratai, az Árvaválasztmányi és Generalis Tutor számadásai is erre készítetnek. Az Árvapénztár mint intézmény ismeretes már a 17. századból. A városi gyakorlatban az árvák javainak értékesítése után a pénzt az árvapénztár kezelésére bízták, és innen került kihelyezésre kamattal, amelynek összege az árvatartást szolgálta a nagykorúságig.³ Az árva és a vagyon tehát elválaszthatatlanok voltak. Mindkettőt a gyámság felügyelete alá helyezték. Jogilag a „*Gyámság* (tutela) arra való hatalom, de kötelesség is, hogy valaki más személyét és vagyonát kormányozza, oltalmazza. Adat pedig a törvény gyámokat főképpen az árváknak, fiúknak ugyan serdülő korokig, leányoknak, míg férjhez mennek” folytatva a korabeli törvény értelmezését „gond vagy *Gondviselés* (curatela) abból áll, hogy valaki más vagyonát kormányozza, (másnak gazdálkodik).”⁴ Gyám a gyámolt vagyonának jövedelméről számot kell, hogy adjon. Polgár árvák részére törvényes és végrendeleti gyám hiányában a városi tanács rendelt gyámot.⁵ Nézzük, hogyan alakult ez Szombathelyen. A városi közgyám tisztét ellátó „*generalis tutor*”-t mint rendes városi tisztviselőt a többi hivatalnokkal együtt minden évben Szent György-napján választották meg. E hivatalt első ízben, 1766-ban

töltötték be választással. A közgyám tehát a felügyelete alatt álló árvák vagyonának kezelését is végezte. A bevételek fontos és állandó forrását képezték az általában 5-6%-os kamatra adott kölcsönökből származó bevételek, amelyekről a generalis tutor rendkívül részletes kimutatást készített.⁶ Erről tanúskodik a szerződések, számlák, adóslevelek, nyugták, bizonylatok sokasága. Tehát a gyámok nem gyámkodtak, hanem intézkedtek, és a vagyon kezeléséről gondoskodtak. Szinte adódik a megállapítás, miszerint a város olyan személyeket választott erre a tisztségre, akik egyrészt köztisztviselőként álló személyek voltak, de emellett megfelelő vagyonnal is rendelkeztek, mivel néha nekik kellett a saját pénzükből is adniuk, amíg az „interes” vagyis a kihelyezett pénz kamatai meg nem jöttek, és a városnak sem volt érdeke ilyen ügyekben pereskedni, illetve nem óhajtotta a vagyonok elherdálásával a nélkülözők sorait szaporítani. A gyámügyeket az árvák atyja intézte, Szombathelyen árvagyám (árvák tutora) volt.⁷

A jogi szabályozás részletesebb kifejtésére jelen esetben azért volt szükség, mert a kiskorú árvának a gyámjához intézett levelein keresztül nyerünk bepillantást szeminárium életébe. Itt jegyezzük meg, hogy a tanulmányban felhasznált és idézett források eredeti és szövegű közlését tartjuk megfelelőnek. Egyrészt, mert a kor nyelvezete már lehetővé teszi teljes értékű értelmezésüket, másrészt a levelek hangulata, stílusa magával ragadó, mivel írójuk a szavak embere, ne feledjük, papnak készült, annyira őszintén fogalmazta meg mondanivalóját, amennyire ezt egy gyerekből felnőtté váló diák képes. Az ismeretlenből ismerőssé váló fiatalember életének ez a néhány éve a tanulás, a gondtalanság és a szórakozás éveit voltak. Az anyagiakat illetően a precíz és pontos összegek feljegyzése lehetőséget nyújt a kor árviszonyainak tanulmányozására, de éppúgy bizonyítékként szolgál a választott gyám elszámolási kötelezettségeire. Az említett leveleknek mellesleg divattörténeti jelentőségük is van, mivel az ifjú rendkívül aprólékosan adja meg kívánságait az elkészítendő vagy beszerzendő árukról, legyen szó ruhaféléről vagy akár papírról.

Az apa Nemzetes Vitézlő Kartory (Kortery, Karter) József Antal volt királyi postamester volt. 1790. március 21-én, 83 évesen bekövetkezett halála után maradt népes családjának történetével egy másik dolgozatunk foglalkozik. Annyit érdemes tudnunk, hogy első feleségével, Heés Krisztinával hét gyermeket nevelt. Imre 1777. július 21-én született, anyja Eörsi Erzsébet, aki az apa második felesége volt. Halálára vonatkozólag nem találtunk bejegyzést. A testvérek közül Antal kapitány, Károly főhadnagy, János postamester volt, József utódai az ország másik végében Zemplénben találhatók, a lányok Anna és Terézia házások. Az apa a végrendeletében a két legkisebb gyermeket „*Jutka leányomat és Imre fiamat pedig most nevezett Anna Maria Leányom gondviselésére bízom, oly rendeléssel hogy azokat Atyafiságos fizetésért ruházza, táplálja, és minden jóra vezérelje, ha pedig nevelésekben valami hátra maradás tapasztaltanék, akkoron az Nemes magistratus maga Dispositioja szerént erántok rendelést tenni méltóztassék.*”⁸

Ez be is következik, mivel az 1790. december 23-án keletkezett osztály szerint a „*nyolc Atyafiak között leendő el intézésire pro curatore ad Manuam az Executor Úr mellé N(em)zetes Gutten György rendeltetik.*”⁹ A város a gyakorlatnak megfelelően tehát azonnal gondoskodott a tutor személyéről, aki ezt a tisztségét 1796-ig látta el *mint Karteri successori tutorságot*”, amiben majd Erdélyi János követi mind „*Karteri Judit és Imre részekre mindenik által esztendőként fizettendő 15 f(orin)t honorariumért választatott.*”¹⁰ Az árváknak a tutorhoz írott leveleikből derül ki igazán, hogy valójában hogyan is működött ez a tutori rendszer. A tutor volt a vagyon kezelője, hozzá érkeztek folyamatosan a levelek még az idősebb testvérektől is. 1791-ben Gutten György tutor intézkedett, hogy az „*árváknak úgy a katona Tiszteknek is a pénzekre szüksége lévén*” hozzá is jussanak.¹¹

Létrejön tehát a vagyon egyenlő részekre történő felosztása, ami azért fontos, mert a későbbiekben, ez a tekintélyesnek mondható örökség jelenti Karter Imre számára a megélhetés és költségek alap-

ját. Az apa a végrendelet 14. pontjában meg is toldja ezt az összeget (1600 forint) „*mivel Imre fiam a többieknél nevelteleőbb nékie 100 f(orin)tal többet hagyok, mint sem a többiek(ne)k,*” és még azt is kiköti, hogy „*az Imre Fiam(na)k addig míg a Törvényes idejét el nem nyeri, az Capitális kezéhez ne adassék, sőt az Interestről is, hogy bizonyos számadás légyen, különösen kívánom*”.¹² Jelen esetben nem csak az apai gondoskodás figyelhető meg legkisebb gyermeke iránt, de talán a bizonyosság is, fia költekező hajlamát ismerve.

1792-től található feljegyzések szerint több mestert is foglalkoztat a fiú „*vartam egy nadrágot Karter Urfinak*” írja Vörös György szabó¹³ vagy a következő elismervény szerint „*Nemzetes Kortery Imre Úr Parancsolattyaubul az minémű szabó munkát végeztem, vartam egy Dolmánt Károli hajtókára, egy nadrágot vartam három sorjával, Dolmán Láiblit vartam, Laiblinak való vörös Posztót vettem Gombal és Bélis-sel együtt, Dolmánra való aranyozott gombokat vettem*” fogalmazott Simon János mester 1795-ben,¹⁴ aki a későbbiekben is varrt „*egy bé gomboló mentét, hozzá nadrágot, ismit egy laiblit teveszörbül*”¹⁵ éppúgy mint „*Aminő munkákat dolgoztam Kartor Arvajának*” Környe Mihály csizmadia 1793-ban.¹⁶ A többi számla is ebben az időszakban inkább a ruházkodás iránti érdeklődésére utal, bár vett két könyvet is két forint 9 krajczárért,¹⁷ és betegségre utaló gyógyszer számla is van az elszámolások között.¹⁸

Az apja halálától (1790) a felszenteléséig (1801) tartó időszak tehát az, amikor még „*oskolába járó neveletlen*” gyermekként emlegetik. A feljegyzések szerint 1791 és 1794 között a gimnázium 4. és 5. osztályába járt, ezt az osztályt ismételte is, nem tudni miért, ezután lett seminarista. Erre utal ez a levél is „*Kérem mivel már fél eszten-deje ez idben való létemnek el mult, és az kosztomat is annyi időre le köllött volna tenni, de ugyis nem használna tsippel tsuppal meg adni, hanem szállottam az Prefectus Urnak, és mondotta, hogy tsak tessék vinni az egisz Eszteniőre való summát...*”¹⁹ és így folytatja egy másik írásban „*... én ugyan nem kértem volna, de hogy midőn a*

prefectusnál voltam, tehát meg Szóllitott, hogy ha már meg fizettük e, vagy nem, és mondotta, hogy a többiek már jobbára mind le tették és így egyrészt hogy leg alább én utolsó éppen ne legyek... Kérem tehát Ides Uram, ne sajnállo fáradságát és vigye bé [...] azon száz forintokat... ezzel maradok és ajánlom magamat igaz atyai gondviselésében”.²⁰

A tutornak írott levelek ugyan a kosztfizetés körüli bonyodalmakról szólnak, a következő levél tartalma az árvaságot hangsúlyozza, amit ugyan nem tekint a jelek szerint sorscsapásnak, sokkal inkább a tutor érzelmeire igyekszik hatni, „Alázatosan kérem méltóztassék nekem 3 forintokat küldeni á magam szükségeire, mint hogy á pénz nem állandó egy helen, úgy szintén én tölem is el megy egyremásra, mivel ha egyre nem, másba tsak meg szorulok, s én máshunnd nem várhatok, mind innen, mivel nekem senki már most nem igen ajándekoz, úgy pedig nem lehet, hogy egy krajczárt se adjak ki, mivel ha mást nem tehát tsak gyümölcsöt kíván az ember, az pedig a szemináriumban nem kapni, hatsak a maga pénzén nem hozat.”²¹ Alma az a gyümölcs amire utal, máskor is kér belőle „de még egygyért könyörögnék, tudja hogy tavaly is vett illenkor almát, vegyen mastis ha kap hát küldje bé... ”²² Igazán diákos őszinteségről tanúskodik a következő levél amit 1796. május 14-én írt „Kérem, mivel mostan majálisunk vagyon küldjön legalább Két forintot magam szükségire, hogy legalább valamennyi társaim között ne legyek ippen én pénz nélkül, roszra ugyis nem köttöm, hanem hogy kösztök mivel eddig társ voltam, a mulatságunkban is társ lehessek”.²³

De nem csak hívságokra költ, mert így ír a következőekben „Mint hogy ugyis kevés Könvem vagyon, szükséges volna már kitsinyenkint bé vásárloni, azért mind hogy mostan igen jó módóm vagyon benne, nem akarom el mulatni, mivel egy kis Papp ki fog vetközni, és ezért minden könyvét el adja, én tehát minthogy már mind bé vannak kötvő, és nem köll többet reá költeni enyihányat meg tartok, /: mivel ugyis akartam az idén Veneziából hozatni:/ és magamnak

tizen négy könyvet, a mellekér köll füzetni 10 forint 14 krajtzárokat, de meg érik azt tudom, másképp bele nem kaptam volna. De kedves Uram Atyám most el küldjő a pénzt mert ő annak adja a ki előbb pénzt ad és kérem hogy most meg ne fogja a pénzt, mert hitelt is veszek föl, ha másképpen nem lehetne és mégis meg venném”.²⁴ Az idézett sorokból is kiderül, hogy eléri a célját, mert a gyám kifizette a könyveket. Most elég sokat költ könyvekre, tehát nem ez az egyetlen összeg, de van arra vonatkozóan is adat, hogy milyen könyvei vannak „Ezen könyveket szereztem T. Kartory Imre Úr részére” és a felsorolásban szerepel *Officia nova, Regni Hungariae Sinzendorf, Methodus Erudiae Confessioni, Thomas Kempis, Acta Sanctorum Hungariae, Auditorum, Tractatus de Restrictione, Muratovics Lajos, Lepés Bálint, Bonus Ordo* – tehát elsősorban egyházi könyvek, igazán érdekes itt a Zinzendorf könyv. Egy 1799-ből származó listán található például *Kalaus Pázmány, Historia Dauçs, Notitia S. Petri, Breviárium*, összesen 43 forint értékben.²⁵ Ebben az elszámolásban egy 13 forintos tétel is könyvek beszerzésére utal. Egy másik levelében írja „Vártam a könyveket, de nem jöttek bé, talán tsak sok találkozott, tessék tehát a Catalogust bé küldeni. . . – és így folytatja – a Cuppon Professzorunknak a Könyvét a mellet mostanában Ki adott meg veszem. . .”.²⁶ Az említett professzor tanította a keleti nyelveket és a szentírási tudományokat a szemináriumban.²⁷ Bizonyára a városban is ismerték a könyvek iránti vonalmát, mert egy városi polgár írja levelében a gyámnak „röviden az historiamat el beszéllem: vacatiok előtt egy héttel a Kartert meg szállítottam, hogy volna nékem négy áros Könyvem, arra nézve ha volna kedve azok meg vételére, nézné meg őket [...] azok meg tettszetek és meg lett az alku 11 forinton, azon tul kért engemet hogy kis várákozással legyen és ő meg fog elégiteni. . .”.²⁸ Eddig rendben is volna, csakhogy elfelejtett fizetni, és a polgár beszámolt a gyámnak a történekről a gyám pedig fizetett.

Az ifjú szeminarista költségei az összkiadásokhoz képest szerények lennének, ha csak könyvekre költött volna, mert „. . . azt akarom

jelenteni Kedves jó uram hogy vehetek e egy órát, mind már a minap is emlétettem, mivel mast egyet tudnék, de egy darabék mégis próbára veszem hozzám, [...] tessék egy kis cédulát küldeni hogy tudjam magamat mihez tartani...²⁹ Bizonyára nem volt itt az óra vásárlásnak az ideje, mert a következő levélben írja „nagy kedvem volt ugyan az Óra vevésre, de azután meg gondoltam, hogy lesz még idő esztendőre is, legalább ha veszek jó lészen [...] most tehát mivel ez el marad [...] most egy reverendát akarnék varatni”, a levél folytatásából kiderül, hogy a reverenda már készen is van, csak ki kell fizetni.³⁰ Természetesen órája is lesz, amint azt az 1797. augusztus 20-án keltezett írásából tudjuk, éspedig egy ezüst zsebóra 30 forintért, kötője 3 forintba került.³¹ Egyik levelének utóiratában kéri a gyámot „ámint a fain posztókon szokott lenni ollan aranyos billeg, keressen nékem egyet az órámnak, hogy ha valahová ugy megyek tehát föl tudjam akasztani és hogy ne érje az óráam a falat hanem a legyen alatta”.³² Az óra bajjal jár, mert egyik levelében írja „Nem ollan nagy Dolog mint Uram atyám gondolta (minthogy azt irtam bizonyos kérésem volna) [...] bé akartam hivatni, mivel az órámat akarom oda adni, hogy az óráshoz maga vinné el Uram atyám, mivel nem akarom minden Ember kezére adni [...] azért ha lehet még holnap jöjjön bé kérem alázatosan, és akkor jobban meg mondom a baját...”.³³

Az óra valóban szükséges, de ennyivel nem éri be „Mivel vásár lészen és hogy valami nékem is legyen belőlő, kérem alázatosan vegyen egy pár világos kék selem kesztyüt, hanem tsak bötsületes legyen és ne ollan hitván ritka, ha pedig illen nints valamire való, tehát egy pár szépen kivarott ősz bőr kesztyüt, hanem tsak kitsin vagy nagy ne legyen...” szeretné ha a szolgálta behozná megpróbálni mivel maga nem mehet ki, de mégis jobban szeretné ha selyem lenne, mert az nem olyan drága. Ezután kér még törölközőket és „egy bötsületes nád páltzát [...] mivel eddig másét viseltem, mindhogy magamnak semmi sincs, hanem tsak jó nád legyen, és meg ne legyen valaholy foltozva,

vastagsága pedig Circiter, mind á Közép ujja Uram atyámnak. . .”³⁴ de nem ez az egyetlen dolog amiről ilyen részletesen rendelkezik. Nézzük viszont a pálcá sorsát: „Talán már meg jött Bétsbül á Simonyi, [. . .] hozott e páltzát? attól fél, ha nem mennek érte időben, eladja másnak „és azt gondolná hogy nem köll”.³⁵ Egy férfiember számára megjelenéshez nélkülözhetetlen a fejrevaló „egy selem kalapot vettem öt forinton” – írja 1797-ben, két évvel később már 6 forintért csináltat egyet.

A jó megjelenés kellékei tehát megvannak, akár egy világfi, pedig szeminaristaként papnak készül. Nézzük az öltözéket, mivel ezt már gimnazistaként is fontosnak tartotta „A minap említettem, hogy egy Bőr nadrágot akarnék Varatni, á mint már meg is készült, és én azt mondtottam néki, hogy tsak ősz bőrbül varjon, azonban ma regvel haza hozta, és szarvas bőrbül, mivel hogy nints nékie ősz bőrö, de talán drágálloni fogja az árát uram Atyám, mivel 14 forint lészen, tsakhogy nem sokat tészen, mivel az ősz bőrbül is 10 forint lenne és a szarvas bőr jóságával azt az egy két forintot elidálla, mivel sokkal erősebb, hanem á mellet ma hozott nékem nem tetzik, hanem mást fogok varatni, irjon tehát vissza uram atyám mit akar, én ugyan azt mondom, ne sajnálluk azt az egy pár forintot mivel igen gazdagságos lészen azon nadrág. . .” és van a levélben a 10 forint után egy kereszt jelzés, a levél alján apró betűvel a következő olvasható: „és 14 forint szarvas bőr nadrágért nem sok, amint már mástulis kérdeztem, mivel 18-20 forint szokott lenni”.³⁶ Az úgy költünk, hogy még spórolunk is eset nem egyedi nála, és hogy mennyi leleményességgel és furfanggal adja elő a mondanivalóját mutatja a következő részlet is „. . . el felejtettem mondani, hogy magamnak egy pár jó tsizmát is akarnék varatni, azért tehát moston meg jelentem, mivel kére nélkül ides Uram semmit sem akarok tselekedni, en ugyan arra is gondoltam, hogy egy pár Hivlit varatok magamnak, de mivel még soha nem volt, nemis tetzik, mert veszötség, hanem jó lészen ezen tsizmámot, amely most vagyon mivel már szakadni kezd meg fejeltetnem Hivli módra, mivel

erősebb mind a tsizma és jó lesz hurcolni, azután melleje egy pár új tsizmát varratok és így bé fogom érni egész vacatiokban, mert legalább ha valami bötsületes helre megyek, léssen bötsületes lábbelim á mellet jól huzhatok...³⁷ Ebből is látszik, hogy mennyire fontos számára a megfelelő megjelenés, nem szerénykedik, csak a lehető legjobbat tudja elfogadni mindenből. És persze költekezni is van miből.

Az előbbi levelében is említette a vakációt, ami 8 hetet jelentett, és eljövételét mint minden diák várta, készült rá, mert így ír „Azt akarom jelenteni, hogy holnaphoz egy hétre ki fogunk szabadulni, kérem tehát alázatossan tessék azon Laiblimat el készíteni és azon háló sapkát és nadrágot, hogy akkor meg kaphassam mert ugyan nem fogok itt mulatni...³⁸ a szöveg elég egyértelmű utasítás a gyám számára, máshol pedig írja „tartson ám meg pénzt Uram atyám, mert vacatiokra köll ennyihán forint, mivel akkor ippen nem lehet az ember pénz nélkül”.³⁹ Mert sok apróságra van szüksége, és ezek az összegek, 1-2 forint, az elszámolásokban is külön szerepelnek, akárcsak a vakációra kapott pénzek. Nem tudjuk, hogy hol töltötte a vakációt, de már egy ideje kérte a gyámot, hogy keressen neki bőrröndöt, olyat mint a Judité, mert később a következőket olvashatjuk „Találtam kedvem szerint való kuffert a szemináriumba egy clericusnál, á ki el adja, mondhatom pedig hogy még új s nem is igen nagy, azután jó bé vagyon huzva borju bőrrel, azért [...] tehát ne ereszük el Kezünkrül, hogy ha tetszik meg nézheti az Úr, de tudom, hogy sok foglalatossága vagyon, azért ne fáradjon bé [...] hanem elhíheti, hogy bötsületes jó erős láda az ára pedig tészen”, de ezt már csak az elszámolásból tudjuk meg, hogy a ládára 4 forintot költött, és „a vacatiókra kért pénz felül is kérek 8 forintot” – írja, „ezt a pénzt pedig hogy ha hasznos süzségemre el nem költöm, ismént jó léssen bé jövetelünk után...”.⁴⁰ Itt is bebizonyosodik, hogy tud a szavakkal bánni, és nincs kétségünk afelől sem hogy mi lett a pénz sorsa.

Az 1799-es elszámolás szerint van puskája is, ami 8 forintba került, és annak használatára utal a puskaporra és sörétre költött 2

forint. Ez már a szeminárium utolsó éveinek elszámolásából tudható. Mivel volt Dozmaton és Rumban is családi birtok, bizonyára volt hol vadásznia is.

Tehát a pénz és a pénzen vehető dolgok meglehetősen fontosak számára, mert szinte mindig megindokolja a kiadások szükségességét. Bizonyára a gyám sem tudott mindig foglalkozni a dolgaival, mert mint írja, egész nap várt, de nem volt szerencséje, pedig kér „*valami edénbe tiszta mézet, mivel a mellem igen rosszul vagyok*”,⁴¹ amiből gyógyszert csinál „*egy négyes Penitzilust, hanem jót, ha drágább lesz is, [...] szép Pogátza almát, mert jó fog lenni á télen*”,⁴² de nem csak így kúrálja magát, hanem „*A minap már említettem hogy egy Öveg Szlivavitát Szeretnék, mivel tudom, hogy Jó vagyok, Kérem tehát nékem bé küldeni, mivel tél jön, nékem pedig a Töb-bivel mindaha Ki Köll menni Regreátisra, akár mitsoda idő legyen, azért olkor olkor nem árt bé venni, hanem kérem Ides Uram atyám tsak okossan küldjö bé, hogy Észre ne vegyék...*”. Ezzel a kéréssel hozható összefüggésbe az esernyő vásárlás is „*vegyen nékem egy jó Paráplét... á Bótokba kapni, még ma ebéd után vetesse meg, [...], hogy ki mehessek... mivel eső léssen mind hogy köpönyeget nem szabad ki vinni a Regreatzisa, és azért ma is ugy meg áztam, hogy az üngömis vizes volt...*”⁴³ A betegség mégsem került el, de erről egy másik levélben, annak is csak a vége felé ír, miután leadta megrendeléseit „*... Most a Beteg Szobába voltam két héttül fogva, mivel valaholy a tsuz hozzám tért, és az ábrázatomat meg szállotta, ugy hogy valami négy helen ki is fakatt éppen a Baiszam helén, ugyan meg volt ám prémezve á Szám, de már jobban van, noha most sem oszlott el egiszlen a Daganat, ismét kérem uram atyámat tessék bé jönni...*”, az utóiratban írja, hogy „*És más beszédem is volna, [...] mindhogy a minapis hivattam: de nem tudom mit vétettem, mivel nemis akar meg látogatni uram atyám!*” Nem csoda, hiszen a levél tartalma szerint „*... egy ótsó nadrágot is akarnék varatni [...] mondám ótsót [...] nagy gusztusom vagon a Kittő nadrágra tsak azt varatok, és*

mivel mások is akarnának, azért pro formá hadd lássák [...] perse jó tziifrán, mivel semmit se érne másként [...] hogy guszttust tsinálok a többinek: és kérem Ides Uram atyám tessék bé jönni mértéket Venni, hanem bizonyossan. . .⁴⁴ A gyám nem sietett a bemenetellel, mert a következő levél tartalma szerint „Nem tudom, hogy azt a kér(és)t irta á minap, Kapoke nadrágot, vagy nem, mivel semmit sem hallottam á felül, kérem azért varassa meg uram atyám, mivel köll és ne vegye el jobban Kedvemet, mivel meg vallom, hogy egiszlen mindentül el vesztettem a Kedvemet, és nem tudom hogyan lesz: és így most izenje meg Uram atyám, ha lesze és abbul á mibül kértem. . .⁴⁵ Többször is előfordul az ilyen és ehhez hasonló hangvételű levél „... ne vesse meg ezen egy kérésemet, [...] és gyűjjön bé maga is, ne sajnálja fáradságát tőlem, meg fogom szolgálni. . .⁴⁶ vagy „Ezen kérésemet alázatosan tellesitse bé az úr, küldjön nekem most ettül a kotsistul 4 forintokat, mert hogy elkerülhetetlen okom vagyon, most ugyan nem irom meg, hanem meg fogom szóval mondani, de nem nagy dolog, és nem rosz.” továbbá „Könyörgök ismént. . ./:mivel úgyszólván mint egy akár most, akár utóbb adjuk ki a Pénzt ollanyért, á melly szükséges á Papnak ugy mint a Reverenda. . .” és így folytatja: „szeretném, ha egy nyári nadrágot is varrna Uram atyám, de nem merek ezért annyira könyörögni, mivel ugysis sok pénz megy el most, inkább el kinlódom á flanelosban noha igen meleg, s így kérvén hogy bé tellyesitse ezen kéréseimet. . .⁴⁷ Férfiú létére hihetetlen részletességgel írja le, hogy ruhadarabjai milyen színű és minőségű anyagból és hogyan készüljenek. „Egy árkus kemén, vagyis Vastag papiroost á millen a Pap nyakra valókba köll, másképp papuntekl, négy réf zöld selem sinórt és egy réf egy fertál arannyal kevert Viola szünü gömbölü sinort páltzára” hol legyenek zsinórok, gombok, gallérok, így ezek a tételek az elszámolásokban is részletesen fel vannak sorolva. A gyámnak tehát nem lehetett könnyű dolga ezzel az ifjúval, merthogy a kért dolgok beszerzése is az ő feladata volt.

Ezzel nem ér véget a kérések sorozata, ismét érzelmi oldalról köze-

lit, amikor azt írja: „Tudom, hogy most nem tselekszem kedve szerint, mind hogy ismént Pénzt kérek, de nem tehetek róla mert fehér ruha nélkül nem járhatok [...] és most pedig nagyon alkalmatosság vásznat venni és jót, mivel a Néném Asszon el megy Vörösvárra és ott pedig kapni lehet, talán ótsóbban is, mind itt, azt nem tudni, de legalább jobb, [...] fehér inget valami öt párat akarok varatni [...] mind hogy nem köll oly gyerek ruha [...] és Néném Asszon meg is varja, azért sem köll fizetni...”⁴⁸ megint a takarékos oldaláról mutatkozik meg. Az igényessége nem csak a ruhákra terjed ki, hanem egyéb dolgokra is, mint például a papír, amiből szintén többször kér. „Megirtam a cédulán, hogy ollan Papiros legyen, mint a minapi, á mellet be hoztak, ez pedig nem ollan azért nem is köll...”⁴⁹ Egy másik levelében is a hízelkedő megszólítás után, a következőképpen folytatja „kérem vegye meg azon öveg Kalamárist, á mellyért már régen Könyörgök=az Övegesnél nagyon a Posta utzában, hanem bötsületes légyen, mivel tudja már, hogy nékem semmi ronda nem kell és két darabbul állon az az Ténta és Porzó tartó légyen...=azon Sinor pedig, vagy zöld se-lyem sodrás illen vastag légyen, valamint ezen darab Spaget mutatja és [...] ismét vegyen Két Koncz Pappirost, de csak jó nagy légyen és jó erős, hogy ne itasson...”⁵⁰ a továbbiakban azt is megírja, hol lehet ilyet kapni, melyik boltosnál szokott lenni.

Mint rendes diák időnként elveszíti dolgait legyen az törölköző „hat volt és most pedig csak öt nagyon mert egyet el vesztettem...” elhagyja a dolgait „Hallottam hogy meg hozta magával á Páltzámát, mivel Ikerváron hagytam” és egyúttal kéri, hogy vitesse el a gyám megpatkoltatni. Más fontos dolgot is: „á Zsebbe való Késemet Petzelbe hagytam, de nem tudom hogyan kapom meg, kérem hozassa meg, mivel fél forintis pénz- bánom is hogy elő vettem akkor á Ké-venél annak a szároz tzipónak...”⁵¹ A lopás akkoriban is gyakori lehetett, mert mint írja „el lopták á Kalapomat, kár hogy á selmet el nem vittem magammal, tudom hogy arru nem várt volna az ki el vitte estvélig, mivel egész sötétig mindétig meg volt és akkor egyszer

ki menvén, tsak a helét találtam [...] kérem vegyen egy közönséges Kalapot minden napra, mivel a selmet el nem ronthatom egészen, [...] de még ma bé küldjő.”⁵²

Az elmondottak alapján talán túlságosan is foglalkoztatta a pénz, de nem csak kiadja, hanem tájékozódik is pénzügyei felől. Szinte utasítja a gyámot, hogy mi történjék a pénzzel, így a Rumi birtokból 150 forintot kér fenntartani, mivel hallotta, hogy az ott lévő interest becsületesen mind kézhez kapta. Egyszersmind kérni szeretné, hogy ha valahol veszedelmes helyen van a pénz kiadva, inkább valami módon vegye vissza a gyám, és adja ki más helyre. Azért nem hazudtolja meg önmagát, merthogy „tessék belöllő meg tartani, mivel bizon most is köllenék, és hogyha máskor is kérek [...] és így kérem alázatosan szerezzon valahogyan pénzt Ides Uram keze közé, mentül előbb [...] És most mint hogy többet nem kérhetek legalább egy Tallért tessék küldeni [...] És maga tudja az Úr, hogy tsak köll az embernek egy két X(krajcz)ár... ”⁵³ A gyám bizonyára megpróbálta korlátozni a költségekben, de ez legjobban talán a következő rövid, de annál határozottabban megfogalmazott levélben kerül kifejezésre. „Alázatossággal köszönöm és nagy tisztességgel vettem a rólam való megemlékezést, iparkodom meg szolgálni, azért tessék vélemis parantsolni – mast pedig könyörgök küldjön Ides Mujderom Egy Forintot, mert im már maid el felejem, hogy millen a pénz, így ajánlván magamat maradok [...] Az aki voltam, vagyok s leszek is”⁵⁴ Az összes levelét alázatos, igaz, kész szolgája formulával írja alá, kivéve ezt az egyet. Finoman jelzi, hogy mennyire nem bírja a pénztelenséget, sőt azt is, hogy már nem gyerek, hanem felnőtt, és nem fog megváltozni. Nehezen tűri, ha nem akarata szerint történnek a dolgok.

A szeminárium végeztével nagyon várja a felszentelését, amelyre a reverendáját már elkészíttette, izgatottan írja „mivel a Püspök ő Eminentiája már Bécsben vagyon és azért mindaha várhatjuk, és mihelezt meg jön mindjárt meg Ordinál, mert már az időm meg vagyon és nem kell várnom...”⁵⁵

A további életútjáról annyit lehet tudni, hogy 1801. február 7-én felszentelték, utána szeptemberig helyi káplán, majd 1805-ig plébános Oladban, ezután haláláig 1845. május 9-ig Nyőgéren szolgált.⁵⁶

A papi pályán nem ért el különösebb karriert, talán nem is akart, viszont szeminaristaként meglehetősen jól és saját elképzelései szerint élt.

Jegyzetek

- ¹Géfin Gyula: *A Szombathelyi Egyházmegye története I–III.* Szombathely, 1935. 196–197.
- ²Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus gyámsági kódexéig.* Budapest, 1977.
- ³Kaposi Zoltán: Az árvapénztári iratok forrástörténeti jelentősége. In Erdmann Gyula (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 2.* Gyula, 1989. 347.
- ⁴Frank Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban.* I. rész Budán, 1845.
- ⁵Degré i. m. 19–23.
- ⁶Feiszt György: Pénzügyigazgatás Szombathelyen a 18. század első felében. In Kiss Mária (szerk.): *Vas megye múltjából III. Levéltári évkönyv.* Szombathely, 1986. 133.
- ⁷Csizmazia Andor: *Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században.* Budapest, 1962. 34.
- ⁸Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: VaML) Szombathely város közgyűlésének és tanácsülésének iratai. Végrendeletek (1616–1849) V.102/ e fasc. H, No. 552.
- ⁹VaML. Szombathely Város Árvapénztára iratai 1731–1848. a/ árvaválasztmányi iratok V.106/a. fol. 28, 1796–97 (továbbiakban: VaML V.106/a).
- ¹⁰VaML. Szombathely Város Közgyűlésének és Tanácsülésének iratai. Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek. V. 102/a. 1788–1791 fol. 29.
- ¹¹VaML V.102/a 1788–1791 fol. 29.
- ¹²VaML V.102/e Fasc. H, No. 552.
- ¹³VaML V.106/a 1791–1793 fol. 35.
- ¹⁴VaML V.106/a 1794–1795 fol. 26.
- ¹⁵VaML V.106/a 1791–1793 fol. 16.

- ¹⁶VaML V.106/a 1791–1793 fol. 19.
- ¹⁷VaML V.106/a 1791–1793 fol. 36.
- ¹⁸VaML V.106/a 1794–1795 fol. 15.
- ¹⁹VaML V.106/a 1796–1797 fol. 27.
- ²⁰VaML V.106/a 1796–1797 fol. 28.
- ²¹VaML V.106/a 1796–1797 fol. 53.
- ²²VaML V.106/a 1799–1800 fol. 20.
- ²³VaML V.106/a 1796–1797 fol. 25.
- ²⁴VaML V.106/a 1796–1797 fol. 24.
- ²⁵VaML V.106/a 1799–1800 fol. 9, 10.
- ²⁶VaML V.106/a 1796–1797 fol. 12.
- ²⁷Géfin i. m. I/37.
- ²⁸VaML V.106/a 1800–1801 fol. 8.
- ²⁹VaML V.106/a 1797–1798 fol. 24.
- ³⁰VaML V.106/a 1796–1797 fol. 26.
- ³¹VaML V.106/a 1797–1798 fol. 7.
- ³²VaML V.106/a 1797–1798 fol. 22.
- ³³VaML V.106/a 1798–1799 fol. 15.
- ³⁴VaML V.106/a 1796–1797 fol. 20.
- ³⁵VaML V.106/a 1796–1797 fol. 19.
- ³⁶VaML V.106/a 1796–1797 fol. 21.

- ³⁷VaML V.106/a 1796–1797 fol. 29.
- ³⁸VaML V.106/a 1799–1800 fol. 22.
- ³⁹VaML V.106/a 1796–1797 fol. 21.
- ⁴⁰VaML V.106/a 1796–1797 fol. 31.
- ⁴¹VaML V.106/a 1799–1800 fol. 11.
- ⁴²VaML V.106/a 1799–1800 fol. 12.
- ⁴³VaML V.106/a 1799–1800 fol. 22.
- ⁴⁴VaML V.106/a 1799–1800 fol. 16.
- ⁴⁵VaML V.106/a 1799–1800 fol. 18.
- ⁴⁶VaML V.106/a 1799–1800 fol. 6.
- ⁴⁷VaML V.106/a 1799–1800 fol. 20.
- ⁴⁸VaML V.106/a 1796–1797 fol. 38.
- ⁴⁹VaML V.106/a 1799–1800 fol. 10.
- ⁵⁰VaML V.106/a 1799–1800 fol. 20.
- ⁵¹VaML V.106/a 1799–1800 fol. 12.
- ⁵²VaML V.106/a 1799–1800 fol. 10.
- ⁵³VaML V.106/a 1799–1800 fol. 23.
- ⁵⁴VaML V.106/a 1800–1801 fol. 19.
- ⁵⁵VaML V.106/a 1800–1801 fol. 4.
- ⁵⁶Géfin i. m. II/Névtár, 181.

Balázs Edit

A szombathelyi izraelita elemi népiskola

*„Hazafiság és vallásosság, mind a kettő
szívet és lelket igényel”*

Bernstein Béla

A zsidó családok életében nagyon jelentős hagyománya van a gyermekek nevelésének és a tanulásnak. Már a Tóra is azt parancsolja az apáknak, hogy fiaikat neveljék a vallás előírásainak megfelelően (Mózes V. 4:9). S mivel az olvasni tudás a vallás gyakorlásának feltétele volt, a zsidók között nagyon korán publikussá vált az írás-olvasás (kb. az i. e. első évezred első felében). I. e. 64-ben már kötelezővé tették a gyermekek iskolába járatását,¹ a tankötelezettséget pedig 6-7 éves korban állapították meg.² Josua ben Gamala adta ki a rendeletet, hogy minden községben iskolát és zsinagógát kell építeni. Ha a községnek nincs elég pénze, zsinagógát nem kell építeniük, de iskolát mindenképpen építsenek.³ A „*bét hamidrás*”, szó szerint „a tanulás háza”, iskola vagy előadóterem, a hozzátartozó könyvtárral. Rendszerint a zsinagógához volt hozzáépítve, vagy magában a zsinagógában, vagy annak előterében működött. Haszid vidéken *stubel*nek hívták és imateremül is szolgált A Tóra olvasása és megismerése, a templom

és a tanház szoros összekapcsolása révén született meg a mindennapi tanulás törvénye. Eszerint minden embernek, a felnőtteknek is nap mint nap tanulnia kell.⁴

A gyerekek taníttatását a szülők vallási kötelezettségnek tekintették, ezért a kisebb közösségek, sőt néha a családok is felfogadtak a gyermekeik mellé egy-egy a vallási tudományokban jártas rabbit, afféle házitánító. A 18. századig a néhány helyen működő zsidó iskola is a vallási tanok tanulmányozásával foglalkozott, inkább olvasni tanítottak, mint írni, és azt is csak héberül.

A 18. században Magyarországon a földesúri telepítések következtében növekedett a zsidók száma. Ekkor már a nevelés és az oktatás az ún. *chéderekben* (=szoba) és a *jesívákban* (=ülés) folyt.

A hagyományos, vallásos iskolai tanulmányokból a lányok teljesen kimaradtak. A fiúk számára az iskolai nevelés már 4 éves korban elkezdődött. Az első nap a fiút az apa vitte a chéderbe. Ebből az alkalomból otthon kis ünnepséget rendeztek. Otthon „már megterítették az ünnepi asztalt édes süteményekkel és italokkal. A díszhelyre ültettek és köszöntőt mondtak. Anyám maga látta el a vendégeket étellel és itallal. Átadtak nekem egy inakönyvet, amelynek két oldalát bekenték mézzel, és ezt nekem le kellett nyalogatnom. Amikor az engedelmség jeleként lehajtottam a fejemet, ezüst és rézérmék zápora hullott rám. Ezeket az érméket – mondta nagyapám – az angyalok szórták rád. Mert az angyalok bíznak benned, tudják, hogy szorgalmas diák leszel, és ezért készek előleget adni neked. Az ünnep végén apám a magasba emelt, tetőtől talpig begöngyölt egy selyem tállitba (imasál) és a karján vitt a chéderbe. Anyám nem jöhetett, ez a férfiak dolga volt. . .”⁵

Vallási ismereteket tanultak, imákat, a héber írást és olvasást. A Tórárt magyarázták és a talmudi Gemrát tanulták Rasi kommentárjainak a segítségével.⁶ A négy matematikai alpműveletet és a zsidó erkölcs alapjait is elsajátították. Fejlesztették jiddis⁷ nyelvtudásukat is, aminek alapjait a szülői házból már magukkal hozták. Énekelve,

recitálva olvasták a szövegeket, ezt ugyanis az összpontosításra különösen alkalmas módszernek tartották. A munkát a *melamed* a „tanulás ösztönzője” irányította. Nem kellett, hogy magas tudományos képzettsége legyen, mint a *morénak*, a tanítónak. A *melamed* és a családja többnyire abban a házban lakott, ahol a *chéder* volt, fizetését a szülőktől kapta, és elvárták tőle, hogy amit csak lehet mindent a lehető leggyorsabban megtanítsa. Gyors eredményt vártak, ezért a *melamedek* nagyon szigorúak voltak. Egyébként is azt tartották, hogy a zsidó gyerekeket minél korábban hozzá kell szoktatni az élet kegyetlenségeihez, hogy később minél jobban megbirkózzanak vele. A *pálca* elfogadott nevelési eszköz volt.⁸

Sok szülő azonban nem engedhette meg magának, hogy igénybe vegye a *melamed* szolgáltatását. Ezért a közösség *Talmud-Tóra* iskolákat tartott fenn.

A fiúk 13 éves korukig elég tudást szereztek ahhoz, hogy „*bar micva*”-ként, a parancsolat fiaként felvegyék őket a férfiak közösségébe.

Az elmélyült búvárkodás, a vitákkal tarkított tanulás fokozatosan felzárkózott a templomi teendők mellé, mint az egyik legfontosabb vallásos cselekedet. A *Tóra* és a *Talmud* tanulmányozásának szentelték életüket a rabbik és tanítványaik. Kezdetben alkalmanként, később rendszeresen összejültek a tanházban. Ezekből a tanórákból alakultak ki a *jesivák*. A *jesivák* a *chéderek* szintje felett álló tanintézetek voltak. A *jesivát* vezető és az ott tanító rabbikat megbecsülték, hiszen többségük a zsidó tudományokat is művelte, és megalapozói lettek a gazdag rabbinikus irodalomnak. Aki akart, ott *rabbi-diplomát* is szerezhetett.

A *jesiva* eredetileg a 13. életévüket betöltő, tehát a férfikorba lépők számára jött létre. Mivel a tanok tanulmányozása életük végéig kötelessége a zsidóknak, sokan felnőttkorukban is látogatták a *jesivákat*. A fiatalok évekig naphosszat a *jesivában* töltötték az idejüket, a felnőttek pedig szabadidejüket szentelték a tanulásnak.

A jesivának létezett egy előkészítő fázisa, ez volt a „jesíva kötáno” a „kis Talmud iskola”. A tanulók 12 és 15 év közöttiek voltak.

A jesivákban elsősorban a Talmudot tanulmányozták, de olvasták a Tóra és a Talmud szövegeihez írt kommentárokat, a vallási döntvényeket (háláchá), elbeszéléseket az ággádákból és a midrásból. Profán ismereteket ritkán tanítottak, sőt az askenáziaknál⁹ egyenesen tilos volt. A tanulás úgy folyt, hogy a szövegeket hagyományos hangsúllyal felolvasó rabbi erkölcsi tanulságokkal fűszerezte, s így formálta tanítványaik személyiségét. Erkölcsi tanításban (muszár) részesítették, s nevelték őket felnőtt korukban is. Emellett a jesivában folyó tanítás alakította gondolkodásmódjukat, élesítette eszüket, fejlesztette vitakészségüket, logikus gondolkodásukat. A tanítványok kérdéseket intézhettek a rabbikhoz, s vitákat folytattak egymással és a tanítójukkal.¹⁰

Csak a jómódú szülők engedhették meg maguknak, hogy gyermekeik a vallási nevelés mellett világi oktatásban is részesüljenek. Ez azonban az emancipációig komoly akadályba is ütközött a mindenkori hatalom részéről. Ahol erős volt az asszimiláció, mint például az Osztrák-Magyar Monarchia nagyvárosaiban, ott a zsidó képzés másodrangúvá vált. A jesivák helyett modern rabbi-szemináriumokat alapítottak, mint Budapesten. Tanítóképzőket hoztak létre a zsidók számára, ahol az általános műveltséget adó zsidó népiskolában folyó tanításra készítettek fel, amelyekben államilag elfogadott tanmenet szerint folyt az oktatás.

A nagy áttörés a zsidók művelődésében, iskolázásában a 18. században következett be, nem utolsósorban a zsidó felvilágosodás (haszkala)¹¹ következtében. Magyarországon II. József idején vetődött fel a zsinagógák mellett zsidó iskolák felállítása. Később a bécsi kormányzat inkább a katolikus iskolák látogatására igyekezett rábírni a zsidó fiatalokat, de az 1830-as évektől már nem elleneztek a zsidó iskolák alapítását.

A korabeli zsidóság kiemelkedő egyénisége Lőw Lipót¹² 1847.

július 22-én nyilatkozatban szólította fel az ország rabbijait, hogy hitközségüknél nyújtsanak segítséget zsidó népiskolák szervezéséhez. Szorgalmazta a magyar nyelv tanítását, de azt is, hogy tanítóképző intézetet végzett, okleveles tanítókkal töltsék be az állásokat, és ne alkalmazzanak kóbor melamedokat, akiket a később zugiskoláknak nevezett tanintézetekben szerződtettek. A haladó rabbik szorgalmazták zsidó tanítóképző felállítását, és azt, hogy a tanítás magánlakások helyett külön iskolaépületben folyjon.¹³

Az 1832-ben megalakult önálló szombathelyi hitközség 1846-ban alapította meg iskoláját. A márciusi jegyzőkönyv szerint elhatározták, hogy az eddig az átutazó szegények segélyezésére szolgáló „Maszkil – el dal” valamint a „Talmud-Tóra” egyesület pénztárába befolyó összegeket a községi iskola javára fordítják. Az egyesületek pénzét a szegény gyerekek tanítására kívánták felhasználni, azokéra, akik nem képesek tandíjat fizetni. A következő hónapban már egy főtanítót szerződtetett a község.¹⁴

A zsidók között a magyar nyelv elsajátításához az első lépést annak felvétele a tantárgyak sorába jelentette. Már kezdettől akadtak azonban olyanok, akik azt szorgalmazták, hogy a tanítás nyelve is magyar legyen.

A szombathelyi ungarische isr. Gemeinde Normalschule 1847. április 1-én úgy határozott hogy a magyar nyelv tanítása kötelező lesz. A tanítás nyelve a német volt, hiszen a zsidó társadalom nyelve akkor még a német volt Szombathelyen. De a magyarosodásra törekvést mutatta, hogy a német műveltségű, többnyire Morvaországból származó tanítóik mellé egy magyar leckeadó alkalmazzák. A hitközség 4 tagú iskolabizottságot választott, vallási tekintetben pedig Königsberger Lajos rabbi felügyelte az iskolát, ami a Thököly utcában egy bérházban működött.¹⁵

A Bach-korszakban a hatóságok ösztönözték a hitközségeket iskoláik tananyagának korszerűsítésére, új tantárgyak, például a leányok számára a kézimunkának a bevezetésére, új iskolaépületek emelésére,

a taneszközök bővítésére. Szabályozták a nyilvánossági jog elnyerésének a feltételeit.¹⁶ 1855-ben átmenetileg be kellett zárni az iskolát, míg a vizsgázatlan tanítók helyett vizsgázottakat nem alkalmaztak. 1856-ban állította fel a hitközség nyilvános iskoláját, 3 osztályos vegyes iskolát 3 tanítóval és egy kézimunka tanítónővel. Ahhoz azonban, hogy állami érvényű bizonyítványokat adhassanak, biztosítani kellett a tanítók nyugdíját. A tanítás egy előkészítő és három rendes osztályban folyt. A hitközség megvette azt a házat, amelyben a rabbi lakás volt, és ahol egy katolikus óvoda működött. 1859-ben költözött át a bérleményből az iskola.¹⁷

Az abszolutizmus idején az iskola újból elnémetesedett, ezért az 1860-as években megint a magyarosítás volt a központi kérdés. Az egyik tanítónak csak úgy újították meg a szerződését, ha megígérte, hogy egy éven belül megtanul magyarul. S mivel nem tudott megfelelni ennek a követelménynek felbontották a szerződését. 1861-ben ugyanis úgy határoztak, hogy a tanítás nyelve a magyar lett. Ezt a határozatot megünnepelték, a gyerekek a *Himnusz*t és a *Szózat*ot énekelték, a tanítóknak pedig megtiltották, hogy az iskola falain belül németül beszéljenek.¹⁸

A tanév két félévből állt. Egy téli és egy nyári szemeszterből. A téli októbertől májusig, a nyári májustól októberig tartott, s az őszi ünnepek idején volt a nagy szünidő.¹⁹ Vizsgát is kétszer tartottak, egyet purim²⁰ előtt (kisvizsga), és egyet, a nagyvizsgát az őszi ünnepek előtt. Először 1873-ban vezették be a nyári szünetet, de ez csak egy évig volt érvényben. Véglegesen 1888-tól ért véget a tanév júliusban és kezdődött szeptemberben.²¹

Már 1863-ban elhatározták, hogy egy negyedik évfolyammal bővítik az iskolát, de ez csak 1869-ben valósult meg az első osztály felállításával. Egy évvel korábban alkalmazták Rohoncról Róder Adolf tanítót, aki 25 éven keresztül működött az iskolában, az utolsó években mint igazgató.²²

Az iskola épülete azonban egyre kevésbé felelt meg a követel-

ményeknek. Új iskola építésére pedig az új zsinagóga építése miatt (1878–1880) nem kerülhetett sor. Sőt a megfelelő anyagi eszközök hiánya miatt az iskola megszüntetése is napirendre került.

A város 1891-ben évi 1000 forintot szavazott meg az iskolának. Dr. Schwarz Sámuel iskolaszéki elnök pedig gyűjtést kezdeményezett az új iskola javára.²³

A hitközség 28 000 forint kölcsönt vett fel az új iskola építésére. 1893-ban Rauscher Miksa építész terveit fogadta el a képviselőtestület, s őt bízták meg az építkezés kivitelezésével is.²⁴ Az iskola a község tulajdonában lévő, két utcára nyíló teleknek a Torna utcai végében egy év alatt fel is épült. A régi iskolában lakásokat alakítottak ki hitközségi alkalmazottak számára. Egy részét pedig pászkasütővé alakították.²⁵ A 4300 négyzetméter udvaron álló épületben négy előadóterem, egy kézimunkaterem és egy imaterem kapott helyet. Tornatermet nem építettek, mert a hitközség kötelezte magát a tornaegylet szemközti oldalán található csarnokának használatára. Az ifjúsági könyvtárat 180 kötetrel alapították, és 20 kötetes volt a tanítói könyvtár. A pedagógiai igényességet mutatta, hogy a szaklapok közül a *Néptanítók lapja*, az *Izraelita tanügyi értesítő*. A *Néptanoda*, a *Nemzeti iskola*, a *Pedagógiai Szemle* és a *Deutsche Blätter* jártak a tantestületnek.²⁶

Az új iskola felavatási ünnepére a vármegyei, a városi, a tanügyi és igazságügyi előjárók részvétele mellett került sor. Dr. Goldschmiedt Vilmos hitközségi elnök beszédében hangsúlyozta: „Életem legszebb napjai közé sorolom e mai napot, midőn e hitközség jelentékeny áldozatai árán létrehozott s a magyar kultúrának e szent templomát átadom az iskolaszékeknek. Ezen iskola örökké a magyar nemzeti kultúra erős védbástyája leend s mindenkor dokumentálni fogja az elődök nagy áldozatkészségét.” Dr. Bernstein Béla főrabbi a tőle megszokott nagyhatású beszédében is a hazafiasságra és a magyarságra nevelést hangsúlyozta: Az iskolát „már kezdetben úgy irányítják alapítói, hogy felekezeti volta dacára magyar legyen...

Felekezet építette és tartja fenn ez iskolát, de valamint ez épület homlokzata magyarul hirdeti annak rendeltetését, épp úgy a szellem, amely áthatja és áthatni fogja mindig és mindenkor, magyar lesz és magyar marad... És nemcsak imádkozni tanulnak itt, hanem imádni is, imádni elsősorban az egy istent és imádni másodsorban az egy hazát. Mert a vallásosság és hazaszeretet olyan két kincse az embernek, mely egymás értékét csak növelheti, s a vallásos és a nemzeti nevelés egymást csak bölcsen kiegészítheti... Egy forrás fakad a természet ölében, arany tiszta, vígan csörgedez tova, de majd csak nő, gyarapodik, folyóvá válik és mederbe kell szorítanunk, ha nem akarjuk hogy posványná váljék... E forrás a gyermek, tiszta szívvel, érintetlen lélekkel, amint Isten alkotta lép ki az életbe, de felnövekszik, gyarapodik testben és lélekben benyomásokat vett fel, fogalmakat nyer és nekünk mederbe kell kényszerítenünk, hogy a helyes irányba tereljük folyását, iskolába kell járatnunk, hogy helyesen neveljük. Mert az iskola fegyelmezi az embert, tiszta gondolatokkal helyettesíti a zavaros leleményeket, a heves képeket nyugodt okoskodással, a rögtönzött akaratot meggondolt elhatározással váltja fel. És midőn bevezetjük a gyermeket a felekezeti iskolába, beterejük a forrást a megadott mederbe és két tisztító és nemesítő rétegen vezetjük át. E két réteg a vallásosság és hazaszeretet rétege, átfolyik rajta a folyó, hogy lerakja ami salakot tartalmaz magában s felvegye belőle amit tud, és amennyit csak elbír... hazafiság és vallásosság, mind a kettő szívet és lelket igényel egyaránt, mind a kettőben van érzés és eszme, értenünk kell az egyiket, átérezni a másikat.”²⁷

Mindez teljesen összhangban van azzal, hogy a dualizmus korában az iskolák legfőbb nevelési célkitűzésében az első helyen szerepelt a zsidó hagyományok tisztelete és a nemzeti műveltség elsajátítása.

Az 1894/95-ös volt az első tanév, amit teljesen az új iskolában töltöttek. Olyan szülők is beíraták a gyermeküket, akik korábban a

mostoha iskolaépület miatt ezt nem tették, és nőtt a vidékiek száma is. Az összlétszám 215 tanuló volt.

Jelentős eseményként tartották számon, hogy 1894. szeptember 18-án báró Eötvös József volt kultuszminiszter meglátogatta az iskolát, s a látottakról a legnagyobb meglepéssel nyilatkozott. Számos előkelőség kísérte – a főispán, a csornai prelátus, az alispán és a királyi tanfelügyelő. Az iskola bejáratánál dr. Goldstein Vilmos hitközségi elnök fogadta, a tantermek előtt pedig dr. Engel Sámuel iskolaszéki elnök üdvözölte, melyre a báró válaszolt:

„Tisztelt Uraim! A hozzám intézett szép szavak, de még inkább a nemes tett, melyet e szép szavak ecseteltek, ezen szép iskola felépítése, örömmel tölti el keblemet. Az iskolák felállítása nemcsak az állam, a község vagy hitfelekezetnek kötelessége, hanem kötelessége mindenkinek. Rendkívül örvendek, hogy a hitközség ezen város iskoláinak a szaporításához ily szépen hozzájárult, felépítvén e díszes palotát, mely nemcsak kívülről szép, hanem remélem, belül is teljesen megfelel a kor kívánalmainak. Én biztosíthatom az urakat, hogy nemes törekvésekben bennem mindig buzgó támogatóra fognak találni.”²⁸

A magas vendég sorra járta a tantermeket, megtekintette a tantereket. Kíséretének néhány tagjával együtt bejegyezte nevét a vendégkönyvbe, a jelenlevők éljenzése között távozott.

Az iskola anyagi támogatását társadalmi úton valósították meg. Megalakult a „Szombathelyi izraelita iskolaegylet”. Az egylet célja volt mindenek előtt alapot gyűjteni az iskola fenntartásához és fejlesztéséhez. Úgy határoztak, hogy addig nem fordítanak segélyezésre, míg az alaptőke 5000 forintot el nem ér. Az egylet anyagi forrásai elsősorban az adományok, és a háromféle tagsági díj voltak. Az alapító egyszer és mindenkorra 50 forintot, a pártoló évi 4 forintot fizetett, a rendes évi tagdíj pedig 1Ft 20 krajcár volt.

Az iskolaalap is gyarapodott, például Weiner Salamon 2000 korona alapítványt tett, hogy ennek kamataiból évente két szegény sorsú jó tanuló 40-40 korona jutalmat kapjon.

A gyerekek magyar, német és héber írást, olvasást tanultak. Ehhez egy új szerkezetű betűszekrényt (ahogy akkor nevezték olvasóépet) használtak, melynek mozgatható betűiből szavak, esetleg mondatok is kirakhatók voltak. Ezt a szemléltetőeszközt a tantestület tervei alapján készítették, és a millenniumi kiállításon elismerő oklevéllel tüntették ki.²⁹

A zsidó elemi iskolák többsége, így a szombathelyi is négy évfolyamos volt. A tanulók többsége ugyanis tíz éves korától magasabb iskolatípusban (polgári iskolában, gimnáziumban, reáliskolában, kereskedelmi iskolában) folytatta tanulmányait.

A zsidó iskolák tanítóinak a száma országosan észrevehetően gyarapodott.

Tanterv szempontjából a zsidó iskolák sokfélék voltak. Az 1868. XXXVIII. tc. által előírt tárgyakat mindenütt tanították. Emellett az asszimilációs törekvések miatt is igyekeztek tanterveiket, iskoláikat az országos gyakorlathoz igazítani. Így a világi értékek beépülhettek a zsidó kultúrába. Az iskola a magyar kulturális értékek közvetítésével erősítette az asszimilációt.

Például 1898-ban, amikor meghalt Erzsébet királyné, a király és a nemzetet ért nagy bánatban a hitközség és az iskola is méltón vett részt. Szeptember 20-án a gyászpompával díszített templomban gyászistentiszteletet tartottak, ahol Dr. Bernstein Béla főrabbi emlékezett meg a halotról. Szeptember 21-én a hitközségi előjáróság és az iskolaszék jelenlétében az iskola nagytermében gyászünnepélyt tartottak.³⁰

A nemzeti érzület fejlesztését, a hazaszeretet, királytiszteletet és elhunyt nagyjaink iránt való kegyelet ápolását az iskola feladatának tekintette, s ezt szolgálták az iskolai ünnepélyek is. Az aradi vértanukra emlékeztek kivégzésüknek fél évszázados évfordulóján, a Vas megyei honvédegyelet képviselői előtt.³¹ Vitathatatlanul hazafias műsorral ünnepelték az április 11-i nemzeti ünnepet is.³²

1903. június 8-án, „Őfelsége, dicsőségesen uralkodó királyunk ko-

ronázása ünnepén” az egész iskola az oladi erdős, ligetes hegyre kirándult, ahol földrajzi magyarázat, játékok, hazafias énekek és mese váltogatták egymást, igazi örömnappá tették e nemzeti emléknapot, melynek jelentőségét már előzetesen az iskola falai között méltatták.

Az iskola fontosnak tartotta, hogy részt vállaljon a város életében. A szombathelyi iparkiállításba a zsidó elemi iskola kétféleképpen kapcsolódott be. Átengedte a hitközség iskoláját a kiállítás céljaira, valamint a 18 legügyesebb tanuló kézimunkáját kiállította. Még ugyanebben a tanévben a tantestület táviratban üdvözölte Brenner Tóbiást polgármesterré választása alkalmából.³³

Az 1905/06-os tanév reformja a palatábla megszüntetése volt:

„Végre is elszántan búcsút vettünk a palatáblától, palavesszőtől és szivacstól az 1905-ik tanév elején, és reszkető szívvvel és kezekkel vezettük be az új vendéget: a csendes szerény irkát és a törhetetlen írót már az első osztályban... A palatábla kiküszöbölésének előnye: a tisztaság, valamint az, hogy amit a gyermek írt azt mindig ellenőrizheti a tanító, a szülő egyaránt. Viszont igen sok baj és időfecsérlés van az írónfaragással. Majd beszereztetünk velük írónfaragó gépet, így megakadályozzuk, hogy esetleg kést csempésszenek be a zsebükből.”

Bernstein Béla főrabbi, meghalt kislánya emlékére „Bernstein Rózsika” alapítványt tett. A 250 koronás alapítvány 10 koronás kancát minden évben egy kitűnő előmenetelű, példás magaviseletű, IV. osztályos kislány kaphatta. A jutalom mellé a Rózsika arcképével ellátott díszes jutalomlapokat készíttetett, melyekből évenként 1-1 emléklapot a megjutalmazottak kaptak.³⁴

1933 szeptemberében avatták fel az új tornatermet, melynek alapját Friedrich Hermina ny. igazgatónő vetette meg nagylelkű adományával. Popper Jenő műasztalos-mester készítette önzetlenül a modern és praktikus szereket.

Hogy a tanulók futball szenvedélyét csökkentsék, kosárlabdajátékot szereztek be, aminek költségeit az iskola Chanuka előadásának

jövedelméből fedezték. A Nőegylet egyéb adakozók mellett az összes szegénytanuló részére ruhát, cipőt, sőt télikabátot juttatott. Chanukakor és Purimkor uzsonnával és minden jóval megtöltött csomaggal kedveskedett a szegényebb gyerekeknek. A Hitközség Diákalapja pedig 82 pár cipő megjavításának költségeit fedezte. A Hitközség Szentegylete 23 dísz- és gyümölcsfát ajándékozott az iskolának.³⁵

A szombathelyi hitközség kettészakadása (1871) után még két évtizedig az iskolát közösen használták, mígnem az ortodoxok 1898-ban külön felekezeti iskolát alapítottak. Ennek új épületet emeltek 1900-ban a Thököly és az Aréna utca sarkán, az ortodox zsinagóga mellett, mely a rabbi lakásának és a tanácsteremnek is helyet adott. Az ortodox iskola tanítója Klein Gyula lett, akit negyvenéves jubileumán, 1929-ben, mint nyugalomba vonuló igazgató-tanítót a kultuszminiszter kitüntetett.³⁶

Az első szombathelyi jesívát Rabbi Mordecháj Binét (Benedikt) alapította, később a közösség rabbihelyettesei vezették azt. Rabbi Ávrahám Einhornt 1920-ban nevezték ki dajannak,³⁷ és haláláig, 1933-ig látta el hivatalát. A haszidizmust igyekezett terjeszteni nemcsak tanítványai között, hanem az egész közösségben.

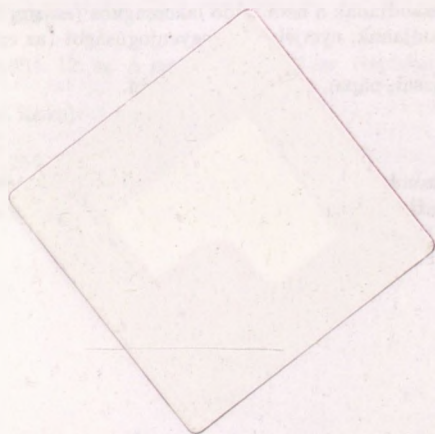
Szombat estéken és a harmadik étkezéskor „vezette az asztalt” (a haszidoknál a rebbe asztala áldást közvetít, a rebbe az asztalfőn ült, Tórát mondott, énekelt stb.). Az évek teltevel a zsinagóga udvarán a belzi haszidok megalapították a saját „klojzukat” (tanházukat). Az itt tanulók gyakran utaztak Belzbe az ünnepekre. A szombathelyi haszidok nem voltak népszerűek még saját közösségükön belül sem, a gyülekezet tagjai Oberlanderek³⁸ voltak, akik lenézték a keleti zsidókat.

A jesívában mintegy 60 ifjú tanult, részben helybeliek voltak, részben a környékről jöttek Szombathelyre. A bócherek (talmudtanulók) napokat ettek zsidó családnál. Akinek nem jutott zsidó család, ahol étkezhetett, azok a mesterük asztalánál ettek.

1934-ben választották meg rabbihelyettesnek Rabbi Gavriel Ges-

tetnert. Unsdorfban, Szatmárban és a pozsonyi jesívában tanult. Vele folytatódott a haszid szellemiség a jesívában. Az egyszerű napi feladatok mellett a komolyabb muszár irodalom (erkölcstanító) tanulmányozására is ösztönözte őket. Amikor egy-egy talmudi traktátus végére értek „szijjun” ünnepséget tartottak, ahol a lakoma mellett tanáraik, tanultabb társaik előadást is tartottak. Az ünnepséget a „Tiferesz Bachurim” egyesület rendezte, mely feladatának tekintette, hogy a tanulók az iskolai órákon kívül is tanulmányozzák a Talmudot és „tórahū” életet folytassanak.³⁹ Minden héten két bócher gyűjtött cedákát (adományt) a város szegényei számára. Az ő vezetése alatt 40-60 hallgatója volt a jesívának. Gestettner rabbi gyülekezetével együtt Auschwitzban halt mártírhalált.

A háború után Rabbi Jozsef Grünwald, a nagy tudású⁴⁰ pápai rabbi alapított jesívát Szombathelyen, a bócherek közül sokan a lengyel Belz városából menekültek. Ebben az időben megint 60 körül volt a tanulók száma. A rabbi azonban tanítványaival együtt kivándorolt Antwerpenbe, 1951-ben pedig Amerikába.⁴¹

Jegyzetek

- ¹Simon ben Setách Felkai László: *Zsidó iskolázás Magyarországon (1780–1990)*. é. n. 7.
- ²Josua ben Gamla uo.
- ³Raj Tamás: *Zsidó eszmék és jelképek. A zsidóság hitvilága és közgondolkodásának filozófiája*. Budapest, 2002. 57–58.
- ⁴Uo. 59.
- ⁵Haumann, Heiko: *A keleti zsidóság története*. Budapest, 2002. 138–139.
- ⁶Dubnov, Simon: *A zsidóság története*. Budapest, 1991. 158.
- ⁷A jiddis a kelet-európai, főleg a lengyel- és oroszországi zsidóság nyelve, amely német, héber és szláv elemekből fejlődött kultúrnyelvvé.
- ⁸Haumann i. m. 139.
- ⁹Askenáz Németország héber neve, s az onnan származó zsidókat hívják askenáziaknak, megkülönböztetendő a Spanyolországból származó szefárdoktól.
- ¹⁰Felkai i. m. 131–133.
- ¹¹A Moses Mendelssohn (1729–1786) nevével fémjelzett mozgalom célul tűzte ki többek között, hogy a zsidók életmódjukban, nyelvhasználatukban, ruházkodásukban stb. alkalmazkodjanak a nem zsidó lakossághoz (asszimilálódjanak), társadalmilag polgárosodjanak, nyerjék el az egyenjogúságot (az emancipációt).
- ¹²1811–1875 nagykanizsai, pápai, majd szegedi rabbi.
- ¹³Felkai i. m. 15–16.
- ¹⁴Bernstein Béla: A szombathelyi izraelita népiskola története 1846–1896. In Mózer Ibolya (szerk.): *Bernstein Béla Emlékkönyv*. Szombathely, 1998. 244–245. /Partes populorum minores alienigenae 4./
- ¹⁵Bernstein i. m. 246.

¹⁶Felkai i. m. 28–29.

¹⁷Az újjáalakult iskola tanítói Epstein Benjamin, Goldstein Adolf, Pick Dávid, akit hamarosan Zucker Márkus váltott fel, és Fuchs Karolina. Az első iskolaszék tagjai Dr. Feiglstock Vilmos igazgató, Salamon Bernát gondnok, Hochsinger Henrik ellenőr, Löwenstein Ignác pénztáros voltak. Bernstein i. m. 247.

¹⁸Bernstein i. m. 249.

¹⁹Ros hasana (új év), Jom kipur (engesztelő nap), szukkot (sátoros ünnep). A zsinagógai naptárban általában szeptember–októberre esik.

²⁰Az Eszter-könyvben (Megilá) megörökített eseményre emlékeznek (kb. február–március).

²¹Bernstein i. m. 251–252.

²²Röder Adolf tipikus figurája a 19. századi zsidó tanítónak. A tanítói munka mellett jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. Munkáinak egy része a zsidó iskolák magyarosodását szolgálta. Például *Magyar és német beszélgetések könyve*, *Ungarische Unterrichtsstunden*, *Kisebb magyar nyelvtan magántanulók számára*, *Magyar – német nyelvyakorló füzetek*. Munkatársa volt a *Magyar Izraelita, Ben Chananja, Figyelő, Hazánk és Külföld, Jüdische Volksschule, Néptanítók lapja, Vas megyei Lapok* című újságoknak. Szerkesztette a *Vas megyei Figyelőt* és a *Magyar Honpolgárt*. 1893-ban, 40 évi tanítóskodás után vonult nyugalomba, mely alkalmából az oktatási miniszter előterjesztésére az aranyéremkereszt kitüntetést kapta. Fia, aki szintén a szombathelyi zsidó elemi iskola tanulója volt, Radó Antal, műfordító, költő és irodalomtörténész, a Kisfaludy Társaság tagja, a magyar Pen Klub megalapítója volt.

²³Bernstein i. m. 253.

²⁴*Vasvármegye*, 1894. 12. sz. A szombathelyi új izr. Népiskola felavatása.

²⁵pászka (macesz, laska)

²⁶Bernstein i. m. 256.

²⁷*A szombathelyi Izr. Elemi-Iskola Értesítője az 1896/97. tanévről.*

²⁸Uo.

²⁹Uo.

³⁰A szombathelyi Izr. Elemi-Iskola Értesítője az 1897/98. tanévről. Műsor: „Ha az isten kedvesinket éltökből kiszóltja” gyászdalát két szólamban énekelte a III. és IV. osztály. Kohn Samu igazgató tartott beszédet a királynéről. „Szánd meg isten a magyart” énekelte az összes tanuló ifjúság.

³¹A szombathelyi Izr. Elemi-Iskola Értesítője az 1898/99. tanévről. Műsor: Bujdosók dala: Kitárom reszkető karom ölelni földedet énekelte a III. és IV. oszt., két szólamban. Csatadal – szavalat. Magyar szó – szavalat. Eskü – szavalat. Világosnál – szavalat. Aradi vértanuk – szavalat. Dr. Bernstein Béla főrabbi úr lelkes szavakkal buzdította a tanulóifjúságot a vértanuk emlékének tisztelőben tartására.

³²A szombathelyi Izr. Elemi-Iskola Értesítője az 1898/99. tanévről. Nagy s újra fényes lesz a haza – ének. A haza – szavalat. Honfidal – szavalat. Im ez a törvény – szavalat. A legelső magyar ember a király – ének. Nemzeti zászló – szavalat. A legelső magyar ember – szavalat. A magyarok istene – szavalat. Szózat – szavalat. Himnusz – énekelte a tanulóifjúság.

³³A szombathelyi Izr. Elemi-Iskola Értesítője az 1902/03. tanévről.

³⁴A szombathelyi Izr. Elemi-Iskola Értesítője az 1905/06. tanévről.

³⁵A szombathelyi Izr. Elemi-Iskola Értesítője az 1929/30. tanévről.

³⁶Egyenlőség, 1929. 03. 02. 17.

³⁷dajan=rabbihelyettes

³⁸Nyugat-magyarországi zsidók, jobb módúak, mint a keletiek, és lenézték a haszidokat.

³⁹Zsidó Újság, 1927. június 17. 9. o. A szombathelyi Tiferesz Bachurim egyesület fényes szijüm ünnepélyt rendezett. A még mindig gyengélkedő főrabbi megkapó felszólalásában elismerését fejezte ki az egyesület működése felett. Müller Sámuel és Hausner Gábor hitoktatók megelégedéssel konstatálták, hogy a volt tanítványok a Tóra tanulásánál maradtak, és tórahű életet folytatnak. Tartalmas charifűsz-beszédet mondtak: Frey Salamon, Kraushaar Salamon, Hollander Henrik, Mermelstein Jenő. Vosner Miksa alelnök tartalmas tanulásra buzdító beszédével ért véget a rendezvény.

Kalocsai Péter
Gyermekvédelem a dualizmus kori
Szombathelyen

Bevezetés

Tanulmányomban megpróbálom összefoglaló képet adni a dualizmus kori Szombathely gyermekvédelmének valamennyi szegmenséről, s egyben érzékeltetni kívánom azt, hogy a korabeli magyar városfejlődés élvonalába tartozó település¹ ezen a területen mit valósított meg. Korábban a gyermekvédelem is a szegényügy része volt, korszakunkban figyelhető meg különválásuk. A mai értelemben vett gyermekvédelemről a dualizmus korában még nem beszélhetünk. A 19. század végén kiadott első nagy magyar lexikon-vállalkozásban, a *Pallasban* sem olvashatunk még „*gyermekvédelem*” címszót.² Éhen Gyula az 1904-ben megjelent *A városok társadalma* című munkájában a következőképpen fogalmazott: „a »*gyermekvédelem*« [...] célja az, hogy az elhagyott kiskorúak és lelenczek, valamint a vagyontalan árvák a társadalom számára megmentessenek.”³ Korábban, az 1897-ben kiadott s nagy érdeklődést kiváltó művében, *A modern városban* még nem tért ki a gyermekvédelem kérdéskörére.⁴ Az 1901. évi gyermekvédelmi törvények elfogadása után jelentős szemléletváltás követke-

zett be hazánkban e téren. A *Révai nagy lexikona* 1913-ban kiadott IX. kötete már a következőt írta: „*Gyermekvédelem, az a munkás-ság, melyet a zsenge korát élő nemzedék megóvása érdekében az állam és társadalom együttesen kifejt.*”⁵ E lexikon „*gyermek*” címszava a gyermek fogalmát – a mai felfogástól eltérően – több szakaszra bontva tágabb életkorban fogalmazta meg: születés előtti, újszülött kor 7 napig, csecsemőkor 1 évig, kiseddőkori 1-3. év, első gyermekkor 3-8. év, második gyermekkor 8-15. év, serdülőkor 15-18. év, ifjúkor 18-25. életév között.⁶ Az ugyanezen évben kiadott új választójogi (1913:XIV.) törvény 24., vagy a 30. életév betöltése után biztosított választójogot a felnőtt korú férfiaknak.⁷ Tanulmányomban én a 18. éven aluliak védelmével foglalkozom, mai szóhasználattal: a gyermek- és ifjúságvédelemmel. Arra kívánok választ adni, hogy Szombathelyen mit tett az egyén, egy-egy civil szervezet, a város és az állam a gyermekevédelem terén, s a szóban forgó településen milyen intézmények álltak a védelemre szoruló kiskorúak rendelkezésére.

A kor ijesztően magas gyermekhalandósága is azt jelezte, hogy a gyermekevédelem területén, mely ekkor szorosan összekapcsolódott a népegészségüggyel, nagyon sok volt a tennivaló. 1901 és 1908 között 100 élve születtire átlagban Gyöngyösön 46, Szabadkán 43, Munkácson és Nyíregyházán 38, Aradon és Kecskeméten 35, Kassán és Nagykanizsán 34, Debrecenben és Kolozsváron 33, Miskolcon és Szegeden 31, Győrben, Komáromban, Sopronban, Székesfehérváron és Szombathelyen 28, Budapesten 25 hét éven aluli gyermek halála esett.⁸ 1911-től 1914-ig átlagban 100 csecsemő közül 20 meghalt egy éves kora előtt.⁹

A 19. század utolsó harmadában a gyermekevédelem területén tevékenykedőknek sok előítéllettel kellett megküzdeniük, hisz „*a szemforgató erkölcs az erkölcstelenség kultuszát látta a törvénytelen gyermekek istápolásában*” s idő kellett ahhoz, hogy „*a bizalmatlanság helyébe jóakarát, a gyanú és erkölcsi háborgás helyébe a szeretet lépjen*”.¹⁰ A Vasvármegyei Fehér Kereszt Egyesület 1912. évi munká-

járól szóló jelentésében már azt fogalmazták meg: „*Városaink lakosságában már van fogékonyság a szociális együttműködés fontosságának fölismerésére és föladatainak vállalására, de a falvak határába csak elgyengülve érnek el az új áramlatok hullámcsapásai. . .*”¹¹ 1914-ben is még a következőt írta a helyi sajtó: „*bár még ma is sok küzködése van a gyermekvédelemnek épen Vas megyében a sokféle előítéllettel szemben, konstatálni lehet, hogy a gyermekvédelem egyik legszélesebben felkarolt akciója a társadalomnak*”.¹²

A gyermekvédelem állami szabályozása a dualizmus korában

A kiegyezést követő három évtizedben gyermekvédelmi törvény nem született, majd csak Széll Kálmán miniszterelnöksége (1899–1903) idején. Kezdetben a szegényügy részét képező gyermekvédelmet községi, városi feladatnak és leginkább tehernek tekintették. Segítséget elsősorban a civil szervezetektől vártak. Fokozatosan alakult ki, és nőtt meg az állam szerepe a gyermekvédelem terén. Jogi szabályozása szempontjából a dualizmus korában először a köztörvényhatóságok és a községek rendezéséről szóló törvénycikkeket kell megemlíteni.

A vármegyék és a törvényhatósági jogú városok árva- és gyámhatóságát az *1870. évi XLII. törvénycikk* szabályozta. E jogszabály 8. §-a szerint, a törvényhatóságok nevezték ki, ellenőrizték az árvagyámot, megvizsgálták a gyámi számadásokat, felügyelték az árvák vagyonát és nevelését, valamint intézkedtek mindazon ügyekben, amelyek bírói illetőséghez nem tartoztak. Az árva- és gyámhatóságot a törvényhatóságok egy állandó központi árvaszék által gyakorolták.¹³

A rendezett tanácsú városok árva- és gyámhatóságáról a községi törvény rendelkezett. *1871. évi XVIII. törvénycikk* megfogalmazta

e városok árva- és gyámhatósági jogát, állandó árvaszékével kapcsolatos előírásokat, s az árvapénzek kezelésére pedig szabályrendelet alkotását tette kötelezővé. A jogszabály a lelencék illetőségére vonatkozóan úgy rendelkezett, hogy ahhoz a településhez tartoznak, ahol találták őket. A 131. § kimondta azt az elvet, hogy minden községnek el kell tartania saját szegényeit.¹⁴

Már a gyermekmunkát is szabályozta az *1872. évi VIII. törvény-cikk*, ismertebb nevén az ipartörvény, amely szerint 12 éven aluliakat tanoncnak nem lehetett felvenni, népiskolába kellett járniuk. A 12-14 éves tanoncok napi 10, a 14 év felettek pedig napi 12 órai munkánál – az iskolában töltött időt is beleértve – többre nem voltak kötelezhetőek. A 16 évesnél fiatalabb tanoncok éjszakai (21 és 5 óra között) foglalkoztatását pedig megtiltotta a jogszabály. A tanoncok csakis oly munkára voltak szoríthatók, „*mely korukhoz képest testi erejüknek megfelel*”-t.¹⁵

Az *1875. évi III. törvény-cikk* előírta, hogy minden község köteles gondoskodni a vagyontalan betegek gyógyításáról, a gyógyíthatatlannak ápolásáról. A betegápolási költségek könnyebb elviselését úgy oldotta meg, hogy megyéenként törvényhatósági betegápolási alapot hozatott létre. A szegényügyet általában és a gyermekvédelmet továbbra is községi feladatnak tekintette.¹⁶

A közegészségügy rendezéséről szóló *1876. évi XIV. törvény-cikk* 140. §-ának a. pontja is a „*lelenczék és dajkaságba adottak orvosoltatása*”-t, valamint eltartását a városok és a községek feladataivá tette.¹⁷ Gerlits Sándor, a szombathelyi árvaház későbbi igazgatója szerint e törvény „*nem vált be, mert a községek által csekély díjazásért egyes családoknál elhelyezett árvák 7 éven alul nagyobb részt elpusztultak, 7 éven felül elzüllöttek.*”¹⁸

A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezését tárgyaló *1877. évi XX. törvény-cikk* megfogalmazta a gyámokra és gondnokokra felügyelő hatóságok szervezetét, az árvaszékek felállítását és működését. Ez utóbbiakat a törvényhatósági bizottságnak rendelte alá, a tör-

vény kitért a gyámonc nevelésére, képzésére, vagyonának védelmére, a gyámok kötelességeire stb. A 42. § szerint minden rászoruló kiskorú számára külön gyámot kellett rendelnie az árvaszéknek. A közgyám a gyámok felügyelője volt, aki a gyámoltak érdekében közvetlenül, csak ideiglenesen tehetett halaszthatatlan intézkedéseket, képviseleti joggal nem rendelkezett. A 49. § b. pontja szerint kettőnél több gyámságot senki sem volt köteles elvállalni. Minden árvaszéknek a következő tagokból kellett állniuk: elnök, két ülnök, jegyző, megfelelő számú segédszemélyzet. A rendezett tanácsú városok árvaszékeinek elnöke a polgármester volt. Az árvaszék az önkormányzat szerve volt.¹⁹

A Csemegi-kódex, az 1878. évi V. törvénycikk a 12 éven aluliak büntethetőségét kizárta. A 12-16 év közötti kiskorút sem büntette, „ha cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem bírt”. A törvény szerint e megtévedt tizenéves gyermekeket javítóintézeti elhelyezésre ítélték. Azon kiskorúak viszont, akik „a cselekmény elkövetésének idején képesek voltak annak bűnösségét felismerni”, már büntethetők voltak.²⁰

Az 1879. évi XL. törvénycikk, a kihágási törvény, pénzbüntetéssel sújtotta azokat a szülőket, gyámokat, gondnokokat, akik 16 éven aluli gyermekeiket, illetve gyámoltjaikat csavarogni engedték, a csavargó gyerekeket pedig javítóintézetbe irányította.²¹ Az 1884. évi XVII. törvénycikk, az újabb ipartörvény már a korábbinál kedvezőbben szabályozta a gyermekmunkát, megtiltotta például a 10 éven aluli gyermekek gyárban való foglalkoztatását. A 10-12 évesek is csak akkor dolgozhattak gyárban, ha iskolalátogatásukat a munkavállalásuk nem zavarta. A 12-14 évesek legfeljebb napi 8, a 14-16 évesek pedig napi 10 órát dolgozhattak törvényesen.²²

Az 1886. évi XXII. törvénycikk 145. §-a kimondja: „A mennyiben a jótékony intézetek segélye és egyesek könyöradománya a község szegényeinek ellátására elegendő nem volna: a község, a helyi viszonyokhoz képest, gondoskodni tartozik a községben illetékes mindazon szegények ellátásáról, kik magukat közsegély nélkül fenntartani egyál-

talában nem képesek.” E törvény is a községek feladatává tette a szegények, árvák ellátását.²³ Éhen Gyula *A modern város* című művében e jogszabály kritikájára is kitért, szerinte a jótékony intézetek segélyére való utalás azt a benyomást kelti, hogy az állam a társadalom jóakarátára bízza a szegényügyet, holott ez községi ügy. A jótékony szervezetekkel kapcsolatos álláspontját a következőképp fogalmazta meg:

„Mert ha a törvényhozó azon édes hitben ringatja magát, hogy a nőegyletek megfelelnek azon eszményi föladatnak, mely alapszabályaikban oly szép szavakkal van megírva, akkor nagyon csalódik.

Hisz mit tesznek legnagyobb részben a jótékony nőegyletek? Kapitálist gyűjtenek. Tetszelegnek maguknak a takarékoság kifejtésében; s éppen e miatt távolodnak el mindinkább azon céltől, mely a női lélek és kedély világának legszebb ékességét képezi: a jótékonyosság hű és pontos gyakorlásától.

Hisz az a nagy közönség nem azért áldozza filléreit a humanizmus oltárára, hogy ezen filléreknek összegyűjtéséből kapitális képződjék. Hanem azért, hogy céljának megfelelő, az igazi szegénység és nyomor enyhítésére szolgáljon. [...] A nemes céltől és a föladat magasztosságától ily éles szögben eltérő eljárás mellett sok jótékony nőegylet nem érdemi meg létét és ideje volna már, hogy [...] a belügyi kormány [...] arra kényszerítené a nőegyleteket, hogy meglévő vagyonukat adják a városi szegényalap gyarapítására.”²⁴

Ezen törvény „illetőségi tárgyalások” sorozatát indította el, mert a tisztviselők igyekeztek sok csűrés-csavarással az egyes ápoltnak, szegénynek illetőségét egy másik községre hárítani, hogy a felmerült költségeket ne nekik kelljen fizetniük.²⁵

A 3-6 éves gyermekek megóvása érdekében született az *1891. évi XV. törvénycikk* a kisedővásról. A kisedővó intézmények feladatául a szülők távollétében a gyermekek ápolását, gondozását, testi, szellemi és erkölcsi fejlesztését jelölték meg. A reggeltől estig nyitva tartandó intézményeket úgy kellett kialakítani, hogy egy terembe

legfeljebb 80 gyermek kerüljön. Kisdédóvokat az állam, a városok, községek, hitfelekezetek, magánszemélyek, illetve egyéb jogi személyek tarthattak fenn.²⁶

A *belügyminiszter 90 560/1894. számú rendeletében* elismerte, hogy az elhagyott gyermekek ápolása kizárólag társadalmi úton történik, s a tervezett állami menhelyek létesítése után is e területen jelentős szerepe marad a civil tevékenységnek. A rendelet megállapította a Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület által dajkaságba adott gyermekek után fizetendő havi tartásdíjakat, eszerint 1 éves korig 10, 1-től 2 éves korig 9, 2-től 6 éves korig 8, 6 és 12 éves kor között 7 forint volt. E költségeket az állampénztár megelőlegezte az illetőségi községek terhére.²⁷

A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló *1898. évi XXI. törvénycikk* 3. § d. pontja nagy előrelépés volt, hisz kimondta, hogy az állam a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított 7 éven aluli gyermekek gondozási, ápolási költségét a Országos Betegápolási Alapból fedezi. A 7. életév betöltése után továbbra is községi feladatnak hagyta e fizetési kötelezettségeket.²⁸ E törvény véget vetett az illetőségi tárgyalásoknak, mert az elhagyott beteg gyermekek ápolási költségét az állam magára vállalta. Sőt sokan vállalkoztak 5-6, esetenként 10 gyermek gondozására is, mert az állam tartásdíjat fizetett utánuk. A gond a 7. életév betöltése után adódott, a kevésbé tehető községekben, ahol nem tudták fedezni a tartási díjakat, ott a gyerekek könnyen elzülhettek.²⁹ A gyermekvédelemmel kapcsolatos feladatokat a belügyminiszter egy szerződéskötésben átruházta a Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesületre és a Budapesti Gyermekmenhely Egyesületre.³⁰

Magyarország első, igazán gyermekvédelmi törvényeit a Széll Kálmán vezette kormány hozta. Az állami gyermekmenhelyekről szóló *1901. évi VIII. törvénycikk* a 7 éven aluliakat vette védelmébe.³¹ Az *1901. évi XXI. törvénycikk* a 7-15 éves gyerekekről gondoskodott. Ez utóbbi 1. §-a a következőt mondta ki: „Az állami gyermekmen-

helyekbe felvett gyermekek, a mennyiben 7-ik életévük betöltésekor törvényhatósági vagy magánárvaházakban, avagy valamely más jótékony intézetben vagy egyesületnél el nem helyezhetők, 15 éves korukig az állami gyermekmenhelyek kötelékében maradnak.” A 2. § szerint a gyerekek „a viszonyokhoz képest a gyermekmenhelyek falain belül tartatnak, vagy pedig megbízható gondviselőknél, első sorban gazdáknál és iparosoknál helyezhetők el.”³² Magyarországon 1902. július 1-jétől vették állami kezelésbe a lelenházakat, olyképpen, hogy a társadalom jótékony akcióit sem zárták ki. Valamennyi rászoruló gyermek menhelyekbe való elhelyezésére a korban nem volt mód, de szándék sem. E téren az állam úgy oldotta meg feladatát, hogy egy-egy menhelyen körülbelül ötven 7 éven aluli gyámoncot helyezett el, a csecsemőket anyjukkal együtt, a többit pedig „tápszülőkhöz” adta ki. Egy gyermek csak addig maradt a menhelyen, míg megfelelő nevelőszülőt nem találtak a számára.³³ Az 1901. évi XXI. törvénycikk 3. §-a úgy intézkedett, hogy az állami gyermekmenhelyek kötelékébe tartozó 7-15 éves gyermekek gondozási (eltartási, nevelési és képzési) költségei az illetőségi községet terhelik.³⁴ E paragrafus sok problémát, költségterhelést okozott a szegényebb településeknek, főleg a városokban, ahol teljes számban kerültek az elhagyott gyermekek a menhelyekbe. A községek esetenként libapásztort, községi sertésfelügyelőt, küldöncöt csináltak belőlük, s akkor már nem kellett utánuk fizetni. A nemzetiségi területeken pedig gyakran az volt a vád, hogy a község pénzből magyarrá nevelik az árvákat.³⁵

Az 1900-as évek elején a gyermekvédelemmel foglalkozók úgy látták, hogy az elhagyott gyermekek fele törvénytelen, házasságon kívül született, s legnagyobb részük városokból származik.³⁶ (A 20. század első évtizedében Szombathely a házasságon kívül született gyermekek számát illetően az országos élvonalba tartozott, a Dunántúl városai között a nem dicsekvésre méltó első helyen állt.)³⁷ A települések és a gyámoncok számára is talán az lett volna a legjobb megoldás, ha az állam 15 éves korig vállalta volna a felmerülő költségeket.

A két gyermekvédelmi törvény 1903. szeptember 1-jén lépett életbe, a végrehajtásukhoz a *belügyminiszter 1903. június 24-én gyermekvédelmi szabályzatot* adott ki.³⁸ Az állami gyermekvédelem megalapozása után olyan jogszabályok láttak napvilágot, amelyek az erkölcsi gyermekvédelmet s a prevenciót helyezték előtérbe.³⁹ A *60 000/1907. számú belügyminiszteri rendelet* megnyitotta a menhelyek kapuit az erkölcsi romlás veszélyének kitett gyermekek előtt is.⁴⁰

A 20. század elején felerősödő kivándorlási hullám következtében gyakran előfordult, hogy egyes szülők kiskorú gyermekeik nélkül vándoroltak ki. Számos esetben nem gondoskodtak kellően itthon hagyott gyermekeik további sorsáról. Ezért a *belügyminiszter 1907-ben elrendelte*, hogy azon kivándorlókat, akik útlevelükbe bejegyzett 15 éven aluli kiskorú gyermekeik nélkül utaznak, tartóztassák fel a határon és küldjék vissza lakhelyükre.⁴¹

Az *1908. évi XXXVI. törvénycikk* a büntetőtörvénykönyvet a fiatalkorúak erkölcsi megmentése érdekében módosította.⁴² A korabeli nevén csak „*büntető novella*”-nak nevezett jogszabály a fiatalkorú bűnösök esetében inkább a javító, nevelő és védelmező, mint a megtorló, büntető eszközöket helyezte előtérbe.⁴³ A fiatalkorúak (12-18 évesek) büntetése dorgálás, próbára bocsátás, javítónevelés vagy fogházbüntetés lehetett.⁴⁴

A *27 200/1909. számú igazságügy-miniszteri rendelet* szerint 24. életévük betöltéséig javítónevelésben részesíthettek olyan kiskorú – 18. életévüket be nem töltött – egyéneket is, akik büntetendő cselekményt nem követtek el, de környezetükben erkölcsi romlásnak, zűllésnek voltak kitéve. E rendelet célja a „*büntető novella*” 15. §-ával összhangban az volt, hogy a kiskorúak erkölcsi romlását megakadályozza.⁴⁵ Még ebben az évben ifjabb gr. Andrássy Gyula belügyminiszter *gyermekvédelmi főosztályt* szervezett a belügyminisztériumban.⁴⁶

A „*büntető novella*” 1910. január 1-jei életbe lépése előtt, a tör-

vény hatályos végrehajtásához szükséges volt a megtévedt ifjak javító, nevelő, támogató feladatát ellátó patronázs egyesületek alakítása. Az igazságügy-miniszter Szombathelyt is megjelölte azon helységek között, ahol kívánatos volt e civil szervezet megalapítása.⁴⁷

Az *1913. évi VII. törvénycikk* is annak a felfogásnak a kifejezője, amely nem büntetni, megtorolni, hanem javítani akart, igyekezett a kis züllött, megtévedt egyénekből becsületes embert faragni. A jogszabály elrendelte minden büntető hatáskörrel rendelkező királyi törvényszéknél fiatalkorúak bíróságának felállítását. A fiatalkorúak bírói számára közigazgatási, gyámhatósági feladatokat jelölt ki.⁴⁸

Az I. világháború a gyermekvédelem feladatait jelentősen megnövelte, ugyanakkor a pénzügyi, személyi háttérét pedig csökkentette.⁴⁹ A *belügyminiszter 161 000/1914. számú rendelete* a hadiárvák és a hadifogságba kerültek kiskorú gyermekeinek védelméről szólt.⁵⁰ A világháború, a férfiak, az édesapák hadba vonulása nagyon megnehezítette az otthon maradt családok helyzetét. Az édesanyák munkavállalásra kényszerültek, s gyermekeik felügyelete gyakran nem volt megoldott. E probléma orvoslására adta ki a *belügyminiszter 72 078/1916. számú rendeletét*, amely a munkába járó anyák gondozás nélkül maradt 1-3 éves gyermekeinek védelme érdekében napközi otthonok szervezését írta elő a városokban és a községekben. A napközi otthonok létesítésénél számított a civil szervezetek támogatására, az állami elemi iskolák helyiségeire, a tanító-nőkre, illetve a tanítók feleségeire.⁵¹ A napközi otthonok szervezésére külön utasítást adott ki a belügyminiszter, mely szerint 1 éven aluli gyermekeket csak kis számban és kivételesen lehetett ott elhelyezni. E gyermekotthonoknak legalább két helyiségből kellett állniuk. A járni nem tudó kicsinyeik számára az anyáknak kosarat, bölcsőt, koscsit, a nagyobbak számára pedig kis szalmazsákokat vagy jól kiporolt pokrócot kellett vinniük.⁵²

A háború okozta nehézségeken próbált segíteni a *belügyminiszter 1917-ben azon rendeletével*, mely szerint, ha a hadbavonultak gyer-

mekeit pusztulás fenyegetné, akkor az állami gyermekmenhelyek vegyék fel őket, s adják ki saját édesanyjuknak, akik ezáltal tartásdíjat is kapnának a hadi segítségen kívül.⁵³

A dualizmus kori gyermekvédelem hálójába kerültek lehetőségei erősen korlátozottak voltak. A korabeli gyermekvédő munka hasznosságáról való vélekedést jól tükrözik a következő idézett sorok: „... a városok költségvetését a 7-15 éves elhagyott gyermekek gondozási költségei terhelvén, azok évről évre növekednek, ami jó is, mert az elhagyott gyermekek gondozása által nemcsak a bűnesetek apadása idéztetik elő, hanem az életnek megmentett apróságokból idővel a cseléd- és munkáshiány is csökkeni fog.”⁵⁴

Éhen Gyula már a gyermekvédelemmel kapcsolatban idézett írásában elítéli, hogy vannak olyan árvaházak, amelyekben „a porból felszedett árva gyermekek” meglepő kényelemben és luxusban részesülnek. Az elkényeztető nevelési módszereket még azzal tetézik, hogy főleg a fiúkat középiskolai tanulmányokra ösztöngzik. Éhen szerint csak az igazi tehetség érvényesülésének kell utat nyitni, a többiből „nevelni kell derék munkás embert”.⁵⁵

Az egyén, a szombathelyi polgár a gyerekekért

A szombathelyi polgárok többféle módon próbálták a rászoruló gyermekeken segíteni. Számos iparos például fizetség nélkül vállalt munkát a Vas vármegyei árvaház építésén.⁵⁶ Voltak olyan szombathelyi fogorvosok, akik ingyen kezelték az erdei iskola szegény diákjainak fogát.⁵⁷ Stádler Ernő helybeli fodrász sem kért pénzt a vakok hajvágásáért és borotválásáért, e szegény fogyatékosok havonta egyszer ingyen használhatták Geist Lajos és fiai gőzfürdőjét.⁵⁸ Ungár Zsigmond kereskedelmi tanácsos a gyermekkórház melletti 385 négyszögölnyi telkét ajándékba adta az egészségügyi intézmény számára.⁵⁹

Előfordult az is, hogy kiskorúak is próbáltak jótékonykodni s „műkedvelő színelőadást tartottak a nehéz sorsban levő gyermekek javára”.⁶⁰ Az I. világháború idején a MÁV-műhely munkásai a hadba vonult társaik gyermekeit segélyezték keresetükből, fizetésük 2%-át ajánlották fel önként e nemes célra.⁶¹ Még hosszan lehetne sorolni az egyéni jótéteményeket. Az egyik gyakori módja volt a segítségnek az alapítványok létesítése.

Alapítványok

A gyermekvédelem területét érintő s többnyire a város kezelésében lévő alapítványok három fő csoportba sorolhatók: (1.) a szegény sorsú diákok tanulmányát, (2.) felruházását és (3.) a gyermekintézmények működést segítőik. A *szegény diákok tanulmányi előmenetelét támogatók* közül a legrégebbi *Birhány István alapítványa*. A lelkes még 1687-ben 4 katolikus fiú gimnáziumi tanulmányainak segítésére hozta létre.⁶² 1797-es alapítású a *Simonics József alapítvány*, a helyi vargamester a városi szegény és árva gyerekek iskolapénzének, taneszközeiknek és könyveiknek fedezésére szánta a keretet.⁶³ 1911 szeptemberében az alapítvány kamataiból (214 korona 16 fillér) két diák tanévkezdését sikerült megkönnyíteni.⁶⁴ Ugyancsak pap létesítette 1850-ben kelt végrendeletével *Farkas Ferenc alapítványát*, amely a Szombathelyi Főgimnáziumba járó 2 szegény, de jó erkölcsű tanuló segélyezésére szolgált.⁶⁵ A helyi születésű Horváth Boldizsárnak az Andrassy-kormány igazságügy-miniszterévé történt kinevezésének öröme Szombathely város alapítványt hozott létre. A *Horváth Boldizsár ösztöndíjalapítványra* pályázhattak a gimnáziumi és reálosztályos tanulók egyaránt, ha szombathelyi illetőségű szegények, kiváló szorgalmúak, példás magaviseletűek és jó tanulmányi előmenetelűek voltak. Tanulmányaik befejeztéig kaphatták az ösztöndíjat.⁶⁶ A szombathelyi születésű szegény tanuló taneszközeinek beszerzésére szolgált *Az 1887. évi Vasvármegyei Iparkiállítás alapítványa*. A

kiállítás szervezői és rendezői döntöttek úgy, hogy a bevételt nemes célra is fordítják.⁶⁷ *Giegler Mária alapítványa* a helyi községi elemi iskola 8 szegény, de szorgalmas szombathelyi illetőségű diákját segélyezte 1891-től.⁶⁸ Szintén a város szegény gyermekeit szolgálta a *Közös iskola-alapítvány*.⁶⁹ A helyi kongresszusi izraelita hitközség körében hasonló indíttatással több „iskola segély és ösztöndíj alap” létezett.⁷⁰

A szombathelyi elemi iskolába járó *szegény gyerekek felruházására* létesült 1918-ban a *Dr. Tóth József ruhasegély alapítványa*. Ez esetben is lelkes volt az alapító.⁷¹ A kongresszusi izraelita hitközség szegény sorsú iskolás gyerekeinek téli felruházásához nyújtott segítséget a *Deák alap*.⁷² Sokan tettek alapítványt valamely *gyermekvédelmi intézmény létrehozására vagy működésének segítésére*. Árvaház felállítására létesült a *Nigszty-Nikics árvaházi alapítvány*.⁷³ Ernuszt Kelemen 1907-ben – Ernuszt Mária és Aranka emlékére – 500-500 koronás alapítványt hozott létre a *vakokról való gondoskodás céljából*.⁷⁴ Többen létesítettek *alapítványt a szombathelyi gyermekkórház részére*. Brenner János végrendeletében 4000 koronás alapítványt tett ezen egészségügyi intézmény számára.⁷⁵ Ugyancsak e célt szolgálta Szegedy Györgyné született Gerliczy Irma bárónő alapítványa 1917-ből.⁷⁶

Jótékony civil szervezetek a szombathelyi gyermekvédelem szolgálatában

Szombathelyi Kisdedóvó-egylet

A reformkori előzményekre nyúlik vissza ez a civil szervezet, amelynek létrehozásában mind egyházi, mind polgári személyek részt vettek. Kezdeményezőjének a források Csepy Demetert, szombathelyi Ferences-rendi egyházfőnököt említik. Az alakuló közgyűlésre

1840. március 16-án került sor. Ekkor az egyesület ideiglenes elnökévé Bezerédj Lászlót, ideiglenes titkárává Szabó Miklóst – mindketten jogi tanulmányokat folytattak – választották. A kezdeményező nevét a választmányi tagok között találhatjuk. A szervezet védnöke herceg Batthyány Fülöp és Szenczy Ferenc püspök volt.⁷⁷ Az egyesület céljai között olvasható, hogy „a munkásosztály kisdedeit a lépten nyomon előforduló veszélyektől megóvják és a koruknak megfelelő oktatásban és nevelésben részesíték”.⁷⁸ Az egyesület nagyon fontosnak tartotta, hogy céljának megvalósításához megteremtsék a megfelelő intézményt. A tagság munkájának, pénzgyűjtésének eredményeként 1840-ben meg tudták nyitni a kisdedóvó intézetet, amely 1858-ban költözhetett önálló épületbe. 1890-ben már félévszázados jubileumát ünnepelhette az egylet tagsága.⁷⁹

Gizel(1)a-egylet⁸⁰

Az osztrák-magyar kiegyezés idején már közel egy évtizedes múlttal rendelkezett a szombathelyi gyermekvédelem területén a *Gizela-egylet*. Az egyesület alapítását 1857 tavaszán Barcza Krisztina (Nagy János megyei törvényszéki elnök felesége) kezdeményezte, ötletét a vármegye „*lelkes hölgyei*” egyházi és világi férfiai felkarolták.⁸¹ Szombathelyen „*gyermekmentő gyámda*” létrehozását tervezték, melynek „*célja: egészen elhagyatott vasmegyei születésű mindkét nembeli gyermekeket gondviselése alá venni és az álladalom hasznos tagjaivá neveltetni.*” Az 1857 nyarán megalakult egyesület névadójául Gizella cs. kir. főhercegnőt, Ferenc József és Erzsébet uralkodó pár másodszülött leányát, választották.⁸² Az egyesület 215 alapítója között találjuk Szenczy Ferenc szombathelyi püspököt, a szombathelyről elszármazott Szaniszló Ferenc nagyváradi püspököt, Táschler József szombathelyi polgármestert, számos megyei birtokost és feleségeiket, értelmiségieket, egyháziakat stb.⁸³

Az egyesület csak a 3. életévüket betöltött, rászoruló gyerme-

keket vette pártfogásba, mindaddig, „*míg életöknek önmunkásságuk általi fentartására képesekül közgyűlésileg nem íteltet*”-tek. A pártfogoltak száma az egyeslet anyagi erejétől függött. Azt tervezték, hogy amíg az egyesület tőkéje Szombathelyen önálló intézet, „*gyermekmentő gyámda*” felállítására nem lesz elegendő – létesüléséről nincs tudomásunk –, addig magánosokhoz adják ki a gyámoncokat, élelmezésüket, ruháztatásukat, iskoláztatásukat finanszírozzák.⁸⁴ Az egyeslet gyámoncai 1868-ban: Balázs János (13 éves, jáki), Döbrönte Sándor (11 éves, mersei), Németh Katalin (10 éves, szombathelyi), Gazda Julianna (8 éves, táplánfai), Schantz Ignác (7 éves, szombathelyi), Ispotály Lajos (4 éves, szombathelyi)⁸⁵ és 1869-ben: a már említett Balázs Jánoson, Döbrönte Sándoron, Németh Katalinon, Gazda Juliannán, Schantz Ignácson kívül Gliderer Ferencz (13 éves, szombathelyi), Perepatics Imre (8 éves, kajdi) voltak.⁸⁶ Elismerve az egyeslet jótékony munkáját, azért feltételezhetjük, hogy a kiegyezést követő években korántsem merült ki e néhány gyámonccal a Szombathelyen és a vármegyében gyámolításra szoruló gyermekek sora.

Amint felvetődött 1874 végén a vasi megyeszékhelyen árvaház építésének a terve, szinte azonnal összekapcsolódott azzal a törekvéssel, hogy az egyeslet, illetve vagyona olvadjon be a létesítendő intézet alapjába.⁸⁷ Az akkoriban 6-8 árvát gondozó szervezet átadta értékpapírokból és egy Kámon (ma Szily János) utcai „*felette roskadozó állapotban levő*” házból álló 14 000 forintra becsült vagyonát az árvaház javára.⁸⁸ Az egyesület működését valószínűleg az árvaház 1878. évi átadásakor fejezte be. Kitűzött célját teljesítette, hisz vagyonával hozzájárult Szombathelyen egy „*gyermekmentő gyámda*” létesítéséhez.

Szombathelyi Nők Jótékonyági Társulata

Szell Józsefné született Bertha Júlia kezdeményezésére, valamint Takács Lajosné, Guary Emilné, Ritter Júlia, Szabó Lajosné, Gálos

Ferenczné, Mayer Anna és Stirling Mária „úrhölgyek” közreműködésével 1870. május 8-án alakult meg e jótékony nőegylet, amely alapvetően a szombathelyi szegényeken kívánt nem-, kor- és valláskülönbőség nélkül segíteni.⁸⁹ Az alapszabályból kiderül, hogy gyermekvédelmi feladatokat is felvállaltak: „*czélja továbbá a társulatnak a szegény gyermekek ruházása, és azon gondoskodás, hogy a koldulás csavargás helyett iskolába járjanak.*” Fontos teendőjüknek tartották a szegénylős szegények kifürkészését, s a rajtuk, valamint a gyermekeiken való segítest. Az egylet „*tanácsnő*”-inek volt a feladata „*a szülőket inteni, kérni hogy gyermekeiket iskolába küldjék, és ne koldulni, nehogy henyélők, utcai szemtelen kéregetők és csavargók váljanak belőlük.*”⁹⁰ A város területét – az akkor még közigazgatásilag különálló Szentmártont és Óperintet is beleértve – 10 körzetre osztották, s minden egység számára választottak egy tanácsnőt a vállalt feladatok ottani végzésére. Elnöknővé Széll Józsefné betegsége miatt ideiglenesen özv. Darázs Albertné született Laky Júliát, alelnökké pedig Kőszeghy Constantiát választották.⁹¹ A civil szervezet Szabó Imre püspök pártfogásában 388 taggal kezdte meg működést.⁹²

Az elnöknői poszt végleges betöltéséről az 1870. október 9-i nagygyűlésen döntöttek, ekkor özv. Kovácsits Zsigmondnét választották meg. Ezen az összeövetelen határozták el, hogy a városi tanáccsal felveszik a kapcsolatot a szombathelyi szegényügy mielőbbi rendezése érdekében (koldulás megszüntetése, segélyezés megoldása stb.), valamint tervbe veszik a szegény és árva gyerekek karácsonyi megajándékozását. Az egylet vezetése arra buzdította a tagokat, hogy „*mutassák meg, mennyire nincs igazuk azoknak, kik azt jósolgatják, hogy ez egylet nem fog soká fennállni azért, mert Szombathelyen nincs a nők közt összetartás.*”⁹³

A sajtó rendszeresen tudósított arról, hogy az egylet a rászoruló gyerekeket karácsonykor megajándékozta ruhaneműkkel, élelmiszerekkel, illetve tájékoztatott az előkészületekről s közölte az adakozók névsorát. A helyi napilapokban évente jelentettek meg hasonló

tartalmú felhívásokat: „A szombathelyi jótékony nőegylet felkéri a kegyesszívű emeberbarátokat, hogy a szegény gyermekek karácsonyfájára szánt adományokat ez évben is szíveskedjenek az egyesülethez eljuttatni. Bármily csekély adományok is szívesen fogadtatnak.” 1875-ben 68 gyermeket sikerült megajándékozni Jézus születésének és a szeretetnek az ünnepén.⁹⁴ A város lakosságának növekedésével arányosan nőttek az egylet feladatai is, jótékonykodásuknak anyagi lehetőségeik szabtak határt. Bevételeik adományokból és „mulatságok” rendezéséből adódtak. A hölgyek 1916. június 30-ig 187 291 korona 91 fillért fordítottak a szegényekre, részben a gyerekekre. Ritter Júliát, aki 46 évig volt az egylet pénztárnoka, 1915-ben X. Pius pápa *Bene Muenti*-rendjellel tüntette ki.⁹⁵

Vasmegyei Kisdedővő Egylet

1883-ban kidolgozott és jóváhagyott alapszabálya szerint a kisdedők gondozásának segítése, óvodák és gyermekmenhelyek létesítése, valamint a meglévők támogatása céljából Szombathely székhellyel alakult meg e civil szervezet. Tevékenységi körét csak a vármegye területére kívánta kiterjeszteni, ezért szerepet játszott Szombathely gyermekvédelmében is. A társulat Vas vármegye törvényhatóságának védnöksége alatt működött.⁹⁶

Szombathelyi Rongyos Egylet

Az 1884 júliusában alapított Szombathelyi Rongyos Egylet a szegény sorsú, de szorgalmas és jó magaviseletű iskoláskorú gyermekeken kívánt segíteni, ösztöndíjakkal, taneszköz- és ruhajuttatásokkal. Pártfogloltjaikat az illetékes iskolai hatóságok hozzájárulásával „a városban levő összes népoktatási tanintézetek tanulói”-ból választották vallásfelekezeti különbség nélkül. Nem tanköteles gyerekek támogatására csak rendkívüli esetben kerülhetett sor. A tagok feladata volt

a ruhagyűjtés és szükség esetén azok javítása is.⁹⁷ A sajtóban az egyesület rendszeresen közzé tette támogatóit.⁹⁸

Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület

A Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület első vidéki fiókjaként 1899. július 23-án alakult meg a szombathelyi. A sikert elősegítette, hogy a vármegye és a város vezetése is fogékony volt a törekvésre, vagyis a lelencügy társadalmi úton való megoldására.⁹⁹ Az egyesület célját az alapszabályban a következőképp fogalmazták meg: „*felvenni és felnevelni a segélyre, illetőleg közellátásra szoruló lelencz és elhagyott gyermekeket*”.¹⁰⁰ A vármegyeházán tartott alakuló közgyűlésen Szegedy Györgyné született Gerliczy Irma bárónőt és Reiszig Ede főispánt választották meg az egyesület elnöknőjének, illetve elnökének. A két másodelnöki posztot Károlyi Antal alispán és Éhen Gyula polgármester kapta.¹⁰¹ Már az első évben 400 tagot sikerült beszervezni. A tagok között nemcsak vasiak, hanem Sopron, Veszprém és Zala vármegyeiek is voltak. A fiókegylet lelencháza a bábaképző intézetben – a mai Semmelweis utca elején – kezdte meg működését dr. Reismann Adolf professzor vezetésével.¹⁰²

Az állami menhelyek felállításával a fiókegylet *Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület* néven önálló szervezetté alakult 1902. július 13-án. A továbbiakban a gyermekhalandóság csökkentését és egy gyermekkórház létesítését tűzték ki célul.¹⁰³ Nagy hangsúlyt fektettek a megelőző gyermekvédelemre, a 15 éven aluli elhagyott gyermekek megfelelő intézetekbe való elhelyezésére, örökbe fogadtatásukra.¹⁰⁴

1903. február 1-jétől kezdődően, minden évben ősztől tavaszig, ingyen meleg tejet és kenyeret osztottak a szegény családok és gyermekeik részére a Gyámolda (ma Kisfaludy Sándor) utcai városi népkonyhában.¹⁰⁵

Az 1903. november 26-i választmányi ülésen határozta el az egyesület vezetősége, hogy a gyermekvédelem ügyének propagá-

lása érdekében hazánkban elsőként országos folyóiratot indít. A *Gyermekvédelem* című folyóiratot már 1904 januárjától sikerült megjelentetni.¹⁰⁶ 1903-tól kezdetét vette az anyagiak gyűjtése a gyermekkórház építéséhez.¹⁰⁷ Az előmunkálatok hatékonyabbá tétele érdekében 1905-ben *kórházépítő bizottságot* szerveztek.¹⁰⁸ Az egyeslet még ez év májusában egyik kezdeményezője és főszerzője volt a gyermeknapnak.¹⁰⁹

A gyermekvédelem terén végzett kiemelkedő munkájáért Szegedy Györgyné született Gerliczy Irma bárónő elnök asszonyt 1907. március 11-én az *Erzsébet-rend nagykeresztjével* tüntették ki. 1908-ban az egyesület belépett az Országos Gyermekvédő Ligába 100 korona adománnyal. A gyermekvédő liga elnökét, gróf Edelsheim-Gyulai Lipótot, az egyeslet díszelnökévé választották.¹¹⁰

Az egyesület nagy gondot fordított a társadalmi gyermekvédelemre, amelynek feladata az volt, hogy a 15. életévüket betöltötteket, akikről már sem az állam, sem lakhelyük nem gondoskodott, felkarolja. Az ez irányú teendők ellátását országszerte a patronázsok végezték.¹¹¹ (Már volt szó arról, hogy az igazságügy-miniszter Szombathelyt is kijelölte e feladatára.) 1909-ben az egyeslet az Országos Gyermekvédő Liga felhívására – a fiatalok bűnösökre vonatkozó „büntetőnovella” életbe lépése előtt – a züllésnek indult, elhanyagolt gyermekek pártfogó testületeit, a patronázs bizottságokat az egész vármegye területére megszervezte járásonként. Az egyesület a patronázssal járó teendőket mind Szombathelyen, mind a vármegyében magára vállalta. Valószínűleg e feladatbővülés játszott szerepet abban, hogy a továbbiakban – néhány kivételtől eltekintve – Vasvármegyei Fehér Kereszt Egyesület néven szerepelt e civil szervezet.¹¹² 1910 februárjában az egyesület külön *patronázs-szakosztályt* alakított, emiatt az alapszabályt is módosítani kellett.¹¹³ A vármegye valamennyi járására sikerült pártfogói névsort összeállítaniuk, amit a bíróságok rendelkezésére bocsátottak, ezáltal a bírók egyből kijelölhették a fiatalok pártfogóit.¹¹⁴ A patronázs teendők között

a fiatalkorúak elhelyezéséről, ruhával való ellátásukról, betegápolási, iskoláztatási költségterítésükről stb. gondoskodtak.¹¹⁵

Az I. világháború kitörése után a „*hadba vonult hősök*” kiskorú gyermekeinek támogatását is vállalta a szervezet.¹¹⁶ Az egy-let bevételeit számos rendezvénnyel próbálták növelni, például 1912. szeptember 22-én *Angyal a művészetben* címmel nagyszabású „*művészestély*”-t szerveztek, közel félezer korona volt a jövedelem.¹¹⁷

Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület (TEVVE)

A TEVVE kezdeményezése a „*vármegye köztörvényhatóságától*” indult, ideiglenes megalakítása 1902. december 1-jén, a végleges pedig 1903. március 1-jén történt. Elnökké Bezerédj István alispánt, elnöknővé gróf Erdődy Gyulánét, másodelnökké Brenner Tóbiás szombathelyi polgármestert választották. A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesületből már ismert Szegedy Györgyné született Gerliczy Irma bárónő lett 1905-től a tiszteletbeli, 1907-től a „*valóságos*” elnöknő. 1908-ban díszelnökké választották az Országos Gyermekvédelmi Liga elnökét, Edelsheim-Gyulai Lipótot. E „*nép- és gyermekmentő egyesület*” létrehozását a korabeli Vas vármegyében a tbc nagymértékű elterjedése tette szükségessé.¹¹⁸ Szombathelyen 1901 és 1908 között évente átlagban 103-an haltak meg tbc-ben.¹¹⁹ A civil szervezet céljának megfelelően igyekezett szerény eszközeivel felvenni a küzdelmet e népbetegség ellen.¹²⁰ 1904 januárjában az egyesület nőtagjaiból hölgybizottság alakult, amely a szegény sorsú tbc-betegek kiskorú gyermekeivel való játékonnykodást tűzte célul.

Az egyesület 1904. január 1-jétől hivatalos lapjává tette a már említett Szombathelyen megjelenő *Gyermekvédelem* című folyóiratot.¹²¹ 1905-től a periodika a címlapján már feltűntette, hogy a TEVVE támogatásával jelenik meg.¹²² Magyarország ezen első gyermekvédelmi szaklapjában a tbc megelőzésével, terjedésével, e be-

tegségben szenvedők viselkedésével stb. kapcsolatos ismeretterjesztő írásokat jelentettek meg. Az egyesületnek köszönhetően hazánkban először Szombathelyen sikerült a tüdőbetegeknek rendelőintézetet („a szegénysorsú gümőkórosok első magyarországi rendelő intézetét”) nyitni. A Kálvária utcában 1906-ban átadott orvosi rendelőben a szegény sorsú kiskorúakat is gyógykezelték. E civil szervezet kezdeményezésére, a gyermekmenhely támogatásával, a gümőkórban szenvedő szülőktől eltávolították a gyermekeket, így akarták megóvni őket a fertőzésveszélytől.¹²³

Az egyesület tevékenységének eredményeként sikerült 1908-ban, Magyarországon elsőként Szombathelyen erdei iskolát létesíteni a tbc-től veszélyeztetett, illetve e betegség kezdeti stádiumában lévő gyermekek számára.¹²⁴ Bár a *Révai nagy lexikona* szerint az első ilyen próbálkozás az 1870-es években Pécsbányán volt.¹²⁵ 1910-ben a gyermekkórház részére 5000 koronás ágyalapítványt tettek, hogy az egyesület kötelékébe tartozó egy-egy tbc-beteg gyermeket ott elhelyezhessenek.¹²⁶ Az egyesület társszervezője volt az 1905-től tartott gyermeknapoknak is.¹²⁷ Kezdeményezésükre jött létre 1907-ben a *Dunántúli Tuberkulózis Ellen Védekező Szövetség* Szombathely székhellyel, amely 1913-as megszűnéséig szinte a Dunántúl egészére kiterjesztette tevékenységét.¹²⁸ Az I. világháború idején a hadiárvák támogatásából is kivette részét a szervezet, például Hofer Károly özvegyének és árváinak havi 10 korona segélyt folyósítottak 1916-ban.¹²⁹

Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókegylete

A Vakokat Gyámolító Országos Egyesület kezdeményezésére a vármegye és székhelyének felkarolásával alakult meg a szóban forgó civil szervezet dunántúli fiókja 1904. november 28-án. A szombathelyi székhelyű fiókegylet 1905. február 5-én kezdte meg működését.¹³⁰

A *Gyermekvédelem* című szaklap a következőképp írt a céljáról: „A szegény vak gyermekek elméleti és gyakorlati képzése egyik nemes feladata ez áldásos egyesületnek, [...]”¹³¹ Az egyesület vezetésében a szombathelyi gyermekvédelem terén már jól ismert személyek álltak: Szegedy Györgyné született Gerliczy Irma bárónő, Bezeređj István alispán, Brenner Tóbiás polgármester, Gerlits Sándor árvaház-igazgató és a „*Gyermekvédelem*” szerkesztője, Jánossy Gábor árvaszéki ülnök. Elnökké a városi és a vármegyei politikai életben jól ismert Ernuszt Kelement választották.¹³² 1907-re már félezer-nél is több tagra támaszkodhatott az egyesület szinte az egész Dunántúlról.¹³³

Már 1905/1906. tanévben megszervezték a fiatal vakok oktatását, ebben az évben az ez irányú feladatokat Pataky János polgári iskolai tanár, majd 1906/1907-ben Schönberger Mór gyógypedagógus látta el. Az első tanévben 15, a másodikban már 19 „*növendék*”-et képeztek. A pedagógusok fizetését a vallás- és közoktatásügyi minisztérium állta. Fontosnak tartotta az egyesület a vakok műveltségének fejlesztését, ezért megszervezték az *Ernuszt Kelemen Önképző Kört*. Dr. Feldmann Bódog, a tüdőbetegek rendelőintézetének orvosa pontírásos írógépet ajándékozott az egyesületnek, „*nemes lelkű hölgyek*” pedig megtanulták a Braille-írást és könyveket gépeltek át a vakok számára, így gazdagítva könyvtárukat. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa vándorkönyvtárat is biztosított számukra.¹³⁴

Az egyesület sokféle módon próbálta a vakok ellátásához, gondozásához szükséges pénzt előteremteni, Ernuszt Kelemen elnök például alapítványokat tett, templomi gyűjtéseket, jótékony célú hangversenyeket szerveztek stb. A kiadások legnagyobb részét Szombathelyről (30%) és Vas vármegyéből (24%), a központi egylettől, valamint Somogyországból befolyt összegek fedezték. Kezdetben a Mező (a mai Géfin Gyula és Tánacsics Mihály) utca 33. sz. alatt béreltek házat a vakok foglalkoztatására, ahol kefekötést, kosár-, lábtörlő- és székfonást végeztek velük. A foglalkoztatottak körében kiskorúak

is voltak, például az 1907-ben 10 éves Zumbach Anna, a 14 éves Fülöp Ágnes és a 16 éves Rehling József.¹³⁵ Az egyesületnek sikerült elérnie, hogy a dunántúli ifjú vakok számára Szombathelyen létesítsenek tan- és nevelőintézetet, erről 1908-ban állapodott meg a civil szervezet a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal.¹³⁶

Keresztény Szeretet Országos Gyermekvédő Műve Szombathelyi Egyházmegyei Szervezete

A katolikus egyház karitatív tevékenységének erősítése érdekében 1908-ban Esztergomban alakult meg e kiskorúakat támogató országos szervezet. Az országos egyesület szombathelyi egyházmegyei szervezetét 1913-ban hozták létre. Alapító tagjai: K. Vidos Lajos praelatus kanonok és Tóth József apátkanonok. Már ebben az évben 232 tagot tudhatott magáénak e civil szerveződés. Céljuk a magára hagyott, züllésnek indult katolikus gyermekek felkarolása volt a Szombathelyi egyházmegyében. Mivel e vidéki fiókszervezet központja Szombathelyen – az egyházmegye legnagyobb városában – volt, ezért természetes, hogy nagyobbrészt e település problémás gyermekei kerültek leginkább látókörükbe, s támogatottjaik sorába.

Az elhagyott gyermekek gondozásba vételét 4 fővel 1913 szeptemberében kezdték meg. 1914-ben már számuk 7-re emelkedett, akik közül 5 (8-12 éves) volt szombathelyi. A „veszni induló kis gyermekeket” úgy próbálták megmenteni, hogy megbízható katolikus családokhoz adták ki őket, s tartásdíjat fizettek utánuk, vagy ha a szülőknél maradtak, akkor a családot segélyezték. A kiskorúak felkarolása nem ment mindig zökkenőmentesen adta hírül az egyházmegye korabeli napilapja, a *Szombathelyi Újság*: „B. P.-t egy helybeli elhagyott fiút asztalos tanoncúl szegődtettünk, de a kóborlásra való hajlandóságairól letenni nem tud. Ezért gondozását egyelőre beszüntettük. – Patronázsba szándékozzuk elhelyezni.” A szervezet gondozásába került szombathelyi gyámoncokat minden hónapban közös, a vallásos

erkölcsön alapuló oktatásban részesítették. A vidéki gyermekek valóságos nevelését is sűrűn ellenőrizték a tagok. A vallásos nevelés terén „*özv. Jakobyné Farkas Mariska helybeli úrnő*” emelkedett ki. Sajnos az egyesület anyagi ereje nem tette lehetővé, hogy a kívánatos létszámban karolják fel a rászorulókat.¹³⁷

Magyar Gyermektanulmányi Társaság Szombathe-lyi Fiókköre

A 19. század második felében alakult ki a korban *gyermektanulmány*nak nevezett diszciplína, amely a gyermekek testi és szellemi kifejlődésének vizsgálatát s a fejlődés törvényeinek kutatását tűzte ki céljául.¹³⁸ A *Gyermekvédelem* című folyóirat már az 1904. évi decemberi számában foglalkozott a témával s a következőt írta: „*A művelt világ államaiban az újabb időben pszichológusok, orvosok és pedagógusok figyelme különösen a gyermekek tanulmányozása felé fordult. Ezzel egy új tudománynak, a gyermektanulmányozás-nak vetették meg alapját.*”¹³⁹

E tudományággal (pedagógia, pszichológia) való foglalkozás és eredményeinek közvetítése céljából Magyar Gyermektanulmányi Társaság névvel országos szervezet jött létre,¹⁴⁰ amelynek szombathe-lyi fiókköre 1913 január 25-én a vármegyeház nagytermében alakult meg. Az alakuló ülésen tanárok, gyermekvédelmi intézmények és szervezetek vezetői vettek részt. Megválasztották a fiókkör vezetőségét, elnökké Békássy István főispánt, alelnökké Gerlits Sándort árvaház-igazgatót, titkárrá Török Sándort, a vakok intézetének igazgatóját, választották – utóbbiak a helyi gyermekvédelem területén már jól ismert személyek voltak. Két szakosztályt – pedagógiai és adatgyűjtő – hoztak létre. A választmányi tagok között szintén ismert nevek olvashatók: Brenner Tóbiás, Herbst Géza, Szegedy Györgyné, Tóth József kanonok, Újváry Ede stb.¹⁴¹ A szervezet fontosnak tartotta megtalálni azokat „*a módokat, amelyekkel az eredmé-*

nyes és sikeres gyermeknevelés és oktatás keresztülvihető". Számos a gyermekvédelem tárgykörét is érintő előadást tartottak, például az iskolás gyermekek betegségeiről vagy a kiegészítő iskolákról.¹⁴²

Zsidó egyesületek

A kongresszusi izraelita hitközség kebelében a *Szombathelyi Izraelita Jótékony Nőegylet* – 1881. évi alapszabálya szerint – a szegény özvegyeket és árvákat havi segélyben részesítette.¹⁴³ Ugyancsak e felekezet számára alakított karitatív szervezet volt az *Izraelita Hitközségi Jótékonyági Egylet – Chaunen Evjaunim*. 1899-es keltezésű alapszabályában a karitatív feladatok között a hitközséghez tartozó szegények, valamint árvák ideiglenes, vagy rendes heti, havi segélyezése olvasható. Mindkettő gyermekvédelmi feladatokat is ellátott.¹⁴⁴ A *Szombathelyi Izraelita Tomech Dalim Szegénytámogató Egylet* a helyi ortodox izraelita hitközség árváinak, szegény sorsú tagjainak s azok gyermekeinek támogatását, segélyezését végezte 1883-ban jóváhagyott alapszabálya szerint.¹⁴⁵ 1917-ben alakították meg a *Szombathelyi Zsidó Leányegyesületet*, amely céljának tartotta a hadiárva és a szegény gyerekek felé irányuló jótékonykodást, elsősorban élelmezésüket.¹⁴⁶ Jótékony célú előadásokat is tartottak, amelyek bevételét a szegény kiskorúak konyhájára fordították.¹⁴⁷

Egyéb egyesületek

A felsoroltakon kívül még néhány, a szegényügyet is felkaroló egyesület is végzett kisebb-nagyobb mértékben gyermekvédelmi munkát. A *Szombathelyi Paulai Szent Vincze-Egyesület* a szegény, elhagyott családokon való segítség szándékával hozták létre 1891 szeptemberében. Alapvetően nem gyermekvédelmi céllal jött létre ezen egyesület, de jótékony akcióiból a gyerekek is profitáltak.¹⁴⁸ Elsősorban kenyeret, lisztet, tejet, zsírt, húst, tűzifát, ruhát juttattak

a rászorultaknak. 1897 első negyedévében 13 szegény családot segítettek, főleg olyanokat, ahol az apa megbetegedett s emiatt az egész család igen kedvezőtlen helyzetbe került.¹⁴⁹ 1897. március 23-án katolikus hölgyek alapították Szent Erzsébet tiszteletére a *Szombathelyi Szent Erzsébet Egyesületet*. Az egyeslet legfőbb feladatának a „szükséget szenvedő elhagyott családokon”, így azok gyermekein való segítséget határozta meg. Karitatív munkája élelmiszerek, ruhaneműk, fűtőanyagok juttatása révén valósult meg.¹⁵⁰ 1903-ban alakult meg felekezeti alapon a munkásszülők leányainak katolikus erkölcsi nevelése és anyagi létének előmozdítása érdekében a *Szombathelyi Katolikus Leányvédő Egyesület*.¹⁵¹ A civil szervezet a leányok „vallás erkölcsi” oktatása és nevelése érdekében otthont is létesített.¹⁵² Az 1909-es alapítású *Szombathelyi Protestáns Gyülekezeti Nőegylet* és az öt évvel később létrehozott *Szombathelyi Katolikus Nőegylet* is egyik feladatának tekintette a felekezetükhöz tartozó rászoruló gyerekek támogatását.¹⁵³

Előfordult az is, hogy nem karitatív céllal szervezett egyesület is jótékonykodott, tett a gyermekekért. A *Haladás Dal és Önképző Egyesület* 1915 karácsonyán 600 koronát fordított a MÁV-műhely szegény munkásai gyermekeinek megajándékozására, „felruházására”.¹⁵⁴

Jótékony asztaltársaságok

A szórakozást, a baráti beszélgetést és a jótékonykodást kívánták összekapcsolni azon polgári asztaltársaságok, amelyek korszakunkban valamely vendéglőhöz kapcsolódóan jöttek létre. A 19. század utolsó harmadában működő s a gyermekeken is segítők asztaltársaságokról sajnos keveset tudunk. A Fő téri Városházi vendéglőben és a Zöldfa vendéglőben, későbbi nevén a Hungáriában, valamint a Sábriában (mai Pannónia étterem) is léteztek olyan asztaltársaságok, amelyek a szegényeken, köztük a kiskorúakon is segítettek. Török

Károly árvaszéki elnök szervezte meg a *Segítség Asztaltársaság*ot, amely az 1890-es években a Matics vendéglőben működött.¹⁵⁵

Az 1902-ben alakult „*Hungária*” *Szegény Gyermekeket Felruházó Asztaltársaság* elsősorban télre próbálta meleg ruhákkal ellátni – felekezeti különbség nélkül – a rászoruló kiskorúakat. Alapszabályukban pontosan meghatározták a segélyezés módját, eszerint a választmány saját kebeléből 4 tagú bizottságot választott, amelynek tagjai csak azok lehetnek, „*a kik a kiosztandó ruhaneműek körül nem (voltak) érdekeltek.*” A jótékony urak összefogételüket a Sabaria étteremben tartották.¹⁵⁶ Ugyancsak a szegény gyerekek felruházásában segédkezett az 1904-es alapítású civil szervezet: *A Szombathelyi Petőfi Jótékonyági Asztaltársaság*. Karitatív tevékenységéhez az anyagi alapot perselyes gyűjtéssel, s nyári estélyek rendezésével teremtette elő, ez utóbbiak szervezése a „*vígalmi bizottság*” feladata volt. Az iskolaszék javaslatára választották ki évente azt a 8-10 gyermeket, akiket cipővel, télikabáttal, öltönnel vagy leányruhával láttak el. Fontos szempont volt, hogy a kiosztandó ruhaneműket és cipőket csakis helybéli iparosoktól rendeljék meg. Találkozójukat többnyire a Moser-féle vendéglőben tartották.¹⁵⁷ 1912-ben megszervezték a *Szombathelyi Jótékony Asztaltársaságok Szövetségét*, hogy a jótékonyági akciókat megbeszélni, koordinálni, összehangolni tudják, s egyúttal a rászorultak visszaélését kizárhassák. Ezúton próbálták kiküszöbölni, hogy egyes szegény családokat több asztaltársaság támogasson, másokat viszont egy sem.¹⁵⁸

Szombathelyi Gyermekmenhely Bizottság

A társadalmi gyermekvédelem feladatának vállalásával jöttek létre a menhelybizottságok, amelyek az állam ez irányú tevékenységét kívánták kiegészíteni. Főleg az állami gyermekvédelem hatósugarából kikerült 15. életévüket betöltött kiskorúakon akartak segíteni. A Gyermekvédő Országos Menhelybizottság élére Edelsheim-Gyulay

Lipótot, az Országos Gyermekvédő Liga elnökét választották. Országosan az elsők között, 1908. január 12-én alakult meg a Szombathelyi Gyermekmenhely Bizottság az állami gyermekvédelem terén oly sokat tett Széll Ignác – Széll Kálmán öccse –, nyugalmazott belügyi államtitkár elnökletével.¹⁵⁹ A későbbi patronázs egyesületekhez hasonló tevékenységet végzett.

A Gyermekvédelem folyóirat

Az 1904 és 1917 között Szombathelyen havonta megjelenő¹⁶⁰ országos szaklap a gyermekek egészséges testi és szellemi nevelésével, a kor népbetegségeivel (pl. a tüdővésszel), a gyermekvédelem állami és társadalmi intézményeivel, a kiskorúakat érintő jogi kérdésekkel stb. foglalkozott gyakori külföldi kitekintéssel. Rendszeresen tájékoztatót Magyarország nevezetesebb gyermekvédő intézményeiről, kórházairól, szanatóriumairól, árvaházairól, javító-, valamint a fogyatékos gyermekek képzésére szolgáló intézeteiről.¹⁶¹ A lap e szakterület első szakfolyóirata volt, alapítását tekintve megelőzte például az Országos Gyermekvédő Liga elnöke által szerkesztett *Gyermekvédelmi Lapot* (1905) és a Magyar Gyermektanulmányi Társaság *A Gyermek* című periodikáját (1907).¹⁶²

A folyóirat a Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület kiadásában indult, 1905-től már a TEVVE-nek, majd a későbbiekben pedig a Dunántúli Tuberkulózis Ellen Védekező Szövetségnek és a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókegyletének is hivatalos közlönyeként jelent meg.¹⁶³ A periodika szerkesztősége és kiadóhivatala kezdetben Vasvármegye Árvaházában működött. A Gerlits Sándor és Jánossy Gábor szerkesztésében megjelent folyóirat egyéves előfizetése 2 koronába került.¹⁶⁴ A kiadóhivatal 1911-ben átköltözött a Kőszegi utca 4. sz. alá.¹⁶⁵ Ruffy Pál gyermekvédelemmel kapcsolatos éves országos beszámoló köteteiben figyelemre méltónak tartotta e periodikát.¹⁶⁶ 1906-ban így fogalmazott: „a legnagyobb

elismeréssel kell megemlékezni a Szombathelyt megjelenő »Gyermekvédelem« című havi folyóiratról.¹⁶⁷ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 394/1905. sz. rendeletével a szülők, tanítók és a tanítóképezdek figyelmébe ajánlotta a folyóiratot.¹⁶⁸ Ferenc József a lap felelős szerkesztőjét, Gerlits Sándort, aki egyben az árvaház igazgatója is volt, a gyermekvédelem és az árvaház terén végzett kiemelkedő munkájának elismeréséül a *koronás aranykereszttel* tüntette ki 1911-ben.¹⁶⁹

Gyermeknap

A civil kezdeményezések sorába tartozik az 1905-től szervezett szombathelyi gyermeknap. Az ötletre a *Gyermekvédelem* című folyóirat 1904 augusztusi száma hívta fel a figyelmet, amely a dán fővárosban a szegény kiskorúak számára szervezett gyűjtőakción tudósított.¹⁷⁰ E koppenhágai gyakorlatot valósította meg hazánkban először a Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület és a TEVVE.¹⁷¹ Gyermeknap címen előbb csak utcai gyűjtést majd műsorokat is adtak a kiskorúak számára.¹⁷² A *Gyermekvédelem* e rendezvény alkalmából külön mellékletet jelentetett meg *Gyermeknap*, vagy *Gyermeknap* *Újság* címmel.¹⁷³ A többnyire áprilisban, májusban vagy júniusban tartott rendezvény 1916-ban a világháború miatt elmaradt, s 1917-ben október 6-án és 7-én rendezték meg.¹⁷⁴ A *Kaczagó Világ* helyi élclap is foglalkozott e rendezvénnyel s kifigurázta azt, hogy egyesek gombokat dobtak a gyűjtőurnákba.¹⁷⁵ A témával bővebben e kötetben külön tanulmány foglalkozik.

Gyermekrendőrség

1917 szeptember elején adott hírt a *Vasvármegye* arról, hogy Fodor Antal városi rendőrkapitány a társadalom, a civil szervezetek bevonásával gyermekmentő céllal gyermekrendőrséget szándéko-

zik szervezni. Abban reménykedett, hogy egy ilyen testülettel hatékonyan fel lehet lépni a fiatalkorúak bünelkövetésének, züllésének megakadályozására.¹⁷⁶ Szegedi minta alapján a helyi tanítók javaslatát karolta fel Fodor.¹⁷⁷ E nemes cél megvalósítása érdekében szeptember 19-én értekezletet tartottak, amelyen Gerlits Sándor árvaház-igazgató, Halász József rendőrkapitány és Somogyi Gizella tanárnő részvételével egy bizottságot szerveztek a gyermekrendőrség szolgálati szabályzatának kidolgozására. Megválasztották a gyermekrendőrség tisztikarát a helyi gyermekvédelem hivatásos képviselőiből és a feladatra vállalkozó lelkes hölgyekből. Főparancsnok özv. Sarlay Ferencné és Esső Imre, parancsnokok Greisinger Ottóné, Kuzmanek Elly, Mayer Benőné, Csizmadia László, Gerlits Sándor, titkár Somogyi Gizella lett.¹⁷⁸

1917. október 5-én alakult meg a vármegyei ház nagytermében a szombathelyi gyermekrendőrség civilek részvételével, de a városi rendőrkapitányság hatáskörében gyermekvédelmi, preventív gyermekmentési céllal. Fő feladatuknak a fiatalkorúak közrend-, közegészség- és közérkölcsebe ütköző cselekményeinek megakadályozását tűzték ki. A gyermekrendőrség hatósági kiegészítő szervezet volt, civil tagjai szolgálatuk közben hatósági személynek számítottak, hatósági igazolvánnyal és „*gyermekrendőr*” feliratú jelvényvel rendelkeztek. A feladatra térítésmentesen vállalkozó, tiszta erkölcsű, 18 év feletti önkénteseknek esküt kellett tenniük a rendőrkapitány előtt. A gyermekrendőrök meg kívánták akadályozni, hogy a kiskorúak szeszest italt igyanak, köz- és magánvagyonot rongáljanak, verekedjenek, trágárul beszéljenek, dohányozzanak, vendéglők és kocsmák körül settenkedjenek, villamosokra fel- és leugráljanak stb. Ellenőrzésük kiterjedt a kisdedekre és csecsemőkre is.¹⁷⁹ A vármegye alispánját fővédnökül, az alispánt és a város polgármesterét pedig védnökül sikerült megnyerni a gyermekrendőrség számára.¹⁸⁰

A gyermekrendőrök első akciója október 14-én a szombathelyi mozik ellenőrzése volt. Több kísérő nélküli 15 éven alulit találtak

a mozikban – a városi rendőrkapitány utasítására e korosztály csak felügyelettel látogathatta a filmszínházakat.¹⁸¹ A menhely igazgatósága is számított ezen önkéntesekre, ezért sajtó útján felhívással fordult a város lakosságához, ha az intézetükből szökött gyerekekkel találkoznak, azokat adják át a gyermekrendőröknek.¹⁸²

A város és a gyermekvédelem

Már a vizsgált korszakunk – a dualizmus kora – előtt is foglalkozott az *árvaüggyel* Szombathely városa. Az 1861. január 12-i közgyűlésen „a városbani kiskorúak személye, nevelése és ingatlan vagyionukrai felügyelet” céljából *árvagondnok* felállításáról döntöttek a városatyák.¹⁸³ Már január 16-án három jelölt közül Kapui Józsefet választották meg *árvagondnok*nak.¹⁸⁴ 1863 és 1871 között az *árvahivatal* intézte az ez irányú ügykezelést.¹⁸⁵ 1864 októberében a képviselő-testület az árvaügyek megszorodása miatt az *árvaválasztmány* kibővítéséről döntött.¹⁸⁶ A már említett 1871. évi XVIII. törvénycikk 23., 24., 25. §-ai tárgyalták a rendezett tanácsú városok árva- és gyámhatósági jogát.¹⁸⁷ E törvénynek megfelelően szervezték meg a helyi *árvaszéket*,¹⁸⁸ amely első fokú hatóság volt. A város új, 1872. évi önkormányzati szabályrendeletében (IV. fejezet) határozták meg feladatait, jogait, összetételét. Eszerint a városi *árvaszék* elnöke a polgármester, szavazati joggal rendelkező tagjai a városi ügyész, a számvevő, a jegyző, a fizetési tanácsos, mint ülnök s a szavazati joggal nem bíró városi közgyám. Segédszemélyzetét a városi *árvapénztár* kezelői (pénztárnok és ellenőr), valamint az *árvaszéki* irattár kezelői (iktató, kiadó, irattárnok) képezték. A hivatal hatásköre csak Szombathelyre terjedt ki.¹⁸⁹ A már tárgyalt 1877. évi XX. törvénycikk szabályozta részletesebben a gyám- és árvaügyet, e jogszabály értelmében lényeges változtatásokra a helyi *árvaszék* szempontjából nem került sor.¹⁹⁰ Az *árvaszék* működését, az *árvapénztár* kezelést többször érte kritika.¹⁹¹ Ennek ellenére majd

csak az 1900-as évek elején fogják a képviselő-testület *Árvapénztárt vizsgáló bizottságát* megszervezni.¹⁹²

A *Vas megyei Lapok* 1885-ben címlapon sürgette a szombathelyi szegényügy mielőbbi rendezését, városi szegényalap létesítését. Javasolta, hogy a jótékony egyletek hagyjanak fel a koldusok segélyezésével, őket a városi szegényalaphól szervezetten és nyilvántartva lássák el. A cikk kitért a szegény sorsú gyermekek helyzetére is: „*Olyan fájón esik az érzékeny ember szívének, amikor nemcsak elaggottak, de gyermekek is nyújtják feléje apró kezeiket. Sír az ember lelke, mikor ezen még ártatlan, apró gyermekeket rongyfoszlányokban burkolva az elemek minden viharával daczolni látja. – És a koldulással párosul a lopás. Ha e gyermekeknek annyi élelem nem adatik, amennyire szükségük van, mulhatatlanul lopnak és ha az első lépés e sikamlós úton megtörtént, rohannak le a lejtőn, amíg végkép el nem buknak.*”¹⁹³

Mivel az 1886. évi XXII. törvénycikk is a községek feladatává tette a szegényügy kezelését, Szombathely város képviselő-testülete először 1886/87-ben alkotott *szabályrendeletet* e kérdésben. A dokumentum 2. §-ában megfogalmazták, hogy a városnak kell gondoskodnia a szegények segélyezéséről, eltemettetéséről, ápolásáról, a gyermekvédelemről külön még nem tettek említést.¹⁹⁴ E témában újabb szabályrendelet kidolgozására 1896-ban került sor, e dokumentum már kitért a gyermekekre, árvákra.¹⁹⁵ A szabályrendelet a következőket tartalmazza:

„22. §. Szombathelyi illetőségű, teljesen vagyontalan kiskorú árvák ellátásáról a városi szegények módjára, tanácsa útján szintén a város gondoskodik. A város árváit a város ruházza, a szegénykonyhából élelmezi s gondoskodik azok lakásáról, taníttatásáról és valláserkölcsös neveltetésükről. A kiváló tehetséget és szorgalmat tanúsító, jómagaviseletű árvát a város esetleg taníttatja is.

23. §. A város árvái egyforma ruhával láttatnak el. Nyilvántartja őket, felügyel rájuk és havonként jelentést tesz róluk a városi közigazgatásnak.”¹⁹⁶

Fontosnak tartották a képviselők a városi alkalmazottak – tényleges és nyugdíjas is – elhalálózása esetén a hátrahagyott törvényes kiskorú gyermekei támogatásának megoldását. Ezért a képviselő-testület 1892-ben a város tisztikarának, segéd-, kezelő- és szolgaszemélyzetének özvegyei és árvái számára segélyalapot hozott létre. Az árván maradt kiskorúak után 14 éves korukig neveltetési járulékból részesítették az özvegyen maradt szülőket, illetve gyámokat. Ha az árvák magasabb szinten folytatták tanulmányaikat, akkor a fiúk 22, a lányok pedig 18 éves korukig kaphattak neveltetési pótlékot. Bűncselekmény elkövetése esetén az árva neveltetési pótlékának folyósítását megszüntették.¹⁹⁷

A modern Szombathely megteremtője, *Éhen Gyula*¹⁹⁸ volt az, aki a város polgármesterei közül a gyermekvédelem helyi ügyének megoldási koncepciójával foglalkozott. Azon az állásponton volt, hogy hathatós eredményt csak erőösszpontosítással lehet elérni. A számos jótékony egyesület szétforgácsolt erejét össze kívánta fogni a párhuzamosságok kizárására, a támogatások összehangolására s „*egy városi gyermek-menedékhely felállításán buzgólkod*”-ott. A gyermekvédelem helyi intézményhálózatát úgy képzelte el, hogy a talált csecsemők és kisdedek számára a lelencház szolgáljon, az árva kiskorúakról a megyei árvaház gondoskodik a város költségén, a „*kisded árvák és elhagyott munkás gyermekek számára pedig itt lenne a népkonyhával kapcsolatos gyermekmenhely*”.¹⁹⁹ Koncepcióját e téren nem sikerült megvalósítani, annak ellenére, hogy polgármestersége idején működött a városban árvaház és nyílt lelencház is. Az erők szétforgácsoltsága továbbra is megmaradt.

1900. március 16-án Szombathely képviselő-testülete az árvaházi igazgatóválasztmány engedélyével úgy döntött, hogy *Vasvármegye Árvaházában* helyezi el a város által eltartani kötelezett 7 éven felüli elhagyott és árva gyermekeket, a neveltetésükhöz, ellátásukhoz szükséges költségeket állja.²⁰⁰

Az 1/1903. számú belügyminiszteri rendelet 65. §-ából adódóan a

szombathelyi képviselő-testület is megszervezte a *gyermekvédő telep-bizottságot*, amelynek feladata az elhagyott gyermekek elhelyezésével, a menhelyről telepekre, vagy nevelőszülőkhöz kiadottak sorsával való foglalkozás volt. A bizottságnak hivatalból tagja volt a polgármester, az árvaszéki elnök, a közgyám, a rendőrkapitány, a városi orvos, a választott tagok fele részben hölgyek voltak – Szombathely esetében 12 fő. A jogszabály háttérében a gyermekvédelem terén az állami, társadalmi és önkormányzati tevékenység szerves összeköttetésének biztosítása volt. A rendelet a helyi hatóságok jogává és feladatává tette egészségi és rendészeti szempontból megvizsgálni a telepeket és a menhelyeket.²⁰¹

Szombathely város képviselő-testülete 1905. április 6-án szabályrendeletet alkotott a „*Hét éven felüli elhagyott gyermekek segély alap*”-járól.²⁰² A város azért hozott létre önálló alapot, hogy a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított szombathelyi illetőségű gyermekek gondozási költségeit a városi pénztárnak visszatérítsék. Az alap jövedelemforrásaiul a következőket vették számításba: 1. a gyám-pénztári tartalékalap jövedelmének azon része, amely más célokra nincs lekötve, 2. elhagyott gyermekek segélyezésére fordítható alapok és alapítványok jövedelme, 3. gyermekvédelmi adományok, 4. állami segélyek.²⁰³

A vizsgált korszakban mindvégig jellemző volt, hogy a város *segítette* területén a *gyermekvédelmi intézmények létesítését, működését*, például felajánlotta árvatartalék-alapjának felét a vármegyei árvaház építésére, a városatyák gyűjtést szerveztek és alapítványt is hoztak létre e célból. (A gyűjtőbizottság tagjai között található a későbbi polgármester, Éhen Gyula nevét is.)²⁰⁴ A település 1908-ban az erdei iskola létesítésére ingyen átengedett 10 holdnyi területet,²⁰⁵ a gyermekkórház 1913. évi kiadásaihoz pedig 500 koronával járult hozzá²⁰⁶ és még folytatni lehetne a felsorolást.

A város *támogatta a gyermekvédelem terén aktívan tevékenykedő civil szervezeteket*, s néhánynak tagja is lett. A Tuberkulózis Ellen

Védekező Dunántúli Szövetségbe, melynek központjául a vasi megyeszékhelyt választották, Szombathely városa 200 korona hozzájárulási költséggel lépett be 1906-ban.²⁰⁷ Ugyancsak belépett az Országos Gyermekvédő Ligát pártoló tagok közé 1911-ben 100 korona tagdíj fizetésével, ezzel is elismerve tevékenységét.²⁰⁸ Az I. világháború idején a város gondoskodott a hadbavonultak gyermekeinek karácsonyi megajándékozásáról is.²⁰⁹

A helyi gyermekvédelem szempontjából az ideális az lett volna, ha a magyar városok országos kongresszusának ajánlását, külön városi gyermekvédelmi ügyosztály felállítást sikerült volna megvalósítani. E helyhatósági szervvel lehetőség nyílt volna arra, hogy az állami és társadalmi gyermekvédelmet összefogják, összehangolják és ellenőrizzék.²¹⁰

A gyermekek védelmét szolgáló intézmények Szombathelyen

Szombathelyi Kisdedóvó Intézet²¹¹

A Szombathelyi Kisdedóvó Egylet tevékenységének eredményeként sikerült 1840. május 1-jén kisdedóvó intézetet nyitni Vas vármegye székhelyén. Az alapszabályok szerint „*azon célból létesítettett, hogy a 3-6 éves kisdedek az intézet helyiségében gondoztassanak, a vallás-, erkölcs-, és illemszabályaira taníttassanak és hogy lelki és testi tehetségeik czélszerűen fejlesztetvén a nekik megfelelő oktatásban részesítsenek*”. Az intézmény szociális indíttatását a 11. § tükrözi, mely szerint a „*szegény gyermekek az óvodába egészen díjtalanul vétetnek fel*” – a térítésmentességről csak az egylet választmánya dönthetett.²¹² Kunc Adolf és Kárpáti Kelemen híres Szombathely monográfiájában írottak szerint a Szombathelyi Kisdedóvó Intézet alapítását tekintve hazánkban a harmadik volt.²¹³ Uzsay Ágoston

alelnök, gimnáziumi igazgató kezdeményezésére az egyesület pénzgyűjtésbe kezdett, hogy önálló, korszerű épületet emeljenek a kisdedeknek. A város építőanyagokkal, számos mesterember pedig ingyen munkájával segítette az építkezést. Az új egyemeletes kisdedóvó intézet átadására 1858-ban az Óvoda (ma Rákóczi) utcában került sor. A volt Isis hotel helyén állt az épület. Az óvoda működését adományokból, takarékpénztári segélyekből és részben a térítési díjakból biztosították. Kezdetben évente 120-130 óvodást vettek fel.²¹⁴ A 19. század utolsó harmadában a napilapok tudósítása szerint 100 és 200 között volt az intézményben a „külső veszélyektől” megmentett kisdedek száma. Az óvodásoknak 8 órától 12 óra 45 percig és 14 órától 17 óra 45 percig tartottak foglalkozásokat. A 19. század időszakából csak férfi „óvótanítók”-ról szólnak a források.²¹⁵

A kisdedóvásról szóló 1891. évi XV. törvénycikk lehetőséget adott a 3-6 éves gyerekek számára nyári menedékházak felállítására, üzemeltetésére is.²¹⁶ Ezen intézmények vezetését ellátó dajkák képzésére a jogot – 6 hetes tanfolyami keretben – a vallás- és közoktatási miniszter 1893-ban megadta a szombathelyi óvodának is.²¹⁷

Kisdedekkel foglalkozott a gyermekkert intézménye is, amely különbözött a kisdedóvóktól, előbbi a gyermekeket a társalgás és a játék által az iskolai oktatásra és nevelésre készítette elő, megalapítója Fröbel Frigyes volt.²¹⁸ Szombathelyen is működött ilyen intézmény, mivel azonban gyermekvédelmi funkciója nem volt, ezért e tanulmányban bemutatása elmaradt.²¹⁹ 1911. szeptember 1-jétől Németh Paula okleveles óvónő Árvaház utca 5. sz. alatti magánóvodája bővítette még e téren a helyi kínálatot.²²⁰

Vasvármegye Árvaháza²²¹

Vas megyében már a 18. század első felében – Nemescsón és Kőszegen – működtek árvaházak, amelyek a szakirodalom szerint a történelmi Magyarországon is az elsők voltak.²²² Korszakunkban

azonban már nem működtek, így a kiegyezést követő években egyre inkább szükségessé vált egy árvaház létesítése a vármegyében. Ernuszt Kelemen főispán az 1874. december 9-i megyei közgyűlésén azt javasolta, hogy Vas vármegye árvái számára Szombathelyen árvaházat létesítsenek. E nemes célra jómaga 1000 forintot ajánlott fel. A képviselőknek megtetszett az ötlet s úgy döntöttek, hogy ha az árvapénztári tartalékalap értéke a 100 000 forintot meghaladja, akkor 80 000 forint tartalékalapot képez, a többit pedig árvaház felállítására fordítják.²²³ Chernel Ferdinánd alispán elnökletével egy bizottságot hoztak létre, amelynek feladata a szükséges pénzüsszeg előteremtése volt. A létesítendő árvaház tervét, széles körben felkarolták. Szabó István szombathelyi püspök 2360 négyszögöl telket adományozott az egyházi ingatlanokból, Szombathely városa pedig árva-tartalékalapjának felét ajánlotta fel. A „Gizela-egylet” teljes vagyonát adta át. E nemes kezdeményezésre gyűltek az összegek, s alapítványok is létesültek. A legjelentősebb támogatók a következők voltak: felsőbüki Nagy Sándor, herceg Montenuovo Vilmosné született gróf Batthyány Erzsébet, Woche Lajosné, gróf Erdődy Sándor, a Szombathelyi Takarékpénztár és a Muraszombati Tanítói Kör. Az iparosok munkájukat ajánlották fel.²²⁴

Az épület tervezésére pályázatot írtak ki. A benyújtott pályamunkák közül a vármegye 1876. december 16-i közgyűlésén – Hauszmann Alajos és Kliegl József szakvéleménye alapján – Graber Ferenc bécsi építész tervét fogadták el.²²⁵ Alapkőletételre 1877. május 1-jén került sor. 1878. május 31-re készült el az árvaház épülete a Dózsa György utcában (ma a Frim Jakab iskola áll a helyén), az ünnepélyes megnyitása 1878. december 1-jén volt. Ekkor 28, majd rövidesen mintegy félszáz árva élt falai között.²²⁶

Az intézmény alapszabályából megtudhatjuk:

„1. §. A vasmegyei árvaház célja a megye területén létező vagyonatlan árvák eltartása, erkölcsös és vallásos nevelése, azok képeztetése és munkára szoktatása által jövőjüknek biztosítása, hogy

ilyképpen az elhagyatottságban szenvedő szegény árvák a társadalomnak megmentessenek és hasznos honpolgárrá váljanak.

2. §. A megyei árvaházba az árvák vallás különbség nélkül vétetnek fel, ha hitelesen igazoltatik, hogy

1. Vagyontalanok.

2. Sem atyjuk, sem anyjuk nem él, az az teljesen árva.

3. Vasmegyei illetőségűek.

4. 6-ik életévüket betöltötték és 12 évnél nem idősebbek.

5. Ragályos vagy gyógyíthatatlan betegségben nem szenvednek.²²⁷

Az árvaház tágas park közepén álló egyemeletes épület volt, 9 nagy teremmel (1 díszterem, 6 háló, 2 tanterem) és 15 kisebb helyiséggel (2 fürdőszoba, 2 betegszoba, 2 munkaterem, 1 ebédlő s a kiszolgáló helyiségek) rendelkezett, egy kisebb „ifjúsági könyvtár”, valamint az udvaron játszótér és télen korcsolyapálya szolgált a növendékek szórakozását. A hálósobák mosdóasztalaiba a padláson lévő tartályokból érkezett a víz, oda egy csacsi, majd egy pónió hajtotta fel a vizet a kezdeti időszakban.²²⁸ A szomszéd vármegye helyi sajtója, a *Sopron* is elismerően tudósított Szombathely büszkeségéről: „Az árvaház oly tökélyvel felel meg rendeltetésének, hogy a szőrszálhasogató kritika sem fedezhet fel benne hiányt. Külsőleg imponáló, az árvaügy eszméjének megtestesülése, belsejében oly tökéletes felszereléssel, hogy bármely fővárosi árvaháznak sem kell jobb. [...] A növendékek tisztán vannak öltözködve, majd valamennyi vidám arcú kedves gyermek, de a mint az árvaház céljából kiviláglik, a nép legszűkebb rétegéből valók.”²²⁹

1886 szeptemberétől megkezdődött az árvaházi iskolában az oktatás. Gerlits Sándor (az intézet igazgatója volt 1884-től) hazai és külföldi tapasztalatai alapján hatékonyabbnak ítélte meg a falakon belüli oktatást. Az intézményben nagy hangsúlyt fektettek a munkára nevelésre is. Háziipari kiállításukkal a vasmegyei iparkiállítás 1887-ben ezüstérmét, az 1896. évi ezredévi kiállításon „úttörő munkáért” kiállítási érmet nyertek. Az intézetből kikerültek között első-

sorban iparosokat találunk, de akadt közöttük pap, tanító, óvónő, postamesternő, hivatalnok is.²³⁰ A volt leánynövendékek számára „*kiházásítási alap*”-ot hoztak létre. Az intézmény fennállásának negyedszázados évfordulóján azzal büszkélkedtek, hogy 248 árvát sikerült megmenteniük, oltalmazniuk, nevelniük. 1913-ban, az utolsó békeévben az árvaház kötelékébe 57 növendék, az internátusiakkal együtt összesen 92 kiskorú tartozott.²³¹

Az intézményben végzett munka elismerését szolgálta az 1899. évi gyermekvédő kongresszus előkészítő bizottsága kiadványában írottak, amely kiemelte, hogy 1898-ban a szombathelyi kanyarójárvány idején a városban közel kétezer megbetegedés történt, a szóban forgó árvaházban egyetlen eset sem fordult elő.²³² Az árvaház pedagógusainak emberpróbáló munkájáról a sajtó így írt: „... kiállották az árvanevelés tűzpróbáját, elvitathatatlan tény, hogy az árvaháznál működő nevelő a tanügy és a nevelés terén a legnehezebb feladatokat teljesíti.”²³³

Az árvaház működését az I. világháború nagyon megnehezítette. 1914. október 1-jétől az intézet nagyobbik felét katonai kórház számára kellett átengedni. A fiúnövendékeket internátusban kényszerültek elhelyezni. 1915-től az árvaházban már Vas megyei illetőségű hadiárvákat is fogadtak. A sok hadiárva közül csak a középiskolába járó tehetséges és szorgalmas diákokat tudták felvenni internátusi nevelésre.²³⁴

A szóban forgó intézmény jelentőségét emeli, hogy 1908-ban – Thirring statisztikai adatai szerint – a korabeli Magyarország több jelentős városában, mint például Debrecenben, Kassán, Miskolcon, Újvidéken nem létezett árvaház, bár néhányban, főleg felekezeti elkülönülésből adódóan, több is működött, például Pozsonyban 4, Brasóban, Kolozsváron, Nagyszébenben és Sopronban 2.²³⁵

Lelencház – gyermekmenhely

A Vas megyei – így a szombathelyi – lelenceket megfelelő helyi intézet hiányában a korabeli sajtó tudósítása szerint Ausztriában, bécsi lencházakban nevelték a vármegye pénzén.²³⁶ Szombathelyen lencház létesítésének előkészítésére először Reiszig Ede főispán hívott össze értekezletet 1899. június 27-ére. A megbeszélésen rajta kívül részt vett Károlyi Antal alispán, Éhen Gyula polgármester, dr. Mezihradszky Kálmán főorvos és dr. Szalárdy Mór egyetemi tanár, a Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület igazgató főorvosa. Az értekezleten megállapodtak abban, hogy e civil szervezet szombathelyi fiókjának megalakulása után a szóban forgó egyesület a szombathelyi bábaképző épületében lencházakat létesít és működtet.²³⁷ Az egyesület által fenntartott gyermekmenhely ekkor még a bábaképző intézetben – a mai Semmelweis utca elején – működött és dr. Reismann Adolf professzor irányítása alatt állt.²³⁸ A lencházba került kisdedeket magyar nyelvű vidékre adták ki dajkaságba.²³⁹

1901-ben a szombathelyi fiókegyesület már azon fáradozott, hogy Vas megye székhelyén a lencháznak önálló épületet emeljenek. A szóban forgó év lúsvétját követően már megbízott építészek dolgoztak a lencház tervezetén.²⁴⁰ E munkálatokat megakasztotta a már korábban említett 1901. évi VIII. törvénycikk, amely a gyermekmenhelyek állami kezelésbe vételéről szólt.

1902. augusztus 1-jén vették állami kezelésbe a szombathelyi lencházakat és a gondozása alatt álló 280 gyámoncot. (A már említett 1901. évi VIII. törvénycikk szerint csak 7 éven aluliak tartoztak kötelelékébe.) E napon kezdték meg az „állam kiküldöttei” Szombathelyen az állami gyermekmenhely szervezését és az ideiglenesen bérbe vett Faludy Ferenc (ma Petőfi Sándor) utca 3. szám alatti egyemeletes épület berendezését. Az állami menhely ezen épületben szerény körülmények között kezdte meg működését 1902. szeptember 1-jén. Az épületben a következő helyiségek voltak: 3 kórterem, fürdőszoba kádval és a csecsemők részére 10 fateknővel, orvosi szoba, műtő, gond-

noki iroda, pénztár, konyha, ápolónői szoba, szolgálai szoba, ruharaktár, mosókonyha. 1902. augusztus 31-vel megszűnt a bábaképzőben a lelencház, pontosabban 1 hónapja már az állami gyermekmenhely működése.²⁴¹ 1903. december 31-ig az intézet gondozásába került gyermekek száma 1229-re emelkedett, közülük 639 volt a házasságon kívül született.²⁴²

A szombathelyi állami menhely önálló működését 1903. január 1-jén kezdte meg, a többi ilyen vidéki intézet csak május 1-jétől, addig a budapesti állami gyermekmenhelytől függtek.²⁴³ A Szombathelyi Magyar Kir. Állami Gyermekmenhely körzetébe Vas vármegyén kívül Győr, Komárom és Sopron törvényhatósági jogú városok, valamint Győr, Komárom, Moson, Sopron, Veszprém és Zala vármegyék tartoztak. Gyermekeket azonban nemcsak a körzetből, hanem a Dunántúl egészéről és a Nyugat-Felvidékről (Pozsony, Nyitra, Trencsén vármegyék) is kénytelen volt fogadni az intézet. Szombathelyre szállították a grazi és a bécsi lelencházakba felvett „magyarhonos” gyermekeket is. A szombathelyi menhely feladata lett a Lajtán-túli területekről a magyar állampolgárságú rászoruló gyámoncokat befogadni. Ennyi gyermeket azonban a szombathelyi intézmény falain belül nem tudtak elhelyezni, ezért a gyámoncokat a körzetben (Ács, Csorna, Felsőőr, Keszthely, Pápa, Sümeg stb.) megbízható családokhoz adta ki a menhely vezetősége.²⁴⁴

A szopós gyermekek ellátásáért ekkortájt havi 14 korona gondozási díjat fizetett a menhely, ha szoptatós nevelőnőnél sikerült a csecsemőt elhelyezni, s havi 18 koronát akkor, ha a csecsemőt anyjával együtt fogadták be. A többi gyermek után 10 korona gondozási díjat fizettek.²⁴⁵

A gyermekmenhely feladatainak ellátásához egy új, a korabeli igényeket kielégítő, nagy épületre volt szüksége. A menhely állami kezelésbe vételét követően hamar elkezdődtek az új épület létesítésének előmunkálatai. 1903 januárjában a városi mérnöki hivatalban Reiszig Edé főispán, Brenner Tóbiás polgármester, Bodányi Ödön városi fő-

mérnök értekezett a gyermekmenhely új épületéről és a lehetséges helyszínről. A bábaképző melletti városi parkban helyszíni szemlét is tartottak, végül is itt, ezen a csendes, parkosított, védett területen – a bábaképzőhöz és a vasúthoz közel – épült fel az új menhely.²⁴⁶ Az új épületet (ma Park Hotel Pelikán) 1904. július 18-án adták át, a menhely július 20-tól kezdte birtokba venni. A neoromán stílusban épült új menhely 3675 négyszögöl nagyságú parkosított területen fektült. A főépületen kívül egy betegpavilon, gondnoki lakás, hullaház és ravatalozó helyiség is készült.²⁴⁷ Az ünnepélyes átadásra 1904. november 20-án került sor.²⁴⁸ Ekkor az intézet két orvost foglalkoztatott, amikor például a kecskeméti, a pécsi és a gyulai menhelyen is csak egy volt.²⁴⁹

1904. október 15-én megnyitották a veszprémi állami menhelyet. E beruházás jelentősen érintette a szombathelyi intézet működését, mert Győr és Komárom törvényhatósági jogú városok, valamint Győr, Komárom és Veszprém vármegyék az újonnan létesített menhely körzetébe kerültek át. A szombathelyi intézet hatáskörébe a továbbiakban csak Nyugat-Magyarország – Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyék, valamint Sopron törvényhatósági jogú város – tartozott.²⁵⁰

Az osztrák területekről jelentős számban hoztak magyarországi illetőségű gyerekeket a szombathelyi menhelyre, például 1905-ben Bécsből 163-at, Grazból 24-et, Stájerországból 18-at, Alsó-Ausztriából 5-öt, Felső-Ausztriából 3-at, összesen 213-at. Ebben az évben még 2 gyermeket Németországból, 1-et pedig Svájcból szállítottak haza.²⁵¹ 1906-ban Ausztriából már 291 főt érkezett haza.²⁵²

A korabeli beszámolók arról tanúskodnak, hogy az intézet helyiségei szinte állandóan zsúfoltak voltak, ennek ellenére az egészségügyi viszonyokat általában sikerült kielégítő szinten tartani. Gyakran okozott problémát a fertőző betegek részére szánt helyiségek hiánya.²⁵³ A szombathelyi intézetnek növelte a kiadásait az a tényező, hogy míg az ország vasúttársaságainak legtöbbje díjmentes

utazást biztosított a menhelyi gyermekek és kísérőik (menhelyi alkalmazottak) számára, addig a Déli Vasút vonalain (Bécs–Sopron–Szombathely–Nagykanizsa–Budapest stb.) és a Szombathely–Kőszeg vasútvonalon nem léptettek életbe ilyen kedvezményt.²⁵⁴ Nagy szenzáció volt 1907-ben, amikor a karácsonyi ajándékosztást összekapcsolták a Szombathelyen elhelyezett 400 gyermek és 200 nevelőszülőjük lefénnyképezésével.²⁵⁵

A szombathelyi állami gyermekmenhely körzetének megosztására és új menhely létesítésére Sopron és Nagykanizsa részéről történtek próbálkozások, amelyeket azonban elutasítottak, „mert az államnak sok pénzébe kerülne” – volt a korabeli nyomós indok.²⁵⁶ A mellékelt táblázat azt tükrözi, hogy a szombathelyi intézet kötelékébe tartozó gyermekek száma országosan a legmagasabbak közé tartozott.

Szegény sorsú tüdőbetegek rendelőintézete

A TEVVE tevékenységének eredményeként 1906. november 26-án nyitották meg Szombathelyen a Kálvária utcában, a Katona József utcai saroképületben hazánk első rendelőintézetét a szegény sorsú tüdőbetegek részére. (Az épületen márványtábla őrzi emlékét.) A kiskorúakat is fogadó intézmény célja a gümőkórosok gyógykezelése, a tbc terjedésének megakadályozása, az Országos Betégápolási Alap terhére gyógyszerfelírás, valamint természetbeni (tej, kenyér, liszt, rizs, tüzelő) segélyezés volt. Csak szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezőket gyógykezelték, illetve támogattak. Betegeik elhalálása esetén „Lingauer-féle formalin-géppel” fertőtlenítették a lakásokat. A rendelőintézet javaslatára a betegek tbc-től veszélyeztetett gyermekeit a menhelyen, vagy az erdei iskolában helyezték el.²⁵⁸

A rendelőintézet orvosa dr. Feldmann Bódog volt, „aki a tüdővész elleni eljárás módzatait a szombathelyi dispensaire érdekében Davosban saját költségén tanulmányozta”.²⁵⁹ A TEVVE által fenntartott rendelőintézet működését a belügyminisztérium is támogatta,

A magyarországi menhelyek kötelekebe tartozó gyermekek száma ²⁵⁷													
Város/év	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911 ^a				
Budapest	5892	5391	5267	5483	6418	8079	9278	8603	8492				
Arad	560	939	1210	1371	1532	1843	2108	2249	2111				
Debrecen	-	1320	1721	1912	2416	3130	3235	3369	3292				
Gyula	290	587	655	1058	1396	1646	2024	2289	2413				
Kassa	704	939	1205	1500	1574	1958	2526	2906	3060				
Kecskemét	2092	2118	2447	2651	3031	3350	3817	3975	3847				
Kolozsvár	-	421	654	803	1076	1520	1846	2046	2023				
Marosvásárhely	-	48	319	438	617	852	1176	1308	1439				
Munkács	247	592	834	1043	1575	1813	2113	2236	2133				
Nagyszőlős	491	594	723	791	- ^b	-	-	-	-				
Nagyvárad	782	1163	1311	1366	1552	2073	2534	2559	2544				
Pécs	-	295	922	1098	1324	1803	2409	2607	2591				
Rimaszombat	302	572	720	886	1163	1631	1924	2133	2151				
Szabadka	712	917	1224	1368	1578	2026	2527	2685	2780				
Szeged	807	1747	2401	3038	3480	4031	4852	4325	4351				
Szombathely	1229	1183	1606	2007	2391	3320	4027	4307	4438				
Temesvár	613	1004	1278	1507	1737	2465	2980	3130	2820				
Veszprém	-	1139	1403	1834	2299	2959	3348	3686	3810				

^a1911. év az első félévi (június 30-i állapot) adatokat tartalmazza.

^b1907-ben a nagyszőlősi gyermekmenhelyet a belügyminiszter nevelőintézeté aláktartatta át.

pl. 1907-ben és 1908-ban is 5000 koronával.²⁶⁰ 1908. október 4-én 31 (4-12 év közötti) rosszul táplált, vérszegény, gyenge testalkatú, hörghurutos gyermek kapott „*Pirquet-féle Cutan oltás*”-t. Ily módon próbálták a tbc-t kimutatni azoknál, akiknél még a klinikai tünetek nem jelentkeztek.²⁶¹ 1910-ben a rendelőintézet évi betegforgalma már megközelítette a másfél ezret (1450 volt).²⁶² Az I. világháború kitörését követően e rendelőintézetet is katonai kórházzá alakították át. Dr. Feldmann Bódog, aki ellátta e katonai kórház egészségügyi szolgálatát nem hagyta cserben a tüdőbetegeket, részükre saját lakásán tartott rendelést. 1915-ben 102 új gümőkóros betege közül sajnos 62 gyermek volt.²⁶³

Erdei iskola

Ezt az iskolatípust a korban nagyobb városok a közelükben lévő erdőkben állították fel „*elcsenevészedett*”, gyengélkedő, vérszegény, a rossz táplálkozás és a nem megfelelő lakásviszonyok miatt fejlődésükben visszamaradt gyermekek számára.²⁶⁴ 1905 áprilisában a *Gyermekvédelem* című folyóirat terjedelmes cikkben számolt be arról a charlottenburgi (Berlin elővárosa) kezdeményezésről, amely a szegény családok tüdőbeteg gyermekein kívánt segíteni erdei iskola szervezésével.²⁶⁵ E külföldi példa kedvező tapasztalatain felbuzdulva sikerült a TEVVE-nek a tbc-től veszélyeztetett, illetve a tüdőbaj kezdeti stádiumában lévő gyermekek számára szünidei erdei iskolát létesítenie. Szombathely városa 2958 koronával és a Százholdas dűlő mellett (ma Erdei iskola út) 10 holdnyi erdőterülettel támogatta az elképzelés megvalósítását. Az intézmény 1908. július 7-én nyílt meg, kezdetben 30 gyermek számára. 1909-ben bővítették egy nagyobb nyitott csarnokkal, két hálóteremmel, gondozónői szobával, konyhával, kamrával s a szükséges mellékhelyiségekkel. A kibővített intézmény 20 bennlakó és 30 bejáró növendéket tudott fogadni május 15-től október 15-ig. Nagy hangsúlyt fektettek az egészséges és

bőséges étkeztetésre, tornára, légzési gyakorlatokra s a tanítás sem maradt el.²⁶⁶ 1909-ben a vallás- és közoktatási miniszter „nyilvánosági joggal” ruházta fel a szombathelyi erdei iskolát és ettől kezdődően már „mint rendes népoktatási tanintézet” szolgálta a rászoruló kisdíákokat.²⁶⁷ A belügyi és a kultusztárca is támogatta az intézmény fenntartását, illetve a már említett 1909. évi bővítését.²⁶⁸

A *Gyermekvédelem* 1909 szeptemberi számában részletesen ismertette az intézményt, annak felépítését, a tanított tantárgyakat, órarendet stb. Innét tudni, hogy csak 2., összevont 3-4. és 5-6. osztályt szerveztek. A készségegyakat (rajz, ének, torna, szépírás, kézügyesítő gyakorlatok) délutánra tették. Minden osztálynak naponta – hétfőtől szombatig – 3-4 tanórája volt, a koedukált oktatás után elkülönítve foglalkoztak a fiúkkal és a lányokkal. Protestáns és katolikus hittanórákat is tartottak.²⁶⁹ Az erdei iskola igen kedvezően hatott a gyenge, beteg gyermekek gyógyulására, fejlődésére.²⁷⁰ Az I. világháború okozta nehézségek jelentősen megnövelték az intézménybe bejutni kívánók számát, ebben nagy szerepet játszott az ingyenes étkeztetés. A felvehető létszámát azonban csak 60 főre tudták felemelni.²⁷¹

Külföldi példa alapján hazánkban egy új mintaértékű iskolatípust teremtettek meg a szabadban való oktatás programjával Szombathelyen.²⁷² A kezdeményezés hamar világhírűvé vált, hisz az USA-ból is érdeklődtek a szombathelyi gyakorlat iránt.²⁷³ Magyarországon az 1920-as évek közepén is csak három ilyen iskola működött, a szombathelyin kívül Sopronban és Budapesten.²⁷⁴ Az erdei iskola bezárása után, ősztől tavaszig, az intézmény épületében helyezték el azokat a gyerekeket, akiket a TEVVE a fertőzött szüleiktől meg kívánt óvni.²⁷⁵

Ifjú Vakok Tan- és Nevelőintézete

A *Vasvármegye* híradása szerint már 1903-ban felmerült, hogy a dunántúli vakok számára Szombathelyen létesítsenek intézetet.²⁷⁶ A humánus elképzelés megvalósítása azonban néhány évet váratott magára. A Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókegyletének 1908. november 19-i közgyűlésén ismertette Ernuszt Kelemen elnök azt a megállapodást, amit a civil szervezet a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal kötött a dunántúli ifjú vakok tan- és nevelőintézetének Szombathelyen való felépítéséről. Az alapos előkészítő munka során sikerült a beruházáshoz a püspökségtől a Dózsa György utcában az árvaház melletti telket jutányos áron megvásárolni és negyedmillió korona állami támogatást szerezni.²⁷⁷ Az új épület elkészültéig is megkapták a jogot az intézet beindításra. Az intézmény szervezésével, a tanterv kidolgozásával, az igazgatói teendők ellátásával a vallás- és közoktatásügyi miniszter Török Sándort, a vakok budapesti intézetének tanárát bízta meg. Az oktatási intézmény a Tizenháromváros (ma Szelestey László) utca 11. sz. alatt (Horváth-féle villa) bérelt épületben kezdte meg működést 1909. február 21-én.²⁷⁸ A tervezett keretet (15 fő) az első évben nem tudták feltölteni, mert csak 10 jelentkező volt. A felvétel kritériumai között volt a 14-24 közötti életév, egyéb fogyatékoság kizárása, a testi és szellemi épség. A vagyontalanokat ingyenesen vették fel.²⁷⁹ A tan- és nevelőintézet tanügyi és lakbérköltségeit a kultusztárca, a növények ellátásához szükséges kiadásokat az egyesület állta.²⁸⁰

A Dózsa György utcai új, a kor igényeit magasan kielégítő épületbe 1910 augusztusában költözött át az intézet és a felnőtt korú vakok foglalkoztatója. (Ma a Nagy Lajos Gimnázium működik e falak között.) Az épület alagsorában a foglalkoztató műhelyek, nyersanyagraktárak és a tornaterem, a magasföldszinten az igazgatói iroda, kapusszoba, fiútársalgó, ebédlő, konyha, készáruraktár, gondnoki iroda kapott helyet. Az első emeleten a hálószobák, mosdók, fürdőszobák, 4 tanterem, tanári szoba, betegszoba, ápoló szobája, a másodikon há-

lőszobák, mosdók, társalgó, igazgatói lakás stb. voltak. A kiszolgáló helyiségek a manzárd részbe kerültek: mosókonyha, szárító, vasaló, ruharaktár stb. 1911-ben már 3 évfolyamon 27 ifjú növendék tanult az igazgató és egy tanár keze alatt.²⁸¹ A foglalkoztatóban készült termékeket értékesítették.²⁸²

Gyermekkórház

A magas csecsemőhalandóság, a sokféle gyermekbetegség arra készítette a Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesületet, hogy Vas vármegye székhelyén gyermekkórházat létesítsen. 1903-ban kezdte meg ez irányú tevékenységét a szervezet.²⁸³ Először a Faludy Ferenc (ma Petőfi Sándor) utca 3. sz. alatti épületben tervezték a gyermekkórház kialakítását. Ez a ház ekkor az állami gyermekmenhelynek adott otthont, ezen intézmény új épületének átadása után kínálkozott a lehetőség arra, hogy itt létesítsék a gyermekkórházat.²⁸⁴ A merészebb elképzelések miatt azonban e helyszínen kicsinynek bizonyult. Rauscher Miksa építész 1904 novemberében ismertette a Paragvári utcában a tejház mellett építendő kórház terveit.²⁸⁵

Évekig tartott, míg a szükséges pénzt előteremtették.²⁸⁶ Sokféle módon igyekeztek a kellő összeget összegyűjteni, például 1904-ben elérték azt, hogy Ferenc József király hozzájárult az állami sorsjáték 1/20 jövedelmének a gyermekkórház javára való átengedéséhez.²⁸⁷ A gyermeknapi bevételek is a kórházalapot gyarapították.²⁸⁸ A nemes cél megvalósításához Szombathely ingyen engedte át a Paragvári utcában a volt városi faiskola területéből 3007 négyszögöl nagyságú telket.²⁸⁹ A törekvést a kormány is támogatta, a belügyminiszter az 1905. évi 103 709/IV.a rendeletével jóváhagyta az egészségügyi intézmény terveit, s 200 000 koronával hozzájárult az építéshez.²⁹⁰ A nemes adományok közül kiemelkedik az elnöknő, Szegedy Györgyné született Gerliczy Irma bárónő 2000 koronás ajándéka, az ő törekvése volt az, hogy a kórházban apácák végezzék az ápolást.²⁹¹ A

TEVVE is szorgalmazta az egészségügyi intézmény létesítését, 1907-ben 20 000 korona államsegélyt nyert el a gyermekkórház elkülönített tüdőbeteg pavilonjának létesítésére, a következő évben újabb 25 000 koronát.²⁹² 1908-ban a nagyszabású beruházásnak újabb 2616 négyszögölnyi területet engedett át térítésmentesen Szombathely városa.²⁹³ Eredics Ferencné pedig 200 koronát adományozott a gyermekkórház kápolnájának kialakítására.²⁹⁴ 1908-ban adták át a Budapesti Fehér Kereszt Egyesület gyermekkórházát a IX. kerületben, a Tűzoltó utcában.²⁹⁵ 1908/1909-re már jelentősen előrehaladtak a szombathelyi építési munkálatok is.²⁹⁶

1910. február 14-én avatták Szombathelyen a gyermekkórházat,²⁹⁷ amely országosan is az elsők közé tartozott, hisz 1908-ban csak Budapesten, Pozsonyban, Nagyváradon és a fővárostól akkor még különálló Újpesten működött gyermekkórház.²⁹⁸ A Paragvári úti 100 ágyas, pavilonszerű gyermekkórház Rauscher Miksa építész tervei alapján készült. Ekkor még csak az egyemeletes főépületet adták át rendeltetésének, melyben belgyógyászati osztály, orvosi rendelő, „operáló terem”, imaszoba, játéktér és ápolói lakosztály volt található. A modernséget tükrözte a pincébe szerelt „John-féle légfűtőkészülék” is. A főépület mögött külön pavilonban működött a gazdasági részleg, a mosókonyha és néhány egyéb kiszolgáló helyiség.²⁹⁹ Az első betegfelvételre február 22-én került sor, július 19-én nyitották meg a főépülettől balra a tüdő-, jobbra pedig a fertőzőbeteg-pavilont. Ekkor már 108 ágy állt a beteg gyermekek rendelkezésére. A kórház járóbeteg-ellátással is foglalkozott, a szegények számára ingyenesen.³⁰⁰ Az egész egészségügyi intézmény a Gyöngyös-patak partján gyönyörűen parkosított területen állt, létesítését a belügyminisztérium, a vármegye, a város és sokak adományából sikerült megvalósítani.³⁰¹ A betegek ápolását és ételmezését a Szent Ferenc-rendi nővérek látták el, az első teljes naptári évben már több mint félezer (521) gyermeket. Ekkor már kiderült, hogy a tüdőbeteg-pavilon

bővítésre szorul.³⁰² Az intézményt 1912-ben jelentős állami támogatással főorvosi lakással és ambulatóriummal bővítették.³⁰³

Brenner János 4000 koronás „*ágyalapítvány*”-val támogatta a kórház működését.³⁰⁴ 1910-ben a TEVVE is létesített egy 5000 koronás „*ágyalapítványt*” a tbc-beteg gyermekek részére.³⁰⁵ A kiadásokhoz a város is hozzájárult.³⁰⁶ A belügyminisztertől is kaptak segítséget, például 1917-ben a csecsemőosztály számára 5000 koronát utalt.³⁰⁷ E támogatások ellenére gyakran küszködött anyagi zavarokkal a kórház.³⁰⁸ Az I. világháború alatt ezen egészségügyi intézményt is ideiglenesen katonai kórházzá alakították át.³⁰⁹

Vasutas Napközi Gyermekotthon

A „*vasutas szövetség szombathelyi kerületének vezetősége*” kezdeményezte azt a vasutas napközi otthont, amelyet 1914 őszén a Söptei út 18. sz. alatt nyitottak meg. A kezdeményezés háttérében az a tényező állt, hogy a vasúti menetrend – főleg a háború kitéréséből adódóan törölt járatok miatt – nem igazodott az iskolák órarendjéhez. Emiatt a vidékről bejáró tanulók az utcákon lődörögtek, kitéve az elzúllás veszélyének és az időjárás viszontagságainak. Az intézményt csak vasutas szülők gyermekei vehették igénybe, de ők díjtalanul. A napközi otthonban felügyelt diákok ellátásban, a lehetőséghez képest oktatásban és hasznos szórakoztatásban is részesültek.³¹⁰

Napközi gyermekotthon

A már ismertetett belügyminiszteri rendelet alapján 1916 nyarán kezdetét vette Szombathelyen is a napközi otthon szervezése. Az előkészületek folyamán Szegedy Györgyné úgy látta, hogy a vasi megyeszékhelyen egyből két ilyen intézményre volna szükség, „*egyiket a belvárosban a másikat valahol a Szövőgyár-utca vidékén kellene felállítani*”.³¹¹ Végül csak az előbbi valósult meg. 1916. augusztus

9-én a III. kerületi elemi iskolában (Dózsa György utca) nyílt meg a napközi gyermekotthon a város, a Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület és a TEVVE támogatásával. A cél az volt, hogy kellő felügyeletet és megfelelő táplálást biztosítsanak az 1-3 éves kisdedeknek.³¹² Míg az édesapák a fronton teljesítették kötelességüket, addig a családfenntartás feladata az édesanyákra hárult. A napközi otthon révén ők nyugodtan végezheték munkájukat, mert gyermekeik felügyelet alatt voltak, nem csavarogtak az utcákon.³¹³ A tanév kezdetekor új helyre kellett az intézményt költöztetni, a választás a Kálvária utcai tüdőbeteg-gondozóra esett. Itt állandó orvosi ellenőrzés alá kerültek a kicsinyek, s szükség esetén gyógykezelésükről is gondoskodtak. A gyerekek után napi 20 fillér térítési díjat kellett fizetni egy hétre előre.³¹⁴ Az első évben naponta 60 gyermek étkezett az otthonban.³¹⁵ Egy év alatt, a nyári hónapokat is beleszámítva, 15 483 ebédet osztottak ki a napközi gyermekotthonban.³¹⁶

Összegzés

Szombathelyen a dualizmus korában a szegényügy kezelésétől fokozatosan külön vált a gyermekvédelem. Kezdetben inkább a civil szervezetek és a katolikus egyház, majd a városvezetés is egyre inkább segítette a lelenceket, az árvákat, gyámoncokat. Széles társadalmi rétegeket mozgató meg e probléma, hisz a megye arisztokráciája, birtokosai, értelmiségiei, vállalkozó polgárai, iparosai – lehetőségeiktől függően – tettek a rászoruló gyermekekért. Egy szűk, lelkes kör (Szegedy Györgyné, Gerlits Sándor, Jánossy Gábor és még sorolhatnánk) fáradhatatlan, odaadó tevékenysége állt az eredmények mögött, ők voltak azok, akik külföldi és hazai példák alapján számos esetben mintaértékű eredményeket valósítottak meg a gyermekvédelem terén Szombathelyen. A gyermekvédelmi törekvések több esetben vármegeyi kezdeményezések vagy hatókörűek voltak, például az árvaház létesítését a főispán javasolta, a *Gizela-egylet* vagy a TEVVE is vár-

megyei hatáskörben szerveződött, amelyekből természetesen a város is profitált. A vizsgált korszakban fokozatosan kialakult a gyermekek védőhálója (intézmények, szervezetek). A gyermekvédelem egy-egy területén Szombathely regionális szerepkört töltött be, gondoljunk a menhelyre, az ifjú vakok intézetére, vagy akár a Dunántúli Tuberkulózis Ellen Védekező Szövetségre. Egyes intézmények, eredmények az országos élvonalba tartoztak, ennek bizonyítékai a gyermekkórház, az erdei iskola, a *Gyermekvédelem* című szakfolyóirat vagy a gyermeknap.

A dualizmus korában óriási előrelépés történt a gyermekvédelem terén, megvalósult az alapok lerakása, az intézményi, szervezeti keretek kiépítése. Ennek során a szombathelyi eredményeket hazai viszonylatban kiemelkedőnek és mintaértékűnek tekinthetjük. A hibák, a megalapozott kritikák ellenére is el kell ismerni a vizsgált korszakban az elért eredményeket, és megfelelően kell megítélni azokat. Úgy gondolom, hogy tanulmányom is azt bizonyítja, ma már elfogadhatatlan az a korábbi marxista felfogás, történelemszemlélet, mely szerint: „*A gyermekvédelem felszabadulás előtti hosszú előtörténetében egyetlen ragyogó szakasz a Tanácsköztársaság gyermekvédelme volt, [...]*”³¹⁷

Jegyzetek

- ¹Szombathely város. *Városok Lapja*, (továbbiakban: VL) 1911. július 29. 30. sz. 295. Beluszky Pál: Magyarország városhálózata 1900-ban. In Tóth József (szerk.): *Tér – idő – társadalom*. Pécs, 1990. 118.
- ²A *Pallas nagy lezikona*. VIII. köt. Budapest, 1894. 405.
- ³Éhen Gyula: *A városok társadalma*. Budapest, 1904. 9.
- ⁴Uő.: *A modern város*. Szombathely, 1897. 132.
- ⁵*Révai nagy lezikona*. IX. köt. Budapest, 1913. 157.
- ⁶Uo. 142.
- ⁷*Magyar törvények. 1913. évi törvénycikkek. Az összes elő törvények tárgymutatójával*. Budapest, 1914. 103.
- ⁸Thirring Gusztáv (szerk.): *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Budapest, 1912. 192–194. /A magyar városok országos kongresszusának iratai II./
- ⁹A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 72.078-XII. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság közönségéhez, a munkába járó anyák gyermekeinek védelméről, a csecsemőtáplálásról és ápolásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. (továbbiakban: MRT), 1916. 1. köt. Budapest, 1132.
- ¹⁰Jubilál a Fehér Kereszt. A tizenötödik csendes közgyűlés. *Vasvármegye*, (továbbiakban: Vvm) 1914. január 20. 15. sz. 1.
- ¹¹Esső Imre–Himér Ernő: Jelentés a Vasvármegyei Fehér-Kereszt Egyesület Patronage szakosztályainak 1912. évben kifejtett működéséről. *Gyermekvédelem*, (továbbiakban: Gyv) 1913. szeptember, 9. sz. 7.
- ¹²Jubilál a Fehér Kereszt. A tizenötödik csendes közgyűlés. Vvm, 1914. január 20. 15. sz. 2.
- ¹³Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1869–1871. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. 212.

- ¹⁴Uo. 281–282, 292.
- ¹⁵Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1872–1874. évi törvényczikkek.* Budapest, 1896. 26.
- ¹⁶Uő. (szerk.): *Magyar törvénytár. 1875–1876. évi törvényczikkek.* Budapest, 1896. 6–7.
- ¹⁷Uo. 387.
- ¹⁸Gerlits Sándor: Internátus – externátus. Vvm, 1906. június 1. 125. sz. 2.
- ¹⁹Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1877–1878. évi törvényczikkek.* Budapest, 1896. 24–72.; Melly Béla: *Az árvaszék hivatása a gyermekvédelemben, különösen a házasságon kívül született gyermekek védelmében és a prostitúció elleni küzdelemben.* Budapest, 1913. 2–4. /A magyar városok országos kongresszusának iratai IV./
- ²⁰Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1877–1878. évi törvényczikkek.* Budapest, 1896. 115.
- ²¹Uő. (szerk.): *Magyar törvénytár. 1879–1880. évi törvényczikkek.* Budapest, 1896. 202.
- ²²Uő. (szerk.): *Magyar törvénytár. 1884–1886. évi törvényczikkek.* Budapest, 1897. 80.
- ²³Uo. 439.
- ²⁴Éhen 1897. 106–108.
- ²⁵Horváth Kálmán: Gyermekvédelmünk. VL, 1909. április 10. 15. sz. 2.
- ²⁶Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1889–1891. évi törvényczikkek.* Budapest, 1897. 411–412.
- ²⁷A m. kir. belügyministernek 90.560/94. szám alatt valamennyi törvényhatóság-hoz intézett körrendelete, a »Fehér Kereszt« országos lelenczházi egyesület által dajkaságba adott vagyontalan gyermekek után felmerülő tartásdíjakkal megállapítása s az illetőségi község terhére az állampénztárból előlegképen való kifizetése tárgyában. MRT 1895. 2. köt. 18–19.; Ruffly Pál (összeáll.): *Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1903.-ik évi munkásságáról.* Budapest, 1905. 8.

- ²⁸Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1896–1898. évi törvéncikkek.* Budapest, 1897. 113–115.
- ²⁹Horváth Kálmán i. m. 3.
- ³⁰Ruffy Pál (összeáll.): *Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1907–1910 évi munkásságáról.* Budapest, 1913. 5. (továbbiakban: Ruffy 1907.); *Gyermekvédő intézetek Magyarországon.* Szerkesztette A Gyermekvédő Kongresszust Előkészítő Bizottság. Budapest, 1899. 32–33. (továbbiakban: Gyermekvédő intézetek 1899.)
- ³¹Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1899–1901. évi törvéncikkek.* Budapest, 1902. 53–57.
- ³²Uo. 127–131.
- ³³Állami gyermekvédelem. Gyv, 1904. január, 1. sz. 2.; Gerlits Sándor: Internátus – externátus. Vvm, 1906. június 1. 125. sz. 2.
- ³⁴Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1899–1901. évi törvéncikkek.* Budapest, 1902. 131.
- ³⁵Horváth Kálmán i. m. 3.
- ³⁶Winkler Albert: A városok és a gyermekvédelem. VL, 1909. augusztus 28. 35. sz. 1.
- ³⁷Thirring i. m. 173–174.; Melly i. m. 34.
- ³⁸1/1903. B. M. számú rendelet. Szabályzat az elhagyott gyermekek védelméről. MRT, 1903. 535–586.
- ³⁹Gergely Ferenc: *A magyar gyermekvédelem története (1867–1991).* Budapest, 1997. 13–14.
- ⁴⁰A m. kir. belügyminister 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében. MRT 1907. 2. köt. 1293–1306.; Ruffy 1907. 6.
- ⁴¹A m. kir. belügyminister 1907. évi 50.953. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez és a székesfővárosi m. kir. államrendőrség fő-

kapitányához, a bejelentett útitársak nélkül utazó kivándorlókkal szemben követendő eljárásról. MRT 1907. 1. köt. 364–365.; Kivándorlás elleni rendelet a kiskorúak érdekében. Gyv, 1907. június, 6. sz. 3.

⁴²Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1908. évi törvénycikkek.* 2. köt. Budapest, 1909. 831–885.; Ruffy 1907. 6.

⁴³Melly i. m. 1.

⁴⁴Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1908. évi törvénycikkek.* 2. köt. Budapest, 1909. 858–870.; Esső Imre: A fiatakorúak bünyügi védelméről. Gyv, 1909. május, 5. sz. 2.

⁴⁵A m. kir. igazságügyminiszter 1909. évi 27.200. I. M. számú rendelete, a javító nevelés szabályozásáról. MRT, 1909. 2384–2419.; Melly i. m. 10.

⁴⁶Gyermekvédelmi főosztály. Gyv, 1909. május, 5. sz. 7.

⁴⁷A patronage egyesületek országos szövetsége. Gyv, 1909. október, 10. sz. 4.

⁴⁸*Magyar törvények. 1913. évi törvénycikkek. Az összes élő törvények tárgymutatójával.* Budapest, 1914. 22–41.; Jánossy Gábor: A fiatakorúak bírái és a gyámhatóságok. Az 1913. évi VII. törvénycikk életbe léptetése. Gyv, 1913. december, 12. sz. 1–2.

⁴⁹Gergely i. m. 20.

⁵⁰A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 161.00/VIII. számú körrendelete valamennyi árvaszékhez, a hadbavonultaknak és kiskorú gyermekeinek fokozott gyámhatósági védelméről. MRT 1914. 2. köt. 2744–2753.

⁵¹A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 72.078/XII. számú körrendelete valamennyi törvényhatóság közönségéhez, a munkába járó anyák gyermekeinek védelméről, a csecsemőtáplálásról és ápolásról. MRT 1916. 1. köt. 1132–1134.

⁵²A munkába járó nők gyermekeinek védelme. Gyv, 1916. június–július, 6–7. sz. 6–7.

⁵³A belügyminiszter a hadbavonultak gyermekeiért. Gyv, 1917. március–április, 3–4. sz. 7.; A m. kir. belügyminiszter 1917. évi 24.260. eln. számú körrendelete

valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, a hadiárvának és a hadirokkantak gyermekeinek nyújtandó nevelési segítségről. MRT 1917. 2. köt. 1758–1770.

⁵⁴Winkler Albert: A városok és a gyermekvédelem. VL, 1909. augusztus 28. 35. sz. 1.

⁵⁵Éhen 1904. 9–10.

⁵⁶Gyermekvédő intézetek 1899. 40.

⁵⁷Bezerédj István-Gerlits Sándor: A „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” évi jelentése. Gyv, 1910. február, 2. sz. 2.

⁵⁸A vakokat gyámoltató országos egyesület dunántúli fiókegyületének története illetve 1907. évi jelentése. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 15.

⁵⁹A Vasvármegyei Fehér Kereszt Egyesület 1911. évi működése. Gyv, 1912. január, 1. sz. 5.

⁶⁰Gyermekek a gyermekekért. Vvm, 1917. október 17. 238. sz. 3.

⁶¹A máv. műhely-munkások gyermekeinek felruházása. Vvm, 1916. január 1. 1. sz. 5.

⁶²VaML, Szombathely Város Polgármestere iratai. Különgyűjtemények. Szombathely Rendezett Tanácsú Város Számvevősege által 1929 májusában készített alapítványi alapítólevél-másolatok (továbbiakban: SzVP AAL). 1. sz.; Kunc Adolf-Kárpáti Kelemen: *Szombathely – Savaria rend. tanácsú város monográfiája*. 2. köt. 1894. 473.

⁶³VaML, SzVP AAL, 22. sz.; Kunc-Kárpáti i. m. 473.

⁶⁴A Simonits alapítvány ösztöndíjai. Vvm, 1911. szeptember 3. 201. sz. 9.

⁶⁵VaML, SzVP AAL, 8. sz.

⁶⁶VaML, SzVP AAL, 11. sz.; Kunc-Kárpáti i. m. 473.

⁶⁷VaML, SzVP AAL, 14. sz.; Kunc-Kárpáti i. m. 473.

⁶⁸VaML, SzVP AAL, 9. sz.

- ⁶⁹Kunc-Kárpáti i. m. 473.
- ⁷⁰Bernstein Béla: *A zsidók története Vas megyében* (reprint). 1998. 154. /Partes Populorum Minores Alienigenae 4./; VaML, Szombathely Város Polgármestere iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: SzVP Közig. ir.). III. 868/1919. sz.
- ⁷¹VaML, SzVP AAL, 29. sz.
- ⁷²VaML, SzVP Közig. ir. III. 868/1919. sz.; Bernstein i. m. 154.; Kunc-Kárpáti i. m. 463.
- ⁷³VaML, SzVP AAL, 33. sz.; Fehér Károly (szerk.): *Szombathely 1777-1927. Jubiláris emlékalbum*. Szombathely, 1927. 63.
- ⁷⁴A vakokat gyámolító országos egyesület dunántúli fiókegyletének története illetve 1907. évi jelentése. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 4.
- ⁷⁵A Szombathelyi Fehérkereszt Egyesület. Gyv, 1908. augusztus, 8. sz. 6.; A Szombathelyi Fehérkereszt közgyűlése. Gyv, 1910. január, 1. sz. 7.
- ⁷⁶A Fehér Kereszt és a Patronázs. Vvm, 1917. szeptember 6. 204. sz. 2.
- ⁷⁷Horváth István: A szombathelyi kiseddóvó egyesület és intézet története 1840-1890. Vvm, 1890. május 18. 20. sz. 3-4.; Borovszky Samu (szerk.): *Vasvármegye*. Budapest, 1898. 351, 394, 586. /Magyarország vármegyéi és városai/; Kunc-Kárpáti i. m. 431.
- ⁷⁸Kunc-Kárpáti i. m. 431.
- ⁷⁹Horváth István: A szombathelyi kiseddóvó egyesület és intézet története 1840-1890. Vvm, 1890. május 18. 20. sz. 3-4.; Kunc-Kárpáti i. m. 431.
- ⁸⁰A korabeli forrásokban sic: Gizela-egylet.
- ⁸¹Szombathely. (A Gizela-egyletről.). *Religió*, 1858. II. félév 17. sz. 136.
- ⁸²*A szombathelyi Gizela-egylet alapszabályai és alapítási évkönyve*. Szombathely, 1858. 1. Nem szokatlan a korban, hogy a gyermekvédelem terén tevékenykedő egyesületeket, intézményeket Gizella főhercegnőről nevezték el, például a temesvári városi Gizella árvaház, vagy a zólyomi Gizella munkás-árvaház. Gyermekvédő intézetek 1899. 97.

⁸³VaML, Vas Vármegye Egyesületi Alapszabályainak gyűjteménye (továbbiakban: VVEAGY). 26. doboz (továbbiakban: d.). 148. sz. Szombathelyi Gizella Egylet.

⁸⁴Uo.

⁸⁵A szombathelyi Gizella-egylet. *Vasmegyei Lapok*, (továbbiakban: VmL) 1868. március 18. 12. sz. 3.

⁸⁶A szombathelyi „Gizela-egylet”. VmL, 1869. április 11. 15. sz. 2. Schantz Ignác nevét a sajtó 1869-ben „Sáncz”-nak írta.

⁸⁷A Szombathelyen felállítandó árvaház ügyéhez. VmL, 1875. január 17. 5. sz. 1.

⁸⁸Gerlits Sándor: Vasvármegye Árvaházának első értesítője 1878–1888-ig. Szombathely, 1888. (továbbiakban: Gerlits 1888.). 7, 11–12, 20–21.

⁸⁹A szombathelyi nők jótékonyági társulatáról. VmL, 1870. május 1. 18. sz. 1.; A szombathelyi nők jótékonyági egylete. VmL, 1870. május 15. 20. sz. 3.; Kunc-Kárpáti i. m. 460.

⁹⁰VaML, VVEAGY. 27. d. 191. sz. Szombathelyi Nők Jótékonyági Társulata.

⁹¹A szombathelyi nők jótékonyági egylete. VmL, 1870. május 15. 20. sz. 3.

⁹²A szombathelyi jótékony nőegylet. Vvm, 1916. július 16. 163. sz. 2.

⁹³Tudósítás. VmL, 1870. október 16. 42. sz. 1.

⁹⁴Felhívás a szombathelyi jót. nőegylet tisztelt tagjaihoz! VmL, 1874. december 6. 98. sz. 3.; A szombathelyi jót. nőegylet. VmL, 1874. december 6. 98. sz. 3.; Teljes névjegyzéke. VmL, 1875. január 7. 2. sz. 2–3.; A szombathelyi jót. nőegylet. VmL, 1875. január 10. 3. sz. 2.; A szombathelyi jótékony nőegylet. *Szombathelyi Újság*, (továbbiakban: SzÜ), 1903. december 6. 49. sz. 7.

⁹⁵A 40 éves szombathelyi jótékony nőegylet. SzÜ, 1912. május 26. 21. sz. 4–5.; A szombathelyi jótékony nőegylet. Vvm, 1916. július 16. 163. sz. 2. Ez utóbbi cikk közli az egylet addigi vezetőségét 1870-től 1916-ig.

⁹⁶VaML, VVEAGY. 27. d. 181. sz. Vasmegyei Kiseddóvó Egylet. VaML, Vas Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: VVTB Közgy. jkv.). 1346/1883. sz. Pór Edit (szerk.): *A magyarországi*

egyesületek címlára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyletek és körök. 3. köt. Budapest, 1988. 1186.

- ⁹⁷VaML, VVEAGY. 28. d. 202. sz. A Szombathelyi Rongyos Egylet.; Kunc-Kárpáti i. m. 462.
- ⁹⁸A „Rongyos egylet”. VmL, 1886. december 5. 97. sz. 3.; A „Rongyos egylet”. VmL, 1886. december 19. 101. sz. 2.
- ⁹⁹Lelenczház Szombathelyen. Vvm, 1899. július 27. 60. sz. 5–6.; A Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. A gyermekvédelem 15 éves története vármegyénkben. SzÚ, 1914. január 20. 15. sz. 1.
- ¹⁰⁰VaML, VVEAGY, 29. d. 252. sz. A Fehér Kereszt szombathelyi fiókja.
- ¹⁰¹Lelenczház Szombathelyen. Vvm, 1899. július 27. 60. sz. 5.
- ¹⁰²A Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. A gyermekvédelem 15 éves története vármegyénkben. SzÚ, 1914. január 20. 15. sz. 1–2.
- ¹⁰³Jánossy Gábor: A Vasvármegyei Fehérkeresztgyesület 1909. évi működéséről szóló titkári jelentés. Gyv, 1910. március 3. sz. 5.; A Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. A gyermekvédelem 15 éves története vármegyénkben. SzÚ, 1914. január 20. 15. sz. 2.
- ¹⁰⁴A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. Gyv, 1904. február, 2. sz. 11.
- ¹⁰⁵Jánossy Gábor–Szegedy Györgyné: Ingyen tej- és kenyér osztás. *Szombathelyi Friss Újság*, (továbbiakban: SzFÚ), 1903. január 18. 18. sz. 5.; A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. Gyv, 1904. február, 2. sz. 11.; Az ingyen tej Szombathelyen. Gyv, 1904. szeptember, 9. sz. 8.; Jánossy Gábor: A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület állapota 1905-ben. Gyv, 1906. február, 2. sz. 6.; A szombathelyi Fehér Kereszt egyesület. Gyv, 1907. január, 1. sz. 10.
- ¹⁰⁶Feladatunk. Gyv, 1904. január, 1. sz. 1.
- ¹⁰⁷A Fehér Kereszt-Egyesület sorshúzósa. SzFÚ, 1903. október 4. 277. sz. 5.; Gyermekkórház Szombathelyen. Gyv, 1904. július, 7. sz. 3.

- ¹⁰⁸Jánossy Gábor: A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület állapota 1905-ben. Gyv, 1906. február, 2. sz. 6.
- ¹⁰⁹Bodányi Ödön: A szombathelyi „Májusi vásár”. (Jótekonycélú ünnepély 1905. május 21-én.) Gyv, 1905. június, 6. sz. melléklet 1–2.
- ¹¹⁰A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. Gyv, 1908. február, 2. sz. 9.
- ¹¹¹A társadalmi gyermekvédelem. Gyv, 1908. február, 2. sz. 1.
- ¹¹²Jánossy Gábor: A Vasvármegyei Fehérkeresztgyesület 1909. évi működéséről szóló titkári jelentés. Gyv, 1910. március, 3. sz. 5–6.; A Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. A gyermekvédelem 15 éves története vármegyénkben. SzÜ, 1914. január 20. 15. sz. 1–2.
- ¹¹³A Szombathelyi Fehér Kereszt közgyűlése. Gyv, 1910. március, 3. sz. 7.
- ¹¹⁴Esső Imre–Himér Ernő: Jelentés a Vasvármegyei Fehér-Kereszt Egyesület Patronage szakosztályainak 1912. évben kifejtett működéséről. Gyv, 1913. szeptember, 9. sz. 7–8.
- ¹¹⁵Uo. 8.
- ¹¹⁶A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesület közgyűlése. Gyv, 1916. március, 3. sz. 2.
- ¹¹⁷Jánossy Gábor: A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesület 1912-ben. Gyv, 1912. december, 12. sz. 4–5.
- ¹¹⁸Gerlits Sándor: A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület huszonöt éves története. Szombathely, 1929. (továbbiakban: Gerlits 1929.) 7–8, 11–13.; A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület. Gyv, 1907. április, 4. sz. 9.; Edelsheim-Gyulai Lipót. Gyv, 1908. április, 4. sz. 7.
- ¹¹⁹Thirring i. m. 209.
- ¹²⁰VaML, VVEAGY. 28. d. 225. sz. Tuberculosis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület.
- ¹²¹Bezerédj István–Gerlits Sándor: A „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” választmányának évi jelentése. Gyv, 1904. márc., 3. sz. 10–11.

- ¹²²Gyermekvédelem, 1905. január, 1. sz. 1.
- ¹²³Gerlits 1929. 11–12, 66–67.
- ¹²⁴Gerlits 1929. 23–25, 75.
- ¹²⁵*Révai nagy lexikona*. VI. köt. Budapest, 1912. 581.
- ¹²⁶Gerlits 1929. 31.
- ¹²⁷Bodányi Ödön: A szombathelyi „Májusi vásár”. (Jótékonycélú ünnepély 1905. május 21-én.) Gyv, 1905. június, 6. sz. melléklet 1–2.
- ¹²⁸Gerlits 1929. 20, 36–38.
- ¹²⁹Bezerédj István–Gerlits Sándor–Herbst Géza: A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület jelentése az 1916. évi működésről. Gyv, 1917. január–február, 1–2. sz. 9.
- ¹³⁰VaML, VVEAGY, 29. d. 226. sz. Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókegylete.; A vakok szombathelyi intézete. Gyv, 1905. március, 3. sz. 6.; A vakokat gyámolító országos egyesület dunántúli fiókegyletének története illetve 1907. évi jelentése. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 2.
- ¹³¹Vakok foglalkoztatója Szombathelyen. Gyv, 1904. december, 12. sz. 6. Az egyesület céljainak részletes megfogalmazása az alapszabályban olvasható. VaML, VEAGY, 29. d. 226. sz. Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókegylete.
- ¹³²A vakokat gyámolító országos egyesület dunántúli fiókegyletének története illetve 1907. évi jelentése. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 2.; Fehér i. m. 51, 104.
- ¹³³A vakokat gyámolító országos egyesület dunántúli fiókegyletének története illetve 1907. évi jelentése. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 4.
- ¹³⁴A vakokat gyámolító országos egyesület dunántúli fiókegyletének története illetve 1907. évi jelentése. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 3–4.; A Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókegyletének 1909. évi jelentése. Gyv, 1910. május–június, 5–6. sz. melléklet 1.
- ¹³⁵A vakokat gyámolító országos egyesület dunántúli fiókegyletének története illetve 1907. évi jelentése. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 4–5, 10, 14–15.; Fehér i. m.

- 104–105.; Feiszt György: *Szombathely utcanevei és utcanévváltozásai*. Szombathely, 1995. 48.
- ¹³⁶Felhívás az ifjú vakok szüleikhez! Gyv, 1908. október, 10. sz. melléklet 1.; A vakok dunántúli egyesületének közgyűlése Szombathelyen. Gyv, 1908. december, 12. sz. 7.
- ¹³⁷Pintér József: Egyházmegyénk a kath. gyermekvédelem terén. SzÚ, 1914. április 15. 85. sz. 2–3.
- ¹³⁸*Révai nagy lezikona*. IX. köt. Budapest, 1913. 155.
- ¹³⁹A gyermektanulmányi tanfolyam. Gyv, 1904. december, 12. sz. 7.
- ¹⁴⁰Herczog Mária: *A gyermekvédelem dilemmái*. Budapest, 1997. 38. /Gyermekvédelmi kiskönyvtár./
- ¹⁴¹Gyermektanulmányi Társaság Szombathelyen. Vvm, 1913. január 26. 21. sz. 1.
- ¹⁴²A Magyar Gyermektanulmányi Társaság szombathelyi fiókkörének ülése. Gyv, 1914. február–március, 2–3. sz. 18.; A gyermektanulmányi társaság ülése. Vvm, 1914. február 11. 33. sz. 9.
- ¹⁴³VaML, VVEAGY. 26. d. 163. sz. Szombathelyi Izraelita Jótékony Nőegylet.; Kunc-Kárpáti i. m. 463.
- ¹⁴⁴VaML, VVEAGY. 23. d. 30. sz. Izraelita Hitközségi Jótékonyági Egylet.
- ¹⁴⁵VaML, VVEAGY, 27. d. 193. sz. Szombathelyi Izraelita „Tomech Dalim” Szegénytámogató Egylet.
- ¹⁴⁶VaML, VVEAGY. 28. d. 219. sz. Szombathelyi Zsidó Leányegyesület.
- ¹⁴⁷Jótékonycélú előadás. Vvm, 1917. október 14. 236. sz. 5.
- ¹⁴⁸VaML, VVEAGY. 28. d. 207. sz. A Szombathelyi Paulai Szent Vincze-Egyesület.; Kunc-Kárpáti i. m. 463.
- ¹⁴⁹A szt. Vincze-egylet közgyűlése. SzÚ, 1897. március 21. 12. sz. 4.
- ¹⁵⁰VaML, VVEAGY. 28. d. 206. sz. Szombathelyi Szent Erzsébet Egyesület.; Pór i. m. 1188.

- ¹⁵¹ VaML, VVEAGY. 26. d. 169. sz. A Szombathelyi Katholikus Leányvédő Egyesület.
- ¹⁵² A „Szombathelyi Kath. Leányvédő-Egyesület”. Gyv, 1908. augusztus, 8. sz. 6–7.
- ¹⁵³ Pór i. m. 1189.
- ¹⁵⁴ A máv. műhely-munkások gyermekeinek felruházása. Vvm, 1916. január 1. 1. sz. 5.
- ¹⁵⁵ Fehér i. m. 197–198.
- ¹⁵⁶ VaML, A Szombathelyi Hungária Asztaltársaság iratai.; Fehér i. m. 198.
- ¹⁵⁷ VaML, A Szombathelyi Petőfi Jótékonyági Asztaltársaság iratai.; Fehér i. m. 198.
- ¹⁵⁸ VaML, VVEAGY. 26. d. 166. sz. Szombathelyi Jótékonyági Asztaltársaságok Szövetsége.
- ¹⁵⁹ A társadalmi gyermekvédelem. (Méhely-bizottságok). Gyv, 1908. febr., 2. sz. 1–2.; Gyermekmenhely bizottság Szombathelyen és Temesváron. Gyv, 1908. február, 2. sz. 2.; Borovszky i. m. 590–591.
- ¹⁶⁰ Krajevsky Gizella–Takács Miklós: *Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777–1963*. Szombathely, 1964. 18–19.
- ¹⁶¹ Feladatunk. Gyv, 1904. január, 1. sz. 1.; Lapunk. Gyv, 1904. január, 1. sz. 14.; A folyóirat sokszínűségére példa: A törvénytelen gyermek örökösödési joga. Gyv, 1907. márc., 3. sz. 2.; A gyermekjátékok fejlődéstani és neveléstani jelentősége. Gyv, 1907. március, 3. sz. 7.; Gerlóczy Zsigmond: Védelmizzük gyermekeinket a fertőző betegségek ellen. A számárhurut. Gyv, 1907. május, 5. sz. 4–5.; A siketnémákat Gyámoltó Kecskeméti Egyesület közgyűlése. Gyv, 1908. január, 1. sz. 6–7.; Gyermeknevelés Kínában. Gyv, 1908. május, 5. sz. 7.
- ¹⁶² Fehér i. m. 119. oldala szerint a *Gyermekvédelem* Magyarország első gyermekvédelmi folyóirata volt. Petrik Géza (szerk.): *Magyar könyvészet 1901–1910. Az 1901–1910. években megjelent magyar könyvek, folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása*. Budapest, 1917. 398–400.; Herczog i. m. 39. lapján tévesen hozza A *Gyermek* című folyóirat nevét és indítási dátumát.

- ¹⁶³Gyv, 1905. január, 1. sz., 1908. július, 7. sz. címlapjai.
- ¹⁶⁴A gyermekek védelme. Vvm, 1909. április 8. 80. sz. 5.
- ¹⁶⁵Gyv. 1911. július–augusztus, 7–8. sz. címlapja.
- ¹⁶⁶Ruffy Pál (összeáll.): *Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1905. évi munkásságáról.* (továbbiakban: Ruffy 1905.) Budapest, 1907. 55.
- ¹⁶⁷Uő. (összeáll.): *Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1906. évi munkásságáról.* (továbbiakban: Ruffy 1906.) Budapest, 1908. 15.
- ¹⁶⁸A „Gyermekvédelem”. Gyv, 1905. június, 6. sz. 1.
- ¹⁶⁹Lapunk szerkesztőjének kitüntetése. Gyv, 1911. augusztus 8. sz. 6.
- ¹⁷⁰A gyermekek napja. Gyv, 1904. augusztus, 8. sz. 6.; A gyermeknap. Gyv, 1909. április, 4. sz. 1.
- ¹⁷¹Bodányi Ödön: A szombathelyi „Májusi vásár”. (Jótekonycélú ünnepély 1905. május 21-én.) Gyv, 1905. június, 6. sz. melléklet 1–2.
- ¹⁷²A Gyermeknap Vasvármegyében. Gyv, 1907. március, 3. sz. melléklet 1.; A szombathelyi gyermeknapok. Gyv, 1907. május, 5. sz. 2–4.; Gyermeknap SzÚ, 1908. február 28. 7–8.; Ünnepek a szombathelyi gyermeknapon. Vvm, 1909. április 8. 80. sz. 4.
- ¹⁷³Gyermeknap Újság. Szombathely 1909. június 6. Gyv, 1909. június, 6. sz. melléklet 1–8.; Gyermeknap. Gyv, 1911. május, 5. sz. melléklet 1–8.
- ¹⁷⁴Gyermeknap Vasvármegyében. Október 6-án és 7-én. Vvm, 1917. szeptember 8. 206. sz. 3.
- ¹⁷⁵Beszélgetés közben. *Kaczagó Világ*, (továbbiakban: KV), 1909. április 18. 16. sz. 2.; A szombathelyi gyermeknap. KV, 1909. június 6. 23. sz. 3.
- ¹⁷⁶Gyermekrendőrség Szombathelyen. A rendőrkapitány terve. Vvm, 1917. szeptember 4. 201. sz. 2.
- ¹⁷⁷Megalakult a gyermekrendőrség. Vvm, 1917. október 6. 229. sz. 2. Az 1908-ban Budapesten alakult gyermekrendőrség nem preventív céllal jött létre, így különbözött a szegedi és a szombathelyi gyakorlatától. A fővárosban a kihágást

elkövetett 16 éven aluliak ügye került a gyermekrendőrök hatáskörébe. A gyermekrendőrség. Gyv, 1908. július, 7. sz. 3.

- ¹⁷⁸ Megalakult a gyermekrendőrség. Egységes szervezetet a jótékonyágnak. Vvm, 1917. szeptember 19. 214. sz. 2.
- ¹⁷⁹ Megalakult a gyermekrendőrség. Vvm, 1917. október 6. 229. sz. 2.
- ¹⁸⁰ Gyermekrendőrség védnöksége. Vvm, 1917. október 6. 229. sz. 2.
- ¹⁸¹ Gyermekrazia. Gyermekrendőrök a moziban. Vvm, 1917. október 16. 237. sz. 2.
- ¹⁸² A gyermekrendőrséghez. Vvm, 1917. október 17. 238. sz. 3.
- ¹⁸³ VaML, Szombathely Város Képviselő-testületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: SzV Közgy. jkv.). 1861. január 12. 5. sz.
- ¹⁸⁴ VaML, SzV Közgy. jkv. 1861. január 16. 12. sz.
- ¹⁸⁵ VaML, Szombathely Város Árvahivatalának iratai.
- ¹⁸⁶ VaML, SzV Közgy. jkv. 1864. október 20. 6. sz.
- ¹⁸⁷ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1869–1871. évi törvényczikkek*. Budapest, 1896. 282.
- ¹⁸⁸ Az árvaszékek működésére vonatkozóan lásd Melly i. m.
- ¹⁸⁹ Horváth Ferenc: Szombathely rendezett tanácsú, később megyei város hivatal-szervezete (1860–1944). In Horváth Ferenc (szerk.): *Levéltári évkönyv 1. Vas megye múltjából*. Szombathely, 1977. (továbbiakban: Horváth Ferenc 1977.) 218–219.
- ¹⁹⁰ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1877–1878. évi törvényczikkek*. Budapest, 1896. 24–72.; Horváth Ferenc 1977. 219.
- ¹⁹¹ Az ügygel az élclapok is foglalkoztak. Vajjon fontos hivatás-e az árvaszéki ülnökség, s ha igen, mire való? *Torma*, 1882. április 9. 6. sz. 1.
- ¹⁹² Horváth Ferenc: Szombathely város képviselőtestülete és bizottságai 1860–1944. In Bónis György (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjáról*.

Budapest, 1971. (továbbiakban: Horváth Ferenc 1971.) 360.; VaML, SzV Közgy. jkv. 1/1909. sz.

¹⁹³Szegény-ügyünk. VmL, 1885. július 26. 60. sz. 1.

¹⁹⁴VaML, SzV Közgy. jkv. 69/1886., 73/1886. és 36/1887. sz.; VaML, VVTB Közgy. jkv. 70/1887., 23860/1887. sz.; VaML, SzV Polg. ir. Közig. ir. I. 244/1888. sz.

¹⁹⁵VaML, SzV Közgy. jkv. 2/1896. sz. A szabályrendelet kisebb módosításai: VaML, SzV Közgy. jkv. 62/1896. sz. 49/1904. sz.

¹⁹⁶VaML, SzV Közgy. jkv. 2/1896. sz.; VaML, Vas Vármegye Községi Szabályrendeleteinek gyűjteménye (továbbiakban: VVKSz). 48. sz. Szegényügyi szabályrendelet.

¹⁹⁷VaML, SzV Közgy. jkv. 20/1892., 85/1897., 141/1913., 233/1913. sz.; VaML, SzVP Közig. ir. III. 38/1893. sz.; VaML, VVKSz. 4. sz.

¹⁹⁸Éhen Gyula 1895–1902 között volt Szombathely polgármestere.

¹⁹⁹Gyermekmenhely Szombathelyen. Vvm, 1899. november 23. 94. sz. 1–2.

²⁰⁰VaML, SZV Közgy. jkv. 36/1900. sz.

²⁰¹1/1903. B. M. számú rendelet. Szabályzat az elhagyott gyermekek védelméről. MRT, 1903. 574–583.; VaML, SzV Közgy. jkv. 140/1903. sz.; Horváth Ferenc 1977. 360.; Gergely i. m. 11.

²⁰²VaML, SZV Közgy. jkv. 24/1905. sz., VVTB Közgy. jkv. 7534/1905. sz.

²⁰³VaML, VVKSz 9. sz.

²⁰⁴Gerlits 1888. 6–7.; Gyermekvédő intézetek 1899. 40.; Egy szent ügy érdekében. VmL, 1875. szeptember 16. 74. sz. 1.; VaML, SzV Közgy. jkv. 97/1875. sz.

²⁰⁵Erdei iskola Szombathelyen. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 1.

²⁰⁶VaML, SzV Közgy. jkv. 251/1912. sz.

²⁰⁷VaML, SzV Közgy. jkv. 85/1906. sz.

²⁰⁸VaML, SzV Közgy. jkv. 29/1911. sz.

- ²⁰⁹Szombathely a hadbavonultak gyermekeinek. VL, 1914. december 26. 52. sz. 579.
- ²¹⁰Jelentés a kongresszusi állandó bizottság működéséről. VL, 1912. március 30. 13. sz. 110.; A magyar városok orsz. kongresszusa és a gyermekvédelem. VL, 1913. március 1. 9. sz. 86–88.
- ²¹¹Az intézmény történetére lásd: Fodor Henrik: *A százéves szombathelyi kisedővőintézet*. Szombathely, 1958. 55
- ²¹²VaML, VVEAGY. 27. d. 181. sz. A Szombathelyi Kisedővő Intézet alapszabályai.
- ²¹³Kunc-Kárpáti i. m. 431.
- ²¹⁴Horváth István: A szombathelyi kisedővő egyesület és intézet története 1840–1890. Vvm, 1890. május 18. 20. sz. 4.; Fodor i. m. 29.; Feiszt i. m. 52.
- ²¹⁵A szombathelyi kisedővő intézet. VmL, 1870. október 2. 40. sz. 2.; Horváth Mihály–Stirling Antal: Jelentés a szombathelyi kisedővodáról. VmL, 1876. június 22. 50. sz. 2–3.; Horváth István: A szombathelyi kisedővő egyesület és intézet története 1840–1890. Vvm, 1890. május 18. 20. sz. 4.; A szombathelyi óvodaegetes közgyűlése. SzŰ, 1897. április 4. 14. sz. 4–5.
- ²¹⁶Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1889–1891. évi törvények*. Budapest, 1897. 411–413.
- ²¹⁷VaML, SzVP Közig. ir. I. 666/1894. sz.
- ²¹⁸*A Pallas nagy lezikona*. VIII. köt. Budapest, 1894. 401.
- ²¹⁹1878-ban alakult meg a Szombathelyi Gyermekkert Egyesület Fröbel Frigyes nevelési elveinek helyben való megvalósítására. VaML, VVEAGY. 26. d. 150. sz. Szombathelyi Gyermekkert Egyesület. A Szombathelyi Gyermekkert a Kámon (ma Szily János) utca 22. sz. alatt működött 1889-től Krausz Sarolta „okleveles gyermekkertésznő” vezetése alatt.; VaML, SzVP Közig. ir. III. 158/1889. sz.; Feiszt i. m. 37.
- ²²⁰Új óvoda Szombathelyen. Vvm, 1911. augusztus 20. 189. sz. 8.
- ²²¹Az árvaház történetével részletesen foglalkozik: Gerlits 1888. i. m. 139.; Gerlits Sándor: *Vasvármegye Arvaházának második értesítője 1878-tól – 1893-ik évi jú-*

- lius hó 31-ig. Szombathely. 1893. (továbbiakban: Gerlits 1893.) 187. A létesítés körülményeit és az intézet történetét röviden vázolja Smidt Erzsébet: „Ne legyen e házban árva, ki ínséget szenved”. Vas megye árvaházáról, alapításának 120. évfordulóján. *Vasi Szemle*, (továbbiakban: VSz), 1995. 1. sz. 82–88.
- ²²²Gayer Gyula: A gyermekvédelem Vas megyében. VSz, 1961. 2. sz. 72.; Herczog i. m. 31. Ez utóbbi szakirodalom Nemescsó nevét, s az ottani árvaház alapítási évét tévesen hozza.
- ²²³VaML, VVTB Közgy. jkv. 264/1874. sz.; Gerlits 1888. 2–3.; A Szombathelyen felállítandó árvaház ügyében. VmL, 1875. január 17. 5. sz. 1–2.
- ²²⁴Gerlits 1888. 3–7. A megyei köztörvényhatósági bizottság. VmL, 1875. január 14. 4. sz. 2.; Egy szent ügy érdekében. VmL, 1875. szeptember 16. 74. sz. 1.; Szombathely, 1875. nov. 27-én. VmL, 1875. november 28. 95. sz. 1–2.
- ²²⁵VaML, VVTB Közgy. jkv. 709/1876., 1182/1876. sz.; Gyermekvédő intézetek 1899. 40.; Kunc-Kárpáti i. m. 454–455.
- ²²⁶Gerlits 1888. 9, 14–15.
- ²²⁷Vas megye árvaházának alapszabályai. VmL, 1878. június 30. 52. sz. 2.
- ²²⁸Gerlits 1888. 48–51.; Gerlits 1893. 43, 79–80.; Vasvármegye Árvaháza Szombathelyen. Gyv, 1910. április, 4. sz. 1.
- ²²⁹Roder Ármin: A szombathelyi árvaház. *Sopron*, 1879. május 6. 36. sz. 2.
- ²³⁰Gyermekvédő intézetek 1899. 40.; Vasvármegye Árvaháza Szombathelyen. Gyv, 1910. április, 4. sz. 1–2.
- ²³¹Vasvármegye árvaházának ünnepe. SzÜ, 1903. november 29. 48. sz. 3.; Gerlits Sándor: Vasvármegye Árvaháza. Gyv, 1914. június, 6. sz. 5–6.
- ²³²Gyermekvédő intézetek 1899. 41.
- ²³³Vasvármegye árvaházának ünnepe. SzÜ, 1903. november 29. 48. sz. 3.
- ²³⁴Az árvaház beszámolója. Vvm, 1917. augusztus 26. 193. sz. 2–3.
- ²³⁵Thirring i. m. 548–554.

- ²³⁶Lelenczház Szombathelyen. Vvm, 1899. július 27. 60. sz. 5.
- ²³⁷Értekezlet a lelenczház állítása érdekében. Vvm, 1899. június 29. 52. sz. 4-5.; Lelenczház Szombathelyen. Vvm, 1899. július 27. 60. sz. 5.
- ²³⁸A Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. A gyermekvédelem 15 éves története vármegyénkben. SzÚ, 1914. január 20. 15. sz. 2.
- ²³⁹Értekezlet a lelenczház állítása érdekében. Vvm, 1899. június 29. 52. sz. 5.
- ²⁴⁰A szombathelyi lelenczház épülete. Vvm, 1901. március 29. 39. sz. 4.
- ²⁴¹Nogáll Imre: *A Szombathelyi M. Kir. Állami Gyermekmenhely évi jelentése az 1903. évről.* Szombathely, 1904. 6.; Ruffy 1903. 177-178.; A szombathelyi gyermekmenhely új otthona. Vvm, 1904. július 23. 165. sz. 1.
- ²⁴²A gyermekmenhely működése. Vvm, 1904. március 23. 68. sz. 2.; Nogáll i. m. 12.
- ²⁴³Ruffy 1903. 11.
- ²⁴⁴A szombathelyi menhely körzetét a belügyminiszter 106 041/1902. számú rendeletével határozta meg. Nogáll i. m. 13.; Ruffy 1903. 181.; A gyermekmenhely működése. Vvm, 1904. március 23. 68. sz. 2.; Ruffy 1903. 13, 181-182.
- ²⁴⁵Ruffy 1903. 183.
- ²⁴⁶A gyermekmenhely és lelenczház. SzFÚ, 1903. január 18. 18. sz. 5.; A szombathelyi gyermekmenhely új otthona. Vvm, 1904. július 23. 165. sz. 1.; A gyermekmenhely épülete. Vvm, 1904. július 19. 161. sz. 3.
- ²⁴⁷Ruffy Pál (összeáll.): *Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1904. évi munkásságáról.* (továbbiakban: Ruffy 1904.) Budapest, 1906. 7, 294-295.
- ²⁴⁸Az állami gyermekmenhely felavatása. Vvm, 1904. november 22. 265. sz. 1.
- ²⁴⁹Ruffy 1904. 20.
- ²⁵⁰Uo. 17, 298.
- ²⁵¹Ruffy 1905. 55.
- ²⁵²Ruffy 1906. 59.

- ²⁵³Ruffy 1905. 372.; Ruffy 1906. 399.
- ²⁵⁴Ruffy 1904. 57.; Ruffy 1905. 53, 380.; Ruffy 1906. 406.
- ²⁵⁵A szombathelyi állami gyermekmenhely. Vvm, 1907. december 21. 291(292). sz. 3.
- ²⁵⁶A szombathelyi gyermekmenhely kettéválasztása. VL, 1910. október 8. 41. sz. 426.
- ²⁵⁷Ruffy 1903. 15.; Ruffy 1904. 21.; Ruffy 1905. 24.; Ruffy 1906. 18.; Ruffy 1907. 19, 36. Statisztika a magyar gyermekvédelemről. VL, 1911. július 29. 30. sz. 294.
- ²⁵⁸Feldmann Bódog: Magyarország első dispensaireje. Gyv, 1908. február, 2. sz. 5-6.; Kereszturiné Pintér Mária: *Köztéri szobrok, emléktáblák Szombathelyen*. Szombathely, 1989. 35.
- ²⁵⁹Bezerédj István-Gerlits Sándor: „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” évi jelentése. Gyv, 1908. április, 4. sz. melléklet 1.
- ²⁶⁰Bezerédj István-Gerlits Sándor: „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” évi jelentése. Gyv, 1908. április, 4. sz. melléklet 1.; A „T. E. V. V. E.” közgyűlése. Gyv, 1908. április, 4. sz. 7.; Bezerédj István-Gerlits Sándor: „A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” évi jelentése az 1911. évi működésről. Gyv, 1912. február, 2. sz. 3.
- ²⁶¹Strehlinger Hermán: Tuberkulózis elleni védekezés. Gyv, 1908. november, 11. sz. melléklet 1-4.
- ²⁶²Bezerédj István-Gerlits Sándor: A „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” évi jelentése. Gyv, 1910. február, 2. sz. 2.
- ²⁶³Gerlits Sándor: A „T. E. V. V. E.” évi jelentése. Gyv, 1915. február, 2. sz. 3.; Bezerédj István-Gerlits Sándor-Herbst Géza: A „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” jelentése az 1915. évi működésről. Gyv, 1916. január-február, 1-2. sz. 5-7.
- ²⁶⁴*Révai nagy lexikona*. VI. köt. Budapest, 1912. 581.
- ²⁶⁵Nietner: A charlottenburgi erdei iskola. Gyv, 1905. április, 4. sz. 6-7.; Az erdei iskola. Gyv, 1908. július, 7. sz. 6.

- ²⁶⁶ A Dispensaire által tervezett erdei gyermektelep Szombathelyen. Gyv, 1908. április, 4. sz. 5.; Erdei iskola Szombathelyen. Gyv, 1908. július, 7. sz. melléklet 1.; Az első erdei iskola hazánkban. Gyv, 1908. augusztus, 8. sz. 5.; Gerlits Sándor: *A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület huszonöt éves története*. Szombathely, 1929. 24–26, 75–77.
- ²⁶⁷ Az első magyarországi erdei iskola. Gyv, 1909. április, 4. sz. 6.
- ²⁶⁸ Bezerédj István–Gerlits Sándor: A „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” évi jelentése. Gyv, 1910. február, 2. sz. 2.; Bezerédj István–Gerlits Sándor: „A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” jelentése az 1911. évi működésről. Gyv, 1912. február, 2. sz. 3.
- ²⁶⁹ Az első magyarországi erdei iskola Szombathelyen. Gyv, 1909. szeptember, 8. sz. 1–3.; *A Révai nagy lexikona*. VI. köt. Budapest, 1912. 581. szerint a szombathelyi erdei iskola szervezete a charlottenburgiéval egyezett meg.
- ²⁷⁰ Az első magyarországi erdei iskola Szombathelyen. Gyv, 1909. szeptember, 8. sz. 2.; A szombathelyi erdei iskola sikere. Gyv, 1909. november, 11. sz. 3–4.; Az erdei iskola vizsgálja. Vvm, 1911. szeptember 1. 199. sz. 4.
- ²⁷¹ Bezerédj István–Gerlits Sándor–Herbst Géza: A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület jelentése az 1916. évi működésről. Gyv, 1917. január–február, 1–2. sz. 6.
- ²⁷² Gerlits 1929. 38, 79–80.; Egy szombathelyi mintaintézmény. VL, 1911. szeptember 30. 39. sz. 367.
- ²⁷³ A szombathelyi erdei iskola. Amerika elismerése Szombathelynek. Vvm, 1914. március 15. 61. sz. 7.
- ²⁷⁴ Gerlits 1929. 80.
- ²⁷⁵ Uo. 42.
- ²⁷⁶ Vakok intézete Szombathelyen. Vvm, 1903. július 26. 117. sz. 7.
- ²⁷⁷ Felhívás az ifjú vakok szüleikhez! Gyv, 1908. október, 10. sz. melléklet 1.; A vakok dunántúli egyesületének közgyűlése Szombathelyen. Gyv, 1908. december, 12. sz. 7.; Fehér i. m. 104.

- ²⁷⁸Felhívás az ifjú vakok szüleihez! Gyv, 1908. október, 10. sz. melléklet 1.; A vakok dunántúli egyesületének közgyűlése Szombathelyen. Gyv, 1908. december, 12. sz. 7.; A Vakokat Gyámoltó Országos Egyesület Dunántúli Fiókegyletének 1909. évi jelentése. Gyv, 1910. május–június, 5–6. sz. melléklet 1.
- ²⁷⁹Ifjú vakok tan- és nevelőintézete. Gyv, 1909. február, 2. sz. 2.; Vakok felvétele. Gyv, 1909. augusztus, 8. sz. 6.
- ²⁸⁰A Vakokat Gyámoltó Országos Egyesület Dunántúli Fiókegyletének 1909. évi jelentése. Gyv, 1910. május–június, 5–6. sz. melléklet 1.
- ²⁸¹Török Sándor: Az ifjú vakok szombathelyi áll. s. tan-, nevelő- és foglalkoztató intézete. Gyv, 1911. augusztus, 8. sz. 1–2.
- ²⁸²Támogassuk a vakokat. Vvm, 1911. szeptember 1. 199. sz. 5.; Vakok. Vvm, 1915. március 16. 61. sz. 4.; Az intézet további történetére lásd: Domonkos János: A szombathelyi vakok intézetének története. VSz, 1971. 2. sz. 268–278.
- ²⁸³A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. Gyv, 1904. február, 2. sz. 11.
- ²⁸⁴Gyermekkorház. SzÚ, 1903. december 6. 49. sz. 7.
- ²⁸⁵A Fehér Kereszt választmányi ülése. Vvm, 1904. november 23. 266. sz. 2–3.
- ²⁸⁶A Fehér Kereszt-Egyesület sorshúzása. SzFÚ, 1903. október 4. 277. sz. 5.
- ²⁸⁷Gyermekkorház Szombathelyen. Gyv, 1904. július, 7. sz. 3.
- ²⁸⁸Jánossy Gábor: A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület állapota 1905-ben. Gyv, 1906. február, 2. sz. 6.
- ²⁸⁹VaML, SzV Közgy. jkv. 162/1904. sz.
- ²⁹⁰Jánossy Gábor: A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület állapota 1905-ben. Gyv, 1906. február, 2. sz. 6.
- ²⁹¹A Szombathelyi Fehér Kereszt egyesület. Gyv, 1905. február, 2. sz. 8.
- ²⁹²Bezerédj István–Gerlits Sándor: „Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület” évi jelentése. Gyv, 1908. április, 4. sz. melléklet 1.; A gyermekkorház ügye. SzÚ, 1908. június 7. 23. sz. 8.

- ²⁹³VaML, SzV Közgy. jkv. 10/1908. sz.
- ²⁹⁴A Szombathelyi Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. Gyv, 1908. február, 2. sz. 9.
- ²⁹⁵A budapesti Fehér-kereszt új gyermekkórháza. Gyv, 1908. június, 6. sz. 2–3.
- ²⁹⁶Jánossy Gábor: Társadalmi gyermekvédelem. A „Szombathelyi Fehér Kereszt - Egyesület” 1908. évi jelentése. Gyv, 1909. március, 3. sz. melléklet 4.; A Szombathelyi Fehérkereszt Egyesület Gyermekkórháza. Gyv, 1909. június, 6. sz. melléklet 3–4.
- ²⁹⁷A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesület gyermekkórháza. Gyv, 1910. március, 3. sz. melléklet 1.
- ²⁹⁸Thirring i. m. 250–252.
- ²⁹⁹A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesület gyermekkórháza. Gyv, 1910. március, 3. sz. melléklet 1.; Bodányi Ödön: *Szombathely város fejlődése 1895–1910-ig és műszaki létesítményei*. Budapest, 1910. 168–173.
- ³⁰⁰Szenti János: A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyet gyermekkórházának I. évi forgalma az 1910-ik évben. Gyv, 1911. január, 1. sz. 6.
- ³⁰¹A szombathelyi gyermekkórház. Gyv, 1910. május-június, 5–6. sz. 3.
- ³⁰²A szombathelyi gyermekkórház. Gyv, 1912. december, 12. sz. 5.
- ³⁰³A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesület 1911. évi működése. Gyv, 1912. január, 1. sz. 4–5. Jánossy Gábor: A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesületnek 1913. jan. 10-én tartott közgyűlése elé terjesztett titkári jelentés. Gyv, 1914. január, 1. sz. 4.; A Fehér Kereszt Egyesület közgyűlése. A gyermekvédelem 15 éves története vármegyénkben. SzÚ, 1914. január 20. 15. sz. 2.
- ³⁰⁴A Szombathelyi Fehérkereszt Egyesület. Gyv, 1908. augusztus, 8. sz. 6.; A Szombathelyi Fehérkereszt közgyűlése. Gyv, 1910. január, 1. sz. 7.
- ³⁰⁵Gerlits 1929. 31.
- ³⁰⁶VaML, SzV Közgy. jkv. 251/1912. sz.

- ³⁰⁷A Fehér Kereszt és a Patronázs. Kicserélik az ápoló személyzetet. Vvm, 1917. szeptember 6. 204. sz. 2.
- ³⁰⁸A gyermekkórház adóssága. Vvm, 1914. szeptember 4. 201. sz. 3.
- ³⁰⁹A Vasvármegyei Fehérkereszt Egyesület közgyűlése. Gyv, 1916. március, 3. sz. 2.
- ³¹⁰Vasutas gyermekek napközi otthona. Gyv, 1914. október–november, 10–11. sz. 11–12.
- ³¹¹Napközi otthon Szombathelyen. Gyv, 1916. június–július, 6–7. sz. 8.; Napközi otthonok Szombathelyen. Vvm, 1916. július 16. 163. sz. 3.
- ³¹²Megnyílik a napközi otthon. Szombathely gyermekvédelme. Vvm, 1916. augusztus 9. 183. sz. 2–3.; Gerlits 1929. 42.
- ³¹³Gerlits 1929. 43.
- ³¹⁴Napközi Otthon a T.E.V.V.E. dispensairéjában Szombathelyen. Gyv, 1916. augusztus–szeptember, 8–9. sz. 10.
- ³¹⁵Bezerédj István–Gerlits Sándor–Herbst Géza: A Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület jelentése az 1916. évi működésről. Gyv, 1917. január–február, 1–2. sz. 7–8.
- ³¹⁶A napközi gyermekotthon nyári tevékenysége. Vvm, 1917. szeptember 16. 212. sz. 5.
- ³¹⁷Gayer i. m. 71.

Katona Attila

„A gyermeket a mai társadalom közprédának tekinti, holott közkinscsnek kellene lennie.”*

Gyermeknap a századelőn – az indító évek

E tanulmány Szombathely példáján két kérdést taglal: egyrészt a századelőn megteremtett gyermeknap hazai kialakítási folyamatát és az abban megbúvó „üzenetek”, társadalmi mondandó interpretálását, másrészt azt, hogy mennyiben tekinthető e nap és a hozzákapcsolódó szekuláris liturgia egy új gyermekkép kialakítási folyamatának és mennyiben a formálódó fogyasztói kultúra új alkalmának.

„Áldott legyen, akinek emberbaráti lelkében először megfogamzott a gondolat, hogy gyermeknapok legyenek.”¹ – írta a *Vasvármegye* publicistája 1907. április 9-én a második országos gyermeknap rendezvényei kapcsán. Persze a korabeli újságíró – miként későbbi utódai – sem vette a fáradságot, hogy utána nézzen kik is voltak a nap ötletadói. Pedig nem kellett volna sokat kutatnia, elég lett volna,

*A Gyermekvédelem egyetemes tanítói kongresszus. *Gyermekvédelem*, I. évf. 1904. 8. sz. augusztus, 8.

ha a városban megjelenő *Gyermekvédelem* című havi lap szerkesztőit – Gerlits Sándort és Jánossy Gábort – megkérdezi. Bizonyára készségesen válaszoltak volna a felvetésre, még akkor is, ha többet tudtak a hazai adattalókról, mint a nap igazi ötletadójáról.

S valóban, a tömeges hagyomány-termelés korában újként megjelenő napra a *Gyermekvédelem* 1904. augusztusi száma hívta fel elsőként a magyar nagyközönség figyelmét. A dán fővárosban, az előző hónapban egy óriási gyűjtőmozgalmat rendeztek a szegény, szűkölködő gyermekek megsegítésére. Az akció főhősei, az előkelő hölgyek végigkalapozták a főváros utcáit és közlekedési eszközeit e nemes cél érdekében. Maga az agg király, Keresztély és a trónörökös, Valdemár is adományával emelte a pillanat ünnepélyességét. A látványos sikerről szóló hírt így zárta a lap: „Ezt a külföldi példát utánozhatnánk idehaza is!”² Nyilván nagy szenzáció és újdonság lenne, ha kiderülne, hogy e nap meggyökereztetése a magyar hagyományban a szombathelyiek érdeme. Sajnos erről nincs szó, bár hozzátehetnénk, ha ügyesebbek és szemfülesebbek, akkor erről is szólhatna a nap históriája.

A helyieknek ugyanis minden feltétellel rendelkeztek a pionír szerephez: egy szűk, de lelkes maggal, amely addig is komoly eredményeket mutatott fel a gyermeki gondoskodás és a gyermekvédelem terén. S ami talán döntőbb: kiváló sajtójuk volt. Az 1904-ben indított igényes megjelenésű, hézagpótló *Gyermekvédelem* című havi lap tartalmában túllépett az egyesületi közlönyök szerény nivóján. Ismeretterjesztő és felvilágosító írásai mellett figyelemreméltóak javaslattevő és problémamegoldó cikkei is. Sőt, 1905. május 21-én egy olyan nagyszabású majálist rendeztek Szombathelyen az akkori Szent István és Millenáris parkban, amely kivitelében sokban emlékeztetett a későbbi gyermeknap parádéokra. A színpompás sokadalom a mulattatás mellett a helyi gyermekszervezetek (a TEVVE és a Fehér Kereszt Egyesület³) megsegítését szolgálta, de mégsem gyermeknapnak, hanem májusi vásárnak nevezték.⁴ Az altruista rendezvény

célja: „a gyilkos tudóvész ellen való küzdelem sikerében egyrészt – a gyermekvédelem, illetőleg a gyermekkórház mielőbbi felállításában másrészt, egy hatalmas lépéssel előbbre” segíteni.⁵ A vásár rangját személyes megjelenésével emelte Lajos, bajor-királyi herceg és felesége Mária Terézia, akik a TEVVE díszelnökei voltak, Lipót Salvator főherceg és a megyében tartózkodó francia nagykövet. Természetesen kivonultak a megyei notabilitások; az arisztokrácia, a dzsentrik asszonyostul, családostul. A népszórakoztatás nem titkoltan egyben a főúri reprezentációt szolgálta. Hogy itt azért gyermeknapról is szó volt, arra az alkalmi gyermekszíneszek produkciója emlékeztetett. A rendezvény a diákmajálisok, a jótékonyági promenádok és a népiünnepélyek hatásos keverékének tűnt. A kavalkádban aztán elveszett a jelszó, a gyermekek a gyermekekért vagy a kicsik a kicsiknek, és a középpontba a fogyasztói és a szórakoztató társadalom értékrendjei kerültek. Az ezer koronás tiszta bevétel megnyugtatta a szervezőket a cél nemességéről, értelmességéről.⁶

Jellemző, hogy a helyiek emlékezetében is csak az ötlet őrződött meg tudniillik, hogy ők „pendítették meg” a gyermeknap szükségességét. A nap kárpát-medencei meghonosítása az állami intenciótól ösztönzött Országos Gyermekvédő Liga érdeme lett.⁷ A kezdeményezés a honi gyermekvédelem apostolának, Edelsheim-Gyulai Lipótnak⁸ és szűkebb csapatának: dr. Karsai Sándor és dr. Ruffy Pál miniszteriális tisztviselőknek köszönhető.

A Gyermekvédelmi Liga megalakulása és a „nagy ötlet”

A kopenhágai példára közben mások is figyeltek, az ötlet ragadós lett a kontinensen. 1905-ben már Berlinben és Bécsben is sikeres gyermeknapot tartottak.⁹ Az utóbbi népiünnepélyen, négyszázezen vettek részt. Csábító és ingerlő volt a bevétel nagysága, és lelkesítő a

társadalmi sikere. Széleskörűnek látszott az adakozók csapata, ahogy írták: „demokratikusan megfért egymás mellett a kispolgár garasa és a mágnások bankója.”¹⁰ Mindkét fővárosban az elhagyott, árva, elzüllött gyermekek anyagi megsegítésére és a társadalmi gondoskodás szükségességére fókuszáltak. Sorsuk javítása nemcsak a hiányzó állami szerepvállalást pótló altruista tett és a társadalmi kötelesség példája volt, hanem esztétikai törekvés is. Ugyanis meg kellett szabadítani a szépülő, modern városi köztereket az oda nem illő, zavaró elemektől.

A magyarországi helyzet nagyban emlékeztetett az európai kultúrállamokéra.¹¹ Nemcsak az elzüllött, a családi kötelékből kihullott sok ezernyi gyermek sorsáról volt szó – bár eredendően a nap róluk vagy pontosabban értük szólt –, hanem a gazdagodó, vagyonosodó társadalomban szembeötlő tömegnyomor elleni fellépésről is. „Erős, egészséges, életképes gyermekek mellett, mindinkább szaporodik azoknak a száma, kik szegénység, árvaság, gyámolatlan-ság, könnyelműség, bűn, iszákosság és más többnyire kívülről ható mostoha viszonyok folytán részint elpusztulnak, részint elzülленek, s ennek folytán vagy elvesznek a társadalom számára, vagy fekélyként élőködnek rajta. [...] A gyermek gyenge, beteg, nyomorék, fázik, éhezik, testi vagy lelki fogyatkozásban szenved, vak, siketnéma, nevetlen, züllött, lakása, könyve, tanszere nincs, jogsegélyre szorul, kényszerkivándorlás előtt állt.”¹² A felsoroltak is érzékeltetik a probléma összetettségét és a feladatok sokaságát. A lassan mozduló állam és a közömbös társadalom állandó díszletei voltak e színpadképnek, nos ezen kívántak változtatni az ügy csekélyszámú elkötelezettjei.¹³ Két irányba serénykedtek: hatniuk kellett a státusra és a politikai döntéshozókra, hogy tegyenek valamit az ügyért, javítsanak a tragikus helyzeten, ha pénzt nem is adnak, legalább a jogi feltételeket javítsák.¹⁴ Másrészt a társadalom közös felelősségvállalását tudatosítsák, anyagi erőforrásait mozgósítsák és hatékonyabban használják fel.

A magyarországi helyzet annyiban volt más, hogy a roppant kezdetleges és szervezetlen társadalmi gyermekvédelem miatt már korábban „lépett” az állam. A Széll testvérek jóvoltából megszülettek az első gyermekvédelmi törvények, az 1901. évi VIII. és a XXI. törvénycikk.¹⁵ A „gyermekvédelem nagyfontosságú ügyében az állam átvette a vezető szerepét, és a társadalomtól csupán a támogatást, kiegészítést várja el.”¹⁶ – hirdették egyesek. A törvényi szabályozással „a jótékonyság igen tiszteletreméltó, de minden haladást kizáró területéről”¹⁷ a fejlődés útjára terelte a dolgot úgy, hogy közben újrafogalmazta a gyermeki jogokat a *Corpus Juris*ban. Szerepvállalása azonban újabb gondot okozott, egyrészt az állami beavatkozás sokak számára ellenszenvesnek és erkölcstelennek tűnt, még választási témát is faragtak belőle.¹⁸ Másrészt újra kellett osztani a szerepeket és a feladatokat az állam, az önkormányzatok és a társadalom között. „A társadalom, a társadalmi jótékonyság azonban úgy látszik, félreértette az államhatalom intencióját. Nem lelkesedik úgy, nem vesz többé oly élénken részt a gyermekvédelemben, amióta az állam az elhagyatott gyermekekről való gondoskodást az államhatalom teendői közé sorolta.”¹⁹ – írta beköszöntőjében a *Gyermekvédelmi Lap* 1905-ben. A belügyminisztérium munkatársa, dr. Karsai Sándor úgy gondolta, eljött a régóta várt pillanat, a gyermeknap jelszava alatt végrehajtani a nagy áttörést, kimozdítani a társadalmat tespedtségéből, kitörni az eddigi gyűrűből. Úgy tenni szert nagyobb pénzügyi támogatásra, hogy a gyerekekkel foglalkozó, nagyon széttagolt egyesületeket központi szervezetbe tömörítik, egyben a fehér foltokat is eltüntetik a gyermekvédelem térképéről.²⁰ Az elképzelés sikeres megvalósítása három oszlopra épült: egyrészt a politikai elit támogatását bíró tekintélyes és agilis közszereplő kiválasztására, a médiumok folyamatos információözönére és olyan, a munkát összehangoló új szervezet megteremtésére, amelyben a régiek nem konkurenst, hanem organizátort, partnert látnak.

Az elsőt hamar meglették Edelsheim-Gyulai Lipót személyében,

aki addig a Fehér Kereszt Egyesület fővárosi elnökeként serénykedett. Edelsheim-Gyulai a Nemzeti Kaszinó termeiben 1905 őszén rögvest összegereblyézte a szükséges politikai támogatást. A következő esztendőben közreadott „Felhívás”-ukat az országot irányító politikai elit színe-java aláírta Andrássy Gyulától Zichy Jánosig. (Így az a látszat keletkezhetett, hogy az aláírók mind részt is vettek az előkészítő megbeszélésen.)

A napilapok propagandáját (*Budapesti Hírlap*) nem tartották elegendőnek és kiszámíthatónak, ezért a siker érdekében önálló médiummal jelentkeztek. 1905 májusától indították meg a *Gyermekvédelmi Lapot*, amely két tucat gyermekkel foglalkozó szervezet hivatalos közlönye lett, utóbb elsősorban és mindenekfelett a Gyermekvédő Liga hivatalos lapja. Ettől kezdve ez a nyomtatott orgánus számított a mértékadó szakmai lapnak, s ezzel leértékelődött, marginalizálódott a szombathelyiek havi kiadványa a *Gyermekvédelem*.²¹

A legkényesebb kérdésnek az új szervezet megalakítása és a pénzügyi alapok megteremtése számított. Egy újabb egyesület megformálását már idegenkedéssel fogadta a társadalom, nem célja, hanem a várható tagsági díja miatt. Valóságos egyesületi adóról beszéltek a kortársak, s ezzel mindenki tisztában volt. A „megadóztatott és folytonos gyűjtésekkel örökké zaklatott társadalom ki van merülve és nem hajlandó újabb áldozatokra.”²² – állították maguk a kezdeményezők is. Az egyesületi terhek nagyjából ugyanazokra a személyekre nehezettek, úgy kellett megkeresni a kiutat a csapdahelyzetből, hogy egyben szélesítsék a támogatók körét.²³

Az is ismert volt, hogy a tagdíj mellett egyesületek másik komoly bevételi forrását a jótékonyági bálók jelentették. „Majd nem az összes jótékony egyleteinek eddig arra bázírozzák fő jövedelmi forrásukat, hogy lehetőleg mind egyszerre, az úgynevezett »saisonban« egymásra irigykedve bálókát és egyéb multságokat rendeznek, melyek regije többnyire túl magas, miután egymással konkurálva, túllicitálják egymást.”²⁴ – vélte maga Edelsheim-Gyulai is. Nos ebből

világossá vált, hogy hol, és hogyan nem célszerű keresni a pénzügyi forrásokat. A kényszer persze gyakran ösztönzi a kreativitást. Rátaláltak a „megoldásra”: egy jelentős pénzügyi alapot kell létrehozni (a Magyar Agrár és Járadékbanknál), amelynek kamatából megoldható a kívánt célok finanszírozása. A Gyermekvédelmi Alap megteremtésére kell felhasználni a gyermeknapot, méghozzá úgy, hogy minden esztendő májusának utolsó szombatján a kereskedők, iparosok, vendéglősök bevételüknek 1%-át önként felajánlják az említett alap javára, akik egyben így a Liga tagjaivá is válnak.²⁵ Ez a megoldás nem sértette sem az egyesületek érdekeit,²⁶ sem az erkölcsi elveket, mi több még azt az illúziót is megadta, hogy a társadalom szélesebb rétegeit is bekapcsolják a gyermekvédelem magasztos eszméjébe. „Fillérek és koronák kellenek ide – hirdették a szervezők – nem nagy adományok.”²⁷

A vázolt koncepció 1905 nyarára kristályosodott ki,²⁸ az év második felében aztán elkezdődött a szervezés és a hatásos propaganda-hadjárat. Elsőként előadások sorozatával bombázták a fővárosi gyermek- és nőegyesületeket.²⁹ Az említett triumvirátushoz, gyakran társult dr. Torday Ferenc, a kor ismert gyermekorvosa is.³⁰

A fő cél – az állami vezetés kívánságára – a társadalom megmozdítása és felelősségének tudatosítása lett: „Inkább a nehéz megélhetési viszonyokban kell keresni a baj okát és főleg abban, hogy a társadalom még mindig nem ismerte fel azt a kötelességét, hogy ott, ahol a szülő képtelen gyermekéről gondoskodni, ott a társadalom vállalja magára a gyermekek felnevelését.”³¹ – hangzott az új verdikt. „A jótékonyosság többé nem lehet egyéni jószág érdem, hanem ma már kötelesség, sőt morális kényszer.”³² „Meg kell erősíteni azt a társadalmi tudatot, hogy ez nem irgalmasság, hanem kötelesség.”³³ Ez a hozzáállás, megközelítés egyben az állampolgári öntudat megerősítését szolgálta: „Mert amint mindannyiunké az állam, úgy mindnyájan az államé is vagyunk. [...] Hogy minden állampolgár minél többel járulhasson hozzá közvetlenül és közvetve az államhatalom fenntartá-

sához és fejlesztéséhez.”³⁴ A bevezető akciókon új híveket is akartak toborozni, mert, ahogy az elnök mondotta: „Sok a munka – kevés a munkás!”³⁵

Már az induláskor világosan megfogalmazták, hogy két gyermeknap lesz, az egyik a gyermekekért, a másik a gyermekeknek. Az előbbi a pénzről szól, az utóbbi az olcsó népszórakoztatásról, ezt gyermekünnepnapnak is nevezték.³⁶ A helyzet minden fenntartás, viszolygás ellenére, a kezdeti pillanatokban is nagyban emlékeztetett a korábban elítélt jótékonyági bálók alapkoncepciójára.

A szervezők épp úgy hittek egy hatékonyabb társadalmi gyermekvédelem megteremtésében, mint a jogi keretek további szélesítésében. A kialakítandó szisztéma összességében a hazai gyártású elemekből építkezett, de szívesen támaszkodott üdvös nemzetközi példákra. „A mi gyermekvédelmi rendszerünk azzal vívta ki a külföld páratlan elismerését, hogy a legliberálisabb alapokon épült fel.” – hirdette Torday doktor úr.³⁷ Szimpatikusnak ítélték az angol megoldásokat, sok minden tetszett az amerikai rendszerből (pl. a gyermekbírószág), de leginkább a jól ismert német mintát követték.³⁸

Már a tervezés időszakában látható, hogy a fővárosi agytröszt részben propagandisztikus, részben politikai szempontból leegyszerűsítve használta a gyermekvédelem fogalmát. Sok időt nem vesztegettek a fogalom értelmezésére, pedig hát a kifejezésnek (Kinderschutz) nem volt egységes a nemzetközi tartalma és értelmezése. Hamar nyilvánvaló lett, hogy a társadalmi csoportok más-mást értenek e fogalom alatt, éppen ezért az elvárások is különböztek. Ami talán fontosabb, hogy jóval tágabban is lehetett volna értelmezni a kifejezést, miként ezt a szervezet agitátorai tették. Magába foglalván a gyermekgondozást és a gyermekek jogi védelmét. Az előbbi nemcsak a test-, hanem a lélekvédelmét is felvetette, az utóbbi azt tudatosította, hogy a szülőtől is meg kell védeni a porontyokat, elvégre nem magántulajdonról van szó.³⁹ A tapasztalatokkal felvértezett bátrabb

tollforgatók a ma oly divatos családon belüli „veszélyes viszonyok” társadalmi kontrollját is meghirdették.⁴⁰

Mindezt érzékletesebben, látványosabban fogalmazták meg a honi egyetemes tanítói kongresszuson. „A gyermeket a mai társadalom közprédának tekinti, holott közkincsnek kellene lennie.”⁴¹ A formálódó Liga szellemi vezetői megmaradtak a hagyományos gyermekkori devianciák kezelése mentén. E kérdésben könnyebb volt a konzervatív értékű társadalmat egységesen felsorakoztatni, mint konfliktusokat gerjesztve egy új gyermekképet kialakítani, és ahhoz támogatókat verbuválni. S hogy ez nem lehetetlen elvárás, azt jól érzékelteti, hogy a *Gyermekvédelmi Lap*ban is gyakran jelentek meg olyan írások – elsősorban Lévai Ödön tollából –, amelyek egy új pedagógiai gyermekkép kialakításának a szükségességéről szóltak.⁴² Egyébiránt ekkoriban szerveződött a modern pszichológiát és pedagógiát hirdető Gyermektanulmányi Társaság Nagy Lászlóval, Teleky Sándorral és Ranschburg Pállal. A századeleje óta folyamatosan tartottak kurzusokat a fővárosi tanítóknak, az új szemlélet áttörésére persze sokáig kellett várni.⁴³

Hogy itt valami nagy változás kezdetéről és átalakulásról volt szó, azt jól mutatta a fővárosban szaporodó bölcsődék és napközi otthon egyesületek száma. A modern ipar és szolgáltató szféra újjávarázsolta az eddigi családi munkamegosztást és szerepeket.⁴⁴ A városi gyermekkérdés egyszerre jelentett a községek számára súlyos pénzügyi és oktatási problémát, de egyszerre indukált új megoldásokat is: pl. a napközi otthon rendszerét. A fővárosi közoktatási ügyosztály az élén ekkor egy invenciózus kultúrpolitikus állt: a modernizálandó oktatásügy lelkes apostola, a későbbi főpolgármester, Bárczy István.⁴⁵ Ez idő tájt került a piaci érdeklődés homlokterébe a gyermek mint fogyasztó. Széles kínálattal bombázták a szülők pénztárcáját, potenciális alanyokat látván az apróságokban. Budapesten a világvárosok mintájára gyermekszínházak szervezetek, ahol a gyermekirodalom színe-javát műsorra tűzték.⁴⁶ Megtartották az első

gyermekalkotás kiállításokat. A példatár természetesen bővíthető, a gyökértelen városi tízezrek számára a tömegkultúra jelentette az új kapaszkodókat.⁴⁷

Három a magyar...

1905 decemberében tették közzé az Országos Gyermekvédelmi Liga előkészítő bizottságának felhívását. A következő esztendő február 25-én pedig minden gond nélkül megalakult Budapesten a szervezet. A szónokok – a korábban már említett triász – mondandója előre prognosztizálható volt, a vezetőség összetétele sem okozott meglepetést, élethossziglan választották elnökke Edelsheim-Gyulai Lipótot.⁴⁸ (Aki 1912-ben mégis lemondott posztjáról, helyére Széchenyi László került.) A gyakorlati irányítás dr. Karsai Sándor titkár feladata lett. A szervezet megalakulása nagy visszhangot nem váltott ki, senki sem érezte, hogy fordulópontról vagy történelmi pillanatról kellene papolni.⁴⁹ Mindenki tudta, annyit ér az egyesület, amennyit a gyakorlatban meg tud valósítani, ehhez pénz kellett, ahhoz pedig, gyermeknap.

Az első gyermeknap időpontját 1906. május 26-ára tűzték ki. Sok idő nem adatott az előkészítésre és a társadalom megnyerésére. Mindenesetre egy patetikus elemekkel tűzdelt szózatot tettek közzé: „Nem egyes nagy adományok kellene, a melyek visszariasztják a kis adakozót, hanem fillérek és koronák, a melyet könnyen nélkülözhet mindenki, akinek szívében él az emberszeretet. Sőt anyagi áldozatok nélkül is áldozhattok a szeretet ezen ünnepén, ha oly kereskedőnél vásároltok, akinek üzletében ott van a liga felhívása.

Polgárnők, polgárok! A gyermeknyomor kiált hozzátok! S ebből a kiáltásból értse meg szívetek, hogy a gyermeket meg nem menteni az anyagi ügy erkölcsi haláltól bűn, menteni kötelesség.

Május a munkások megszentelt hónapja. Tavasz hó elsején köszöntik az új eszmék születését! És ti, a kik május havának utolsó hó-

napján, a szeretet szombaton, áldoztok a liga céljaira, ezzel a jóságos cselekedettel részeseivé lesztek a május nagy szociális ünnepének a nagy testvériség, a mindent kiegyenlítő szeretet szocializmusának.”⁵⁰

Külön felhívással fordultak a kereskedőkhöz, sőt a hangulat fokozása érdekében folyamatosan jelezték, hogy már hány település csatlakozott az akcióhoz.⁵¹ A „nap” fontosságát olyan látványos mozzanatokkal nyomatékosították, mint az Iparművészeti Múzeumban meghirdetett exlibris és a városligeti Iparcsarnokban megtartott gyermekjáték kiállítás.⁵² A fővárosi színházak csatlakozása a rendezvényhez a középosztálybeliek és a lateinerek megnyerését szolgálta.⁵³ Természetesen nem hiányozhatott a gyermekünnepnap sem az események sorából.⁵⁴

Utóbb a *Gyermekvédelmi Lap* részletesen tudósított a legfontosabb vidéki mozzanatokról.⁵⁵ Egyszerre érzékeltetve a sikert, és a mintát, egyben példát szolgáltatva a következő évi rendezvényekhez. Ezek közül talán a szegedi lehetett a legszínpoimpásabb, ahol gyermek színelőadás, sétahangverseny, gyermekegészség szépségverseny (sic!) és jelmezes felvonulás is szerepelt a programban. Igazi népünnepély kerekedett a rendezvényből.⁵⁶

A külföldnek, a kultúrállamoknak szólt a jelzett időpontban a magyar fővárosban megtartott három napos nemzetközi gyermekkongresszus, ahol nemcsak azt állapíthatták meg, hogy a gyermekvédelem és a gyermeknap ügye Európában sínen van, hanem azt is, hogy az anyagi sikere frenetikus. (A berlini napon 200.000 márkát inkasszáltak a szervezők, hasonló eredményről szóltak a bécsi tudósítók is.) A disszonanciát nem akarták meghallani, hogy sok helyütt a kezdeményezés a kereskedők kezébe csúszott, ahol a lényeg a fogyasztás növelése lett.⁵⁷

Nos ebből a szempontból az első magyar országos gyermeknap sem vallott kudarcot 1906-ban, a 46 városban megtartott gyűjtéseken és népünnepélyeken 38.000 koronával gazdagodott a Gyermekvédelmi Alap.⁵⁸ Látványos gesztussal 1906. május 28-án, Szegeden

az első gyermeket már gondozásba is vette a Liga.⁵⁹ Egyértelmű sikerként értékelték a történeteket, megmozdították a társadalmat, ráirányították a figyelmet a jelzett gyermekcsoport helyzetére, és a rendezvényeken az elvártaknak megfelelően „az egész arisztokrácia részt vett, a nagyközönség is élvezett és szívesen vásárolt.”⁶⁰

Természetesen a győzelmi jelentéseken túl mindenki tudta, hogy az idő rövidsége miatt a szervezés még hagyott kívánni valót. Például Szombathelyen a napisajtó annyiban kommentálta az eseményt, hogy figyelmeztette olvasóközönségét, hogy ma van a gyermeknap, és mire is gyűjtenek a kávéházakban és az utcákon.⁶¹ Az első alkalomkor sok helyi szervezet még csak kereste a pénzgyűjtés és a gyermekszórakoztatás sikeres formáit. (A lokális szervezetek tartózkodásáról elemzések nem jelentek meg, de a tény és az okok mindenki előtt nyilvánvalóak voltak.) A nap liturgiája még formálódott, az ötletbörze még sok meglepetést tartogatott.

A Liga vezetősége az anyagi sikeren felbuzdulva továbblépett az addig vázolt, körvonalazott célokon.⁶² A korábbi ígéretének megfelelően nem új intézmény megteremtésére fordította a bevételt, hanem a gyermekek támogatására: a létrehozott alapból finanszírozták a más (lokális) intézetekben elhelyezett gyermekek fenntartási költségeit. Ebben a pillanatban felértékelődött a helyzetük, a nyomorúsággal küszködő helyi intézmények tüstént felajánlották szabad kapacitásukat. Szinte versenyeztek a Liga kegyeiért, hogy ott helyezze el pártfogoltjait. Erős túlzással pénzügyi befektetőként, finoman fogalmazva elegáns mecénásként léphetett fel a nyomor piacán. Tevékenységét, stratégiáját elsősorban azok bírálták, akik kimaradtak a kedvezményes áldásból, akcióból.

A változó feltételek hatására 1906 őszén az eddig homályosnak vagy túl általánosnak tűnő célokat pontosították. Négy nagyobb irányt jelöltek ki: egyrészt a tüdőbeteg gyerekek szanatóriumba történő eljuttatását, a megbízhatatlan szülők és a gyermekek szétválasztását, egyben az utóbbiak internátusának megszervezését, a gyerme-

kek magyarosítását és végül a nyári időszakban a városi gyerekek fürdőkonviktusokba történő eljuttatását.⁶³ Az elérhető célok körvonalazódása csak továbbnövelte a szervezet önbizalmát.

A második országos nap szervezése aztán nagy elánnal indult, jó hátteret biztosított ehhez a nyugodt politikai légkör, hisz az első előkészítése idején – 1906 áprilisában – zajlottak az országos választások, majd a koalíciós kormány kinevezése körüli huzavona. Most mindennek nyoma sem volt, sőt az új politikai vezetés elkötelezetten állt ki a társadalmi problémák megoldása mellett, talán pont az volt a kormányzat gondja, hogy túl sok feladatot vállalt, magasra tette az elvárásokat. Az kétségtelen, hogy 1907-ben még nagy népszerűséggel bírt a Wekerle-kabinet, formálódó szociálpolitikai alkotásai imponálósnak mutatkoztak.⁶⁴ A gyermeknap előkészítésébe most már a helyi törvényhatóságok tisztviselői is bekapcsolódtak, mi több, meghatározó szerepet játszottak.

A Liga vezetése – nem ismert okoknál fogva – áprilisra hozta előre a gyermeknapot. Edelsheim-Gyulai Lipót újabb felhívással szólította csatasorba az ügyért lelkesedőket. Ami 1907. április 2-3-án lesz az „Újdonság és Esemény” – állította az elnök, „amely kihatásában, későbbi eredményében nagyobb befolyással lesz a magyar nemzeti társadalom egészséges fejlődésére, mint a tisztavirág-életű szenzációk, leleplezések és ehhez hasonló események.”⁶⁵ Talán jól érzékelhető, hogy az emberek a siker hatására hajlamosak valóságérzékük elvesztésére. Az elnök hangsúlyozta: „Az erkölcsi züllésnek és a testi degenerálódásnak kitett gyermekek megmentését” tűzték ki most célul. Márciusban már 180 város készülődéséről tudósítottak.⁶⁶

A gyermekfronton kialakult helyzetet a nagyobb propagandasi-ker érdekében borúsabbnak, mi több tragikusabbnak láttatta a helyi sajtó: „Magyarországon a gyermekélet igen olcsó. Az angyalcsinálás külön, jól jövedelmező foglalkozási ág s innen van az, hogy a gyermekhalálozás percentszáma nemcsak a művelt nyugat, hanem még más kevésbé művelt államok statisztikája mellett is szomorú képet

mutat. [...] A mai helytelen társadalmi berendezkedés, a kisipar és kisbirtok állandó és fokozatos zuillése a népek mind és mind nagyobb tömegét fosztja meg az önálló biztos keresettől és kényszeríti, szorítja be a férfiakat és nőket egyaránt a gyárak reggeltől estig, vagy estétől reggelig tartó robotoló munkájába. A család melegsége megszűnőben van a rossz lakás helyzet miatt. [...] Gyermek szanatóriumokra, napközi otthonokra, ingyen tej kiosztó helyekre, internátusokra, modernül berendezett javító intézetekre van szükség, hogy a gyermekek ezreit a jövőnek, a nemzetnek megtarthassuk.”⁶⁷ A drámai helyzettel sokan tisztában voltak, még a hiánylistát is tovább tudták volna sorolni, de nyilván a gyors megoldás receptjével senki sem rendelkezett. A kérdés hangszerelése a kurzusnak megfelelően aztán erős nemzetpolitikai színezetet öltött, s egyre fontosabb nyomatékot kapott a gyermekvédelem jelszava alatt a magyarosítás ügye. Láttuk, ezt maga a Liga is a négy közeli cél egyikeként hangoztatta. Sokan a gyermekvédelem és a nemzetvédelem közé egyenlőségjelet tettek. ⁶⁸

Márciustól az előkészítő munkálatokba most már a szombathelyiek is teljes elánnal bekapcsolódtak. Részvételük az országos nap előkészítésben jelzésértékűen mutatta, hogy miként lehet a lokális és az országos célok közti harmóniát úgy megteremteni, hogy ez erősítse a kívánt társadalmpolitikai célokat és biztosítsa a szereplők elégedettségét.⁶⁹ Az 1907-es szombathelyi gyermeknap a legszínképesebbnek bizonyult az első világháború előtt. A szervezők – már az első alkalommal – oly magasra tették a mércét, hogy utóbb már nem tudták (vagy talán nem is akarták) meghaladni azt. Megelégedtek az egyszerű jótékonyági promenádok és majálisok jól bevált rutinszerű formáival. A vármegye hamar túljutott a koalíciós váltás megrázkódtatásain, nagy személycserékre az apparátusukban nem került sor, mert ezt nem látta indokoltnak Bezerédj István főispán, ami nem is csoda, hisz 1905 előtt még szabadelvű alispánként tevékenykedett.⁷⁰

A gyermeknapi programot előkészítő bizottság az alispán, Herbst Géza vezetésével 1907. március 6-án alakult meg.⁷¹ Közzétett felhí-

vásukban ők is azt hangsúlyozták, hogy; „Nem direkt adakozást kér a liga, az amúgy is százféle módon megadóztatott közönségtől, csak azt, hogy ezen a napon fizesse ki számláit, szerezz be elől szük-ségleteit s e napon csak oly üzletbe, kávéházba és vendéglőbe járjon, amelynek tulajdonosa a liga céljainak előmozdítására magát önként kötelezte.” A fogyasztásra buzdító reklám azt sugallta, hogy itt mindenki jól jár: a kereskedő, az iparos, a gyermekek és a Liga, s a szülők sem veszítenek semmit az ügyön.

A szervezés oroszlánrésze a helyi gyermekvédelmi szervezetek vezetőségére hárult. A sajtó hasábjairól nem derült ki világosan, hogy az akció lebonyolítását vállaló TEVVE vezetősége mikor és hol tárgyalt a Liga embereivel, csak az eredmény ismert: fele-fele arányban osztoznak a bevételen. Az itt maradó összegből Gyermekotthon – így nevezték a dispensaire-t – alakítanak ki.⁷² A karmesteri pálcát, a város „Metternich hercegnője” Szegedy Györgyné vette kezébe, aki éppen ezekben a napokban kapta meg az Erzsébet-rend nagykeresztjét.⁷³ Hozzá csatlakozott a hölgybizottság elnöke Ernusz Gézáné és Szombathely város törekvő alpolgármestere Kiskos István, valamint Ujvári Ede jegyző, ők képezték a szük belső magot. Három programot készítettek elő: egy színházi előadást, egy vásárral egybekötött térzenét és egy jelmezes felvonulást.⁷⁴ Ezt követően egyből megkezdődött az albizottságok szervezése, az aktivisták toborzása, valamint a lakossági felajánlások gyűjtése.⁷⁵

A gyermekelőadás nővédjéért a helyi, színi direktor, Bodonyi felelt. Rendkívül nagy buzgósággal készült a tizenegy fiúból és hat leányból álló alkalmi „társulat”, a választott darabra, a *Hamupipőkére*. A rendező teendőit Ferenczy Frigyes a Nádasdy színtársulat tagja vállalta, a próbák a polgári leányiskola termeiben zajlottak.⁷⁶ Vé-
csei Leó *Hamupipőke* darabját táncjelenetekkel színesítették, sőt a darab elé egy Szegedy Györgynének ajánlott ünnepi köszöntőt is beiktattak, amit Bodányi Ödön városi főmérnök írt, zenéjét pedig gróf Zichy Géza és dr. Kienzl Vilmos állította össze Meyerbeer műveiből.

A Sabariában tartandó előadások helyárai – 4, 3, 2, illetve az álló 1 korona – a szélesebb közönség számára is lehetővé tette a produkció megtekintését.⁷⁷

A szereplők kiválasztásával és a betanítással együtt elkezdődött a felvonulók toborzása is. A bizottság élére az alispán és a polgármester felesége került.⁷⁸ Március 18-án a vármegye kistermében gyülekeztek a felvonulni vágyó szülők gyermekeikkel.⁷⁹ Az elképzelések szerint a menet körbejárja a várost, hogy végül a kavalkád színhelyére, a Horváth Boldizsár térre érjen. A program népszerűségét mutatta a jelentkezők nagy száma és a jelmezes ötletek sokasága.

A vásári rendezőbizottság elnöke Tormász Dezső százados lett, a kalapozással megbízott urnabizottságot az egykori főispán menyee Radó Gyuláné vezette. A tervek szerint három urnasátrat állítottak fel, ahová az adományokat lehetett leadni, miközben perselyező fiatal lányok hada járta a sokadalmat.⁸⁰ Elkezdődhetett a nemes versengés, melyik sátor csapata tud többet összegyűjteni. Kilenc árusító-sátor felállítását tervezték, ahol a felajánlott ajándékokat (pl. festett képeslapokat, zsákbamacsákat), valamint emelve a nap hangulatát ételeket, süteményeket és italokat árusítottak. Mindegyik élén természetesen egy-egy helyi előkelő asszonyság parancsnokolt, akiknek helyzetét alapvetően férjük társadalmi presztízse adta, a város értékrendjének megfelelően tudatosan törekedtek az interkonfesszionálisra (római katolikusok, evangélikusok, zsidók).⁸¹

A szervezéssel párhuzamosan haladt az eszenci előkészítés, a propagandakampány is. A sajtó hasábjain folyamatosan láttak napvilágot a honi gyermekvédelem helyzetéről, tennivalóiról, a Liga szándékairól és tetteiről, valamint az első év eredményeiről szóló hírek, tudósítások. A gyermeknap is a liberális nemzetté kovácsolás egyik alkalmává nemesedett. „Nők és férfiak közt, polgárok, nemesek és arisztokraták között nem ismer különbséget a hazai gyermekvédelem magas tisztelete.”⁸² – hirdette a *Vasvármegye*. „Most midőn mindenki, kinek szívében egy kis nemesebb érzés van, és szeretettel gondol és

áldozza fillérjeit azokra az árva, elzüllött az utcán fázó és szerencsétlen gyermekekre, akiknek érdekében ez a szép, jótékony mozgalom indult: a legnagyobb melegséggel veszünk minden olyan ajánlatot, amely a gyermeknap jövedelméhez hozzájárul.”⁸³

Mint említettük, a Liga vezetősége úgy döntött, hogy a gyermeknapot nem május utolsó hétvégén, hanem április 2-án és 3-án tartja meg, ez több szempontból is szerencsétlen döntés lett. Részben a szeszélyes időjárás, részben a húsvét miatt számtalan potenciális szereplő távol maradt a rendezvénytől.⁸⁴ A helyiek eredetileg úgy döntöttek, hogy húsvét hétfőn (elsején) tartják meg a vásárt, és 2-án és 3-án a színházi produkciót és a kereskedelmi napot, de a rossz idő miatt a felvonulást és a vásárt eltolták vasárnapra, hetedikére.⁸⁵ Gyorsan felhívást adtak ki, hogy azon hölgyek, akik a húsvét miatt mondták le közreműködésüket, most jelentkezzenek Radó Gyulánénál.⁸⁶ A bizottság vezetése (Szegedy Györgyné és Berezéj István) a javulni nem akaró idő miatt úgy határozott, hogy a vásárt és a felvonulást újabb egy héttel későbbre halasztják.⁸⁷ A gyermekszínházi produkciókat azonban április 8-9-én, hétfőn és kedden megtartják, közben már megjelentek az első, hízelgő eredmények a kereskedelmi nap sikeréről.

Már a szombati színelőadás nyilvános főpróbája nagy sikerrel zajlott.⁸⁸ Az előadás után pedig sokan ismételték az ismert szalóigét: „Mai napság már nincsenek gyermekek.” Csodagyerekként aposztrofálták Gerlits Arankát és Havasi Pistikét, az előbbi ötévesként a *Cinka Pannából*, az utóbbi a *János vitézből* adott elő részleteket.⁸⁹ Az áprilisi idő nem változott, de most már úgy vélték nem lehet tovább tologatni a napot, és mindegy milyen idő lesz, akkor is megtartják a felvonulást és a vásárt, sőt még egy kabaré-előadást is a programba iktattak.⁹⁰ A szándék eltököltségét mutatta, hogy a rendőrség is kiadta közleményét a megváltozott forgalmi rendről.⁹¹ Ha nagyon szakadna az eső, akkor a Tornacsarnokban tarják meg a felvonulást.⁹² Végül is hol esett, hol nem, a felvonulást, ha rövi-

debb útvonalon is, de megtartották, a Zrínyi Ilona utcából egyenest a Fő térre érkezett a menet. Amelynek élén a kedvező alaphang megadása érdekében három cigányzenekar haladt, akiket díszmagyarba öltözött lovasok és csikósok követtek. Aztán egy díszes kocsin a mesevilág elevenedett meg: Hófehérkével és a hét törpével. Majd egy tucat csikós gyerek, akik mögött egy póni fogat bandukolt „japán” gyermekekkel. A legnagyobb részt – 120 főt – a tornász gyermekcsapat alkotta, trombitaszóval és dobpergéssel vonultak fel. Őket a *Hamupipőkét* előadó társaság követte, majd a gyermekzenekar, aztán díszmagyarban és fényes jelmezekbe öltözött diákok. S hogy a társadalom alsóbb csoportjai is reprezentálva legyenek, gyermek kubbikusok következtek, akiket állatfejekbe bújtatott társaik kísérték, a menetet csikósok zárták.⁹³ Minden megelevenedett itt, ami a századforduló ízlésvilágát tükrözte, a népszínművek világa épp úgy, mint az ázsiai divatot tükröző japánok vagy a díszmagyarban feszítő hada. A cigánybandák szerepe nyilván ezzel nem ért véget, rájuk hárult a cudar idő ellenére a vidám hangulat biztosítása.

„Szegény embernek szegény a szerencséje.” – így kommentálták a lezajlott eseményeket a helyi lapok.⁹⁴ Mert becsülettel eláztak a felvonulás szereplői, de a vásártéren is mindenki lucskos lett, talán csak a „virágáros leányok szemrevaló csapata” vidította fel a férfiszíveket, meg természetesen a pezsgős és konyakos sátrak sem tudták útját állni a jókedvnek.⁹⁵

Az egyik tanulság természetesen a helyes időpont kiválasztása lett, vagy májusnál kellene maradni vagy szeptemberre kellene áttenni.⁹⁶ A másik vitatémát a gyermekszínházi produkció sikere jelentette. Ez igazi értékrendi eltérést indukált, „nagy ellenzői voltak a hitoktatók, pedagógiai, etikai és nemzetgazdasági szempontból is, mert felkeltették a vágyat a színészi szakma iránt.”⁹⁷ Szegedy Györgyné azért vélte rossznak a dolgot, mert a szülőket anyagilag jobban igénybe vette a produkció. „Ő nem a jó lelkek százainak koronára, hanem a jó lelkek ezreinek fillérjeire számít és ily iránykeretek

között szokta rendezni utolérhetetlen művészettel, eredménnyel és a tapintattal a jótékony célú ünnepélyeket.”⁹⁸ S valóban a lendületesen fejlődő megyeszékhelyen a rendezvény alkalmat adott arra, hogy a parvenü vágyak felszínre törjenek, nem is annyira a gyermekekben, inkább a szülőkben. Nos ez az, amit a konzervatív értékrenddel megáldott helyi növeztők nem kívántak látni. Ezt a modernitás bünyösének tartott fővárosban elviselhetőnek vélték, de itt a nyugati végeken nem kívánták elfogadni. Hogy a nap, a fogyasztói kultúra kiteljesedése lesz, azt jól érezte a helyi lap publicistája is, aki egy rövid jelentben úgy látta, hogy itt és most egy alkalommal nő azon pillanatok száma, amikor a családi büdészé izlésesen megcsapolható, ráadásul, ha ezt a gyermek teszi „még haragudni sem lehet rá, hiszen a gyermeknap érdekében történt!”⁹⁹

A gyermeknapon az összbevétel meghaladta a háromezer koronát, a nyereség ennek kétharmada lett, amin osztozott a TEVVE és az országos szervezet. Ha összehasonlítjuk az 1905-ös rendezvénnyel, akkor látható, hogy anyagilag rosszabbul jártak a vasiak.¹⁰⁰ A gyermekotthon javára hol templomokban, hol iskolákban még folytatták a gyűjtéseket.¹⁰¹ 1907 novemberében adták át a dispensairét, s egyben egy újabb eszme, ötlet is megfogalmazódott, az erdei iskola megteremtése.¹⁰²

A második országos gyermeknapi rendezvények végül is 612 településen zajlottak, kis híján százezer koronás bevételt realizáltak a szervezők.¹⁰³ Természetesen az adatok eltérőek, részben mert hosszú ideig tartott az összegek számbavétele, részben mert sokhelyütt osztoztak a bevételen a helyi rendezők és a Liga. Vas megye 47 községében gyűjtöttek adományokat és tucatnyiban tartottak gyermekünnepnapot. Egyes tudósítások szerint 3839,59 mások szerint csak 3811,79 koronát kalapoztak össze.¹⁰⁴

Az ügy diadaláról senkit sem kellett meggyőzni, így természetesen tűnt, hogy a következő évi rendezvényekhez még többen csatlakoznak. A harmadik, az 1908. évi gyermeknap jelentette a legna-

gyobb sikert. Moson vármegye kivételével mindenütt megtartották – most már májusban – a napot, összesen 1800 településen. A bevétel minden korábbi várakozást felülmúlt, a negyedmillió koronához közeledett. „Szegény ember garasa annyi, mint a gazdag ember bankója!” – hirdette továbbra is a Liga, utolérték a német területeken zajló rendezvények színpompáját. A fővárosban valóságos karneváli hangulat uralkodott. Igaz, az előkészítés is jobbra, alaposabbra sikeredett. A Liga újdonságként szolidaritási bélyeggel rukkolt elő. A kereskedők is ráéreztek a nagy lehetőségre. A színészvilág is megértette: ez pompás alkalom a népszerűség növelésére. A tanítók az iskolákban már jó előre foglalkoztak a rendezvény jelentőségével, így nem csoda, hogy a nebulók startra készen várták az ünnepnapot.¹⁰⁵

Ha az eredendő cél a züllött gyermekek helyzetének a bemutatása volt, akkor azt három esztendő alatt sikerült abszolválni, a gyermekvédelem ügyének fontosságát is megértette a társadalom, a kívánt pénzügyi alapot is megteremtették, a Liga áldásos tevékenységét „az ország minden zugában lehet érezni”¹⁰⁶ szóval úgy tűnt sinen van az ügy.

Siker és árnyoldal

Az Országos Gyermekvédelmi Liga 1907. november 28-i közgyűlésén nemcsak a szervezet történetének hőskora ért véget, hanem az általuk meghonosított gyermeknapé is. Az önelégültség jeleit mutató fórumon örömmel konstatálták: a nap valóban országossá és közismertté vált, és mindenki tudja, hogy „elhagyott gyerekek védelméről” szól. Sikeresnek tartották az új szereposztást az állam, a törvényhatóság és a társadalom között. Miként azt az egykori miniszterelnök, Széll Kálmán mondta: „Az állam adja meg az erőt, az alapot, de az igazi gyakorlati ténykedést, annak tartalmát és betöltését a társadalomtól lehet elvárni.”¹⁰⁷ Konstatálhatták a nap társadalomegyesítő hatását is: „Nők és férfiak közt, polgárok, nemesek és

arisztokraták között nem ismer különbséget a hazai gyermekvédelem magasztos ügye.”¹⁰⁸

Sikerült kimozdítani az államot is a passzivitásból. Az árválkodó magyar gyermekvédelmi törvényeket újabb jogszabályokkal egészítették ki. A fordulópontot a pártpolitikuskak csapnivaló, de érzékeny, szociális lelkű ifj. Andrásy Gyula belügyminiszter (60.000/1907. BM IX-b. számú) körendelete rendelte jelentette.¹⁰⁹ Aztán olyan jogszabályok következtek, mint a büntető novella (1908. évi XXXVI. törvénycikk), valamint a pártfogókról és a pártfogó tisztviselőkről, az árvaszékek szerepének változásáról szóló jogszabályok stb.¹¹⁰ A kérdés felkészült szakjogászok kezébe került, a tízes években már Balogh Jenő jóvoltából készült a gyermekködex.¹¹¹

A Liga – megérintve a pénz mámorától – újrafogalmazta stratégiáját, feladta addigi taktikáját, és új intézmények működtetésébe fogott. Hiába számítottak ezek hiánypótlónak, idővel a többi egyesületi fenntartású intézet konkurensévé váltak.¹¹² Mivel soványnak és kiszámíthatatlannak bizonyult a gyermeknap pénzforgás, így megkezdődött az állami büdzsé megcsapolása: pár éven belül akkora állami támogatást szereztek a minisztériumoktól, mint a gyermeknap bevételek fele, harmada. Bár gyermek eltartás címen százezer koronát fizettek ki az intézeteknek,¹¹³ és a közvetlen egyesületi hozzájárulása is negyedszázezer körül stagnálódott, a dolog lényegét ez nem érintette.¹¹⁴ A kör újra bezárult, a történet visszajutott a kiindulóponthoz. Fokozódott az egyesületek harca az állami támogatásért.

A gyermeknapok természetesen megmaradtak, hol az eredeti terveknek megfelelően május utolsó napján, hol esetleg más napra áprilusra, júniusra áttéve (például 1909-ben újra áprilisban tartották). Az sem mondható, hogy a népiünnepélyek nem találtak lelkes fogadtatásra az érintettek között. A gondot inkább az okozta, hogy a két elem kombinációja másoknak is megtetszett, ahogy Ruffy Pál fogalmazott egy 1913-as interjúban: „A gyermeknapnak ártott, hogy annyi címen utánozzák. A társadalom kezd ideges lenni.”¹¹⁵ Ha a

gyermeknapok még nem járatták le magukat, de a társadalomnak már elege lett a gyermeknapi adakozásból. Eszmeiségének kiürüléséről nemigen beszélhetünk, mert azzal az indulásának pillanatában sem igen rendelkeztek.

A századfordulón, a tömeg hagyomány-termelés korában mind az állam, mind a társadalom előszeretettel foglalkozott az új tradíciók megteremtésével. Ebbe a sorba illett be a gyermeknap is. Ami megkülönböztette a társadalmi hagyomány-termeléstől az az, hogy nem annyira egy osztály, csoport, nem identitásának kialakítását, megerősítését tartotta fő feladatának (munkások ünnepe, szakmák ünnepe, vagy a nők napja), hanem a társadalmi szolidaritás biztosítását (ilyen értelemben emlékeztetett a békenapra). Ertérően a politikai hagyományteremtéstől, itt a társadalmi integráló szerep dominált. Nem új gyermekkép formálását fogalmazták meg, hanem a gyermekvédelem hiányzó állami pénzügyi alapjainak megteremtését, ízlésesen fogalmazva „rafinált” megadóztatását. Mindezt a szentimentalizmussal vegyített altruizmus életben tartásával kívánták elérni. A kulturált koldulás napjává nemesedett a gyermeknap, ahol előkelő hölgyek pár napra elkeveredhettek a nép és gyermekei között, megerősítetvén fontosságuk és társadalmi hasznosságuk tudatát. A nap magyar pályafutásában jól érezhető, mint sok társadalminak hitt ünnep esetében (lásd az aratónap), hogy állami intencióra született, és a társadalom öntudatosítása mellett később a magyarosítás gondolatának hangsúlyozásával a nemzetté kovácsolás alkalmává vált. Azáltal, hogy ezt a napot egy szervezet majorizálta, erősen befolyásolta sorsát is, mert presztízsének alakulása egyben a nap jelentőségét is formálta. A Liga pragmatikusan gondolkodó vezetői materiális szempontokat toltak előtérbe, a vásárlásra, fogyasztásra ösztönző magatartás szorgalmazása már a kezdetekkor magában hordta az eszmei jelentéstartalom beszűkülését. A nap, ha emlékezetessé vált, az a kor műremekének a népi ünnepélynek köszönhető. A szórakoztatás új oltárán olcsón lehetett élvezni az élet boldogságceppjeit. A gyermeknap nem a gyermek

közpréda jellegét akarta felszámolni, csupán csak enyhíteni a fájdalmat és csökkenteni a vesztesek körét, és egy napra megadni azt az illúziót, hogy higgyük, másképp is lehetne mint ahogy van.

Ellen Key a XX. századot a gyermekek századának jósolta, sok vonatkozásban igaza is lett, ha ehhez hozzátesszük Eric Hobsbawnt a korszakról mondott jelzőjét; a szélsőségest, akkor meg teljes mértékben.¹¹⁶

Jegyzetek

- ¹A szombathelyi gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. április 9. 2.
- ²A gyermekek napja. *Gyermekvédelem*, I. évf. 1904. 8. sz. augusztus, 6.
- ³Az említett gyermekvédő szervezetekről, a TEVVE-ről, illetve a Fehér Kereszt Egyesületről lásd: Lásd: Katona Attila: „Tanácskozásuk több mint az asszonyok parlamentje” (Az 1913-as szombathelyi nőkongresszusról és a helyi nőszervezetekről). In Mózer Ibolya (szerk.): *Női sorsok a történelemben*. Szombathely, 2002. 258–262. /Partes populorum minores alienigenae 7./ Valamint Kalocsai Péter tanulmánya ebben a kötetben.
- ⁴A Gyermekvédelem egyetemes tanítói kongresszus. *Gyermekvédelem*, I. évf. 1904. 8. sz. augusztus, 8.; Gyermekek a gyermekekért. *Gyermekvédelem*, II. évf. 1905. 5. sz. május, 8.
- ⁵Két felhívást is közreadtak az egyiket a TEVVE, a másikat a Fehérkereszt Egyesület nevében 1905. április 12-én. A másodikban a honleányokat mozgósították a rendezvényre. *Szombathelyi Ujság*, 1905. április 16. 3.
- ⁶Az eseményről Bodányi Ödön a *Gyermekvédelem* külön mellékletében tudósított. A rendezést Szegedy Györgyné a vármegye Metternich hercegnője vállalta. A Millennium parkban egy valóságos Potemkin falut emeltek fel díszkapuval, elárúsító sátrakkal, amelyeket az arisztokrata hölgyek díszítettek fel. Pl. Reiszig Antónia szecessziós sátra nagy elismerést aratott, népszerűsítve a divatos művészeti irányzatot. A baba-, cukrász-, sörsátor alkalmi elárúsítói a kedvességüket és bájaikat közszemlére tevő hölgyekből állt. A Szent István-parki gyermekszínház sátorban – a produkció költségeit Lajos bajor király viselte – élőképek előadása zajlott Greisinger Ottóné betanításában és Henne Ignác gyermekzenekarának közreműködésével. Bodányi Ödön: A szombathelyi májusi vásár. *Gyermekvédelem*, II. évf. 1905. 6. sz. Külön melléklet a *Gyermekvédelem* 6. számához. Májusi vásár. *Szombathelyi Ujság*, 1905. május 14. 4.; A májusi vásár. *Szombathelyi Ujság*, 1905. május 28. 2–4.
- ⁷Gyermeknap. *Gyermekvédelem*, III. évf. 1906. 6. sz. június, 5.
- ⁸Edelsheim Gyulai Lipót báró (1826–1893) német arisztokrata, aki 1848–49-ben a császári hadseregben küzdött a magyarok ellen, a Monarchia szinte minden

háborújában részt vett, igazi gentlemannek tartották. Egyetlen fia, Lipót (1863–1928) 1906-ban lett gróf, Odeskahy Gyula leányát vette el, így került kapcsolatba a legtöbb magyar arisztokrata családdal. *Szombathelyi Lapok*, 1893. április 2. 2.; Gudenus János József (összeáll.): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. köt. A-J. Budapest, 1990. 330–331.

⁹A berlini gyermekvédelmi napon 7788 aktivista segédkezett, mégis szervezetlensége miatt sikertelennek tartották, szerény összeg jött össze, és a társadalom tudatosítását sem sikerült elérni. A házról házra járó koldulás technikáját, pedig szerencsétlennek ítélték. A népünnepélyes változatot eredményesebbnek vélték. *Gyermekvédelmi nap Berlinben*. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 1. sz. május, 23.

¹⁰A bécsi gyermekvédelmi nap. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 2. sz. június, 40.

¹¹A bécsi munkásgyerekek helyzetére lásd: Sieder, Reinhard: „Vata, derf i aufstehen?” A gyermekkor tapasztalata 1900 körül a bécsi munkáscsaládokban. In Gyáni Gábor (vál., szerk.): *A modern város történeti dilemmái*. Debrecen, 1995. 180–194.; A csecsemőhalandóság Poroszországban is magas volt, az egy év alatt elhunytak száma 33,88 ezreléket tett ki. Németországban ez a szám változott, 1900-ban 23, 1901-ben 20,9, 1903-ban 24,4 ezreléket jelentett. A csecsemőhalandóság Poroszországban *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. augusztus, 71.

¹²A gyermekvédelem. *Vasvármegye*, 40. évf. 1907. 64. sz. március, 17. 1.

¹³Jó példa erre, hogy az Országos Gyermekvédő Egyesület 1903-as szombathelyi kongresszusán is arról panaszkodtak, hogy a hatóságok nem támogatják a szervezet tevékenységét. Az Országos Gyermekvédő Egyesület. *Gyermekvédelem*, I. évf. 1904. 5. sz. május, 8.

¹⁴Szerény volt az állami büdzsé, az 5%-os betegápolási pótdadó egy részét fordították erre a célra. A törvényi szabályozás hiányosságát maga Edelsheim-Gyulai is gyakran szóvá tette. Edelsheim-Gyulai Lipót: *A társadalmi gyermekvédelemről*. Budapest, 1905. 6. /Magyar Nők Szövetsége III./

¹⁵A vármegyék majdnem egyharmadában (húszban!!) egyetlen egy gyermekvédelmi intézmény sem működött. Szilágyi Artúr Károly: Az állami gyermekvédelem. *Gyermekvédelem*, 1907. 9. sz. szeptember, 1–2.; Uő: A magyar gyermekvédelem ügye 1900–1910-ig. *Gyermekvédelmi Lap*, 1910. 7. sz. július 31. 115–117.

¹⁶Állami gyermekvédelem. *Gyermekvédelem*, 1904. 1. sz. január, 2–3.

- ¹⁷Gyermekvédő Liga Programja. *Gyermekvédelem*, 1907. 11. sz. november, 1–3.
- ¹⁸Egy évi gyermekvédelem. *Gyermekvédelem*, 1905. 5. sz. május, 4–5.
- ¹⁹Dr. Torday Ferenc-báró Edelsheim Lipót: Beköszöntő. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 1. sz. május, 1–2.
- ²⁰Karsai Sándor: A gyermeknap. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 2. sz. június, 29.
- ²¹Gyermekvédelmi lap. *Gyermekvédelem*, 1905. 6. sz. június, 8. Az 1909-es évfolyamtól azonban a legtöbb számban szólnak a szombathelyi testvérlep írásairól.
- ²²Karsai Sándor: A gyermeknap. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 2. sz. június, 29.; Edelsheim-Gyulay Lipót–Karsai Sándor: *Mentsük meg az elhagyott gyermekeket!* Budapest, 1905. 5. /Országos Gyermekvédő Liga Kiadványának 1. füzeté./
- ²³Edelsheim-Gyulay–Karsai i. m.. 6. Nem volt olyan egyesületi aktivista, aki ne látta volna e helyzet fonákságát, és számtalan egyesítő javaslat született. „Annyi tény, hogy hazánkban az egyesületi élet túlfejlett színvonalon áll, ami a társadalom anyagi erejének szétforgácsolását eredményezi.” – írta a szombathelyi árvaszéki ülnök Jánossy Gábor is, aki az említett helyi gyermeklap egyik szerkesztője volt. Jánossy Gábor: Magyar Liga. 1907. 78. sz. április 4. 1.
- ²⁴Edelsheim-Gyulai 1905. 7.
- ²⁵Edelsheim-Gyulay–Karsai i. m. 11–12.; Országos Gyermekvédelmi Alap. *Gyermekvédelem*, 1905. 7. sz. július, 7.
- ²⁶A dolog azért nem volt ilyen egyszerű, mert korábban is voltak olyan akciók, ahol a nagy karácsonyi bevásárláshoz altruista érdekeket is kapcsoltak. Deutsch Tivadar például tiltakozott a TEVVE elképzelése ellen, mert 5%-os juttatásért a fővárosi Bettelheim céget kérte fel a helyi karácsonyi bazár lebonyolítására. Jellemző, hogy még a TEVVE alelnöke, Brenner Tóbiás is tiltakozott az akció ellen, amely sértette a helyi kereskedők érdekeit. Jól látható ez a megoldás nem ezt a metódust választotta. Vas Megyei Levéltár Szombathely r. t. város közgyűlési jegyzőkönyvei, 1905. november 16.
- ²⁷Edelsheim-Gyulay–Karsai i. m. 16.
- ²⁸Edelsheim-Gyulai Lipót. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 2. sz. június, 29–31.

- ²⁹ A Magyar Nőegyesületek Szövetségének gyermekvédelmi szakosztálya az Országos Nőképző Egylet bevonásával 1905. november 13-tól, hetente tartatott előadásokat a gyermeknevelés kérdéséből. A Magyar Nőegyesületek Szövetsége. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 7. sz. november, 119–120.
- ³⁰ Az előadások szövegét nem egyszer külön brosúrában is megjelentették, például Edelsheim-Gyulai Lipót: A társadalmi gyermekvédelemről. A Magyarországi Nőegyesületek Szövetségnél 1905. december 4-én tartott előadás.; Edelsheim-Gyulai Lipót: A társadalmi gyermekvédelemről. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 1. sz. január 1.
- ³¹ Edelsheim-Gyulai-Karsai i. m. 3.
- ³² Edelsheim-Gyulai 1905. 4.
- ³³ Edelsheim-Gyulai-Karsai i. m. 4.
- ³⁴ Dr. Torday Ferenc-báró Edelsheim Lipót: Beköszöntő. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 1. sz. május, 1–2.
- ³⁵ Edelsheim-Gyulai 1905. 9.
- ³⁶ Edelsheim-Gyulai-Karsai i. m. 13.
- ³⁷ Torday Ferenc dr.: A gyermekvédelem és a forgóláda. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 6. sz. október, 89–91.
- ³⁸ Edelsheim-Gyulai-Karsai i. m. 18–19. A tízes évekre különösen idegesítő mondatok hangzottak el a gyermekvédelem és a magyarosítás ürügyén a kormányzat tevékenysége és politikája ellen. Jó példa erre Prohászka Ottokár, a keresztény restauráció apostolának beszéde a Liga 1914-es közgyűlésén: „ez a Magyarország csak jogi ideológiáktól magyar, de nagy részében a nyelv, a vér és az élet valósága szerint nem az”, mivel a hiányos etnikai térképet nem lehet jogi ideológiákkal eltakarni, ezért „ezeket el kell takarni mosolygó gyermekarcokkal, mely ajkáról elröppen az édes szó: édesanyám, haza!” A gyermeknapok és az OGYL közgyűlése. *Gyermekvédelem*, 1914. május, 3–4.
- ³⁹ A testi védelem legkényesebb pontja a gyermekmunka volt. Lévai Ödön ismertette a magyar jogi szabályozást (1884. évi XVII. törvény), de jól tudta hogy gyenge az ellenőrzés és a mezőgazdaságban ennél jóval rosszabb a helyzet. Az otthoni dolgoztatásról és a koldulásról nem is szólva, hogy a nyomor kergeti

időnap előtt a gyermeket munkába. Lévai Ödön: A dolgozó gyermekek. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 1. sz. január 4–8.; Rottenbiller Fülöp a *Gyermekvédelmi Lap*ban ismertette Wolfrid Lydia művét a *Was ist Kinderschutz?*. Amiben felvetődött, hogy a proletár a nyomorból való kitörést, míg a kispolgár elsősorban a karácsonyi szeretetsomagot értette a gyermekvédelem fogalma alatt. Rottenbiller Fülöp: Mit értsünk gyermekvédelem alatt? *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 1. sz. január, 8. A fogalmi zavarra kitűnő példa a legutóbbi összefoglaló munkák egyike, Gergely Ferenc úgy írt erről, hogy „elfelejtette” definiálni a fogalmat, így egyszerűen egy széteső, sok tekintetben használhatatlan művet kanyarított, amely adós maradt a korszak eszmei töprengéseinek és törekvéseinek árnyalt bemutatásával. Lásd: Gergely Ferenc: *A magyar gyermekvédelem története (1867–1991)*. Budapest, 1997. 6–16.

⁴⁰Dárday Sándorné szerint a gyereket a családdal együtt, de vele szemben is meg kell védeni. A rendőrorvos havonta egyszer igazán megvizsgálhatná, működik-e a családon belüli erőszak. Ezért kérte alakítsanak hölgybizottságokat, amelyeknek feladata lenne minden kerületben ellenőrizni e jelenséget. Dárday Sándorné: A gyermekvédelem és a nőkérdés rejtelméből. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 2. sz. február, 31–32.

⁴¹A Gyermekvédelem egyetemes tanftói kongresszus. *Gyermekvédelem*, I. évf. 1904. 8. sz. augusztus, 8.

⁴²Lévai Ödön: A gyermeknevelésről. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. augusztus, 59.

⁴³A fővárosban Teleki Sándor gróf vezetésével alakult bizottság az amerikai példák tanulmányozására. 1903-tól gyakorlatilag már működött a társaság, még akkor is, ha hivatalosan csak 1906 februárjában alakultak meg. Gyermektanulmányozás. *Gyermekvédelem*, 1904. 12. sz. december, 7.; Három éve annak. *Gyermekvédelem*, 1906. 3. sz. március, 8.; Nem régi, de nem. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 4. sz. április, 63–64. A Gyermektanulmányi Társaság feladata alapszabálya szerint: (4. §.) „A gyermek tanulmányozást tudatosan művelje s tanulmányok eredményét főként a nemzeti nevelés számára értékesítse, továbbá, hogy a gyermekszertetet minden körben általánossá tegye, mélyítse, az egyesek, és a társadalom érdeklődését a gyermekek életjelenségei iránt felkeltse s ébren tartsa.” A gyermektanulmányi társaság alapszabályai. *Gyermekvédelem*, 1906. 4. sz. május, 6–7.; Deák Gábor: *A magyar gyermektanulmányi mozgalom története*. I. rész. Budapest, A Fővárosi Pedagógiai Társaság–Magyar Pedagógiai Társaság–Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 2000. 87–89.

- ⁴⁴Bölcsődei egyesületet alakítottak a fővárosban. *Gyermekvédelem*, III. évf. 1906. 6. sz. június, 7.
- ⁴⁵Erdei Gyöngyi: *Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből (Budapest művelődéspolitikája a századelőn)*. Az „építő polgármester” emlékére. Budapest, 1991. 22.
- ⁴⁶Új gyermekszínház. *Gyermekvédelem*, III. évf. 1906. 2. sz. február, 9.
- ⁴⁷Gyermekművészeti kiállítás. *Gyermekvédelem*, II. évf. 1905. 6. sz. június, 8.; Erdei i. m. 27.
- ⁴⁸Országos Gyermekvédő Liga. *Gyermekvédelem*, 1906. 3. sz. március 7. 1912. október 8-án mondott le E. Gyulai Lipót. *Gyermekvédelem*, 1912. 10. sz. október, 11.
- ⁴⁹Országos Gyermekvédő Liga. *Gyermekvédelem*, III. évf. 1906. 1. sz. január 10.
- ⁵⁰A Liga Szózata. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 5. sz. május, 65.
- ⁵¹Levél a magyar kereskedőkhöz. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 5. sz. május, 68.
- ⁵²Az Országos Gyermekvédő Liga. *Gyermekvédelem*, III. évf. 1906. 4. sz. május 4.
- ⁵³A liga első nagy attrakciója. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 4. sz. április, 63.
- ⁵⁴Yartin József: Május utolsó szombatja. (A Gyermek napja.). *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 5. sz. május, 66–67.; Gyermeknap. *Vasvármegye*, 1906. május 13. 6.
- ⁵⁵A gyermekek napja Kassán. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 8. sz. augusztus 113.; Drescher Béla: A bajai gyermeknap. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 9. sz. szeptember 128–131.
- ⁵⁶A szegedi Gyermeknap. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 8. sz. augusztus, 114–117.
- ⁵⁷Az Országos Gyermekvédő Liga. *Gyermekvédelem*, III. évf. 1906. 4. sz. május 4.
- ⁵⁸Az első gyermeknap. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 6. sz. június, 82.; Rottenbiller Fülöp: *Az Országos Gyermekvédő Liga 30 évi működése. 1906–1936*. Budapest, 1936. 12.
- ⁵⁹Rottenbiller i. m. 13. A Liga szervezeti szabályzatát és felépítését lásd: Kún Béla

Marschalkó János-Rottenbiller Fülöp. (összeáll.): *A fiatalkorúak támogatására hivatott jótékonycéli intézmények Magyarországon*. Budapest, 1911. 86–92.

- ⁶⁰Gyermeknap. *Gyermekvédelem*, III. évf. 1906. 6. sz. június, 5.
- ⁶¹Gyermeknap. *Vasvármegye*, 39. évf. 1906. 120. sz. május 26. 3.
- ⁶²Gyermekvédő Liga programja. *Gyermekvédelem*, 1906. 11. sz. november, 1–3.
- ⁶³Az Országos Gyermekvédő Liga programja. *Gyermekvédelem*, 1906. 11. sz. november, 1–3.
- ⁶⁴*A koalíció tervei és alkotásai 1906–1909*. Összegezte: Papharaszti. Budapest, 1909. 49–52.
- ⁶⁵Édelsheim Lipót: A gyermekekért. *Vasvármegye*, 1907. március 30. 1.
- ⁶⁶Az Országos Gyermekvédő Liga. *Gyermekvédelem*, IV. évf. 1907. 3. sz. március 6.
- ⁶⁷Gyermeknap Vasvármegyében. *Vasvármegye*, 40. évf. 1907. 52. sz. március 3. 2.
- ⁶⁸*Vasvármegye a gyermekvédelem és magyarosodás szolgálatában* című írásban hosszan taglalták az elmúlt évtizedek eredményeit. „Ma főleg két jelszó tartja mozgásban a magyar társadalmat és államot a gyermekvédelem és a népoktatás nemzeti reformja, mint a magyar nyelv terjesztője.” A kiindulási alap az volt, hogy a soknyelvű államban, ahol hálatlanok a nemzetiségek, erős a magyarok körében a kivándorlás, ott ezt az eszközt fel kell használni a hű magyar polgárrá neveléshez. A vármegye a magyarosításra több „dolgot” használt fel: 1883-ban létrehozta az óvodaegyesületet, amely 1907-re a 36 kisdédóvón belül 14 vármegyei, 6 pedig általa segélyezett. 1884 megteremtette a magyarosításban élenjáró tanítóknak a magyar nyelvi alapot. Tíz évvel később létrehozták a vármegyei kultúradót, amely a magyar nyelv terjesztésének pénzügyi alapját jelentette az idegen ajkú területeken. „Sajnos, sokkal nagyobb a nyomor, sokkal több az idegenkedés a magyar nyelv és kultúra iránt még Vasmege civilizált és magyarsággal nem ellenséges idegen ajkú lakosságában is, semhogy azt elmondani lehetne.” A 617 község van a megyében és mindegyik magyar nyelven vezeti a könyvét. A Dunántúli Közművelődési Egyesület 12 éve működik és sok hasonló feladatot oldott már így meg. A gyermekvédelem e grandiózus munkában jelentett újabb esélyt. *Vasvármegye a gyermekvédelem és magyarosodás szolgálatában*. *Vasvármegye*, 1907. április 7. 2–3.; Ruffy Pál arról beszélt, hogy

a gyermekvédelem és magyarosítás eszméjének „Át kell hatnia különösen azt az osztályt, mely nemzetet vezetett a múltban és vezetni hivatott ma is.” A falusi szinten a vezető birtokos, a jegyző, a tanító. „Ezeknek a vezető tényezőknek kell megértetni a magyar néppel, hogy a magyar állami gyermekvédelem nemcsak humánus ügy, hanem nemzeti ügy.” Ruffy Pál: Természeti tényezők a gyermekvédelem irányításában. *Gyermekvédelmi Lap*, 1906. 3. sz. március, 42–43.

⁶⁹Gyermeknap Vasvármegyében. *Vasvármegye*, 1907. március 3. 2.

⁷⁰„Határozottan kívánatosnak is tartom, hogy a régi tisztikar, mely különösen a magasabb állásokban – kipróbált, megbízható és szorgalmas férfiakból áll, nagyobb változás nélkül helyén maradjon.” – írta a főispán 1907. október 9-én. Vas Megyei Levéltár Vas vármegye Főispánjának Bizalmas iratai 54/1907. sz.

⁷¹Gyermeknap Vasvármegyében. *Vasvármegye*, 1907. március 5. 1.; Gyermekliga Vasvármegyében. *Szombathelyi Ujság*, 1907. március 10. 5.

⁷²Gyermeknap Vasvármegyében. *Vasvármegye*, 1907. március 3. 2.

⁷³1907. március 11-én kapta meg eddigi munkásságának elismeréseként az Erzsébet-rend nagykeresztjét. Szegedy Györgyné ünneplése. *Vasvármegye*, 1907. március 12. 1.; *Szombathelyi Ujság*, 1907. március 17. 4.

⁷⁴A gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. március 22. 2.

⁷⁵A gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. március 14. 2.; Hétfő délután fogják. *Vasvármegye*, 1907. március 17. 3.

⁷⁶A gyermeknap előkészítése. *Vasvármegye*, 1907. március 21. 3.

⁷⁷A szombathelyi gyermeknap. Az ünnep programja. *Vasvármegye*, 1907. április 7. 4.; A szombathelyi gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. április 3. 3.

⁷⁸Előkészületek a gyermeknapra. *Vasvármegye*, 1907. március 14. 2.

⁷⁹A gyermekvédő liga kéri. *Vasvármegye*, 1907. március 20. 3.

⁸⁰Az első sátorban Szabó Lászlóné, a másodikban Eredics Ferencné, míg a harmadikban Mayerné Dömötör Eliz parancsnokolt.

⁸¹A sátorfők közül az alábbiakat érdemes kiemelni. Mandoletti sátor: Müller Edéné, r. k., férje sikeres vállalkozó a helyi GYOSZ vezetője. Virágsátor: Borsits Béláné,

- r. k. hosszú ideig a helyi Nőegylet irányítója, férje a virilis lista vezetője. Cukor és bábsátor: Weiner Károlyné, a Zsidó Nőegylet elnöknője másfél évtizedig. Narancs sátor: dr. Viola Ödönné, férje ügyvéd a Chevra Kadisa vezetője. Confetti sátor: Sággy Istvánné, férje földbirtokos, stb. A gyermeknap. A jótékony célú vásár közreműködői. *Vasvármegye*, 40. évf. 1907. 70. sz. március 24. 7.; A szombathelyi gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. április 5. 2.; Egész Magyarországon. *Vasvármegye*, 1907. március 31. 8.
- ⁸²A gyermekvédelem. *Vasvármegye*, 1907. március 17. 1.
- ⁸³A szombathelyi gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. április 4. 5.
- ⁸⁴Egész Magyarországon. *Vasvármegye*, 1907. március 31. 8.
- ⁸⁵A gyermeknap. A jótékony célú vásár közreműködői. *Vasvármegye*, 1907. március 24. 7.
- ⁸⁶Felhívás a szombathelyi hölgyekhez. *Vasvármegye*, 1907. április 4. 5.
- ⁸⁷A bizottság Szegedy Györgyné *Vasvármegye*, 1907. április 7. 5. A szombathelyi gyermeknap. Az ünnep programja. *Vasvármegye*, 1907. április 7. 4.
- ⁸⁸A Gyermek Liga és a TEVVE. *Vasvármegye*, 1907. április 7. 5.
- ⁸⁹*Gyermekvédelem*, IV. évf. 1907. 5. sz. május, 2-3.
- ⁹⁰A gyermeknap vásár. *Vasvármegye*, 1907. április 13. 2.; A szombathelyi gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. április 14. 3-4.
- ⁹¹A gyermeknap és a rendőrség intézkedése. *Vasvármegye*, 1907. április 13. 3.
- ⁹²A rossz idő miatt. *Vasvármegye*, 1907. április 14. 4.
- ⁹³A szombathelyi gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. április 5. 2.
- ⁹⁴A gyermeknap ünnepély. *Vasvármegye*, 1907. április 16. 1.
- ⁹⁵*Gyermekvédelem*, IV. évf. 1907. 5. sz. május 2-3.
- ⁹⁶Uo.
- ⁹⁷Uo.

- ⁹⁹VUNCSI: A gyermeknap. Családi jelent. A papa hoz a gyermekeknek és a feleségnek mindenféle ajándékot, kalapot, gyűrűt. A mama is bevásárol magának és férje urának is, íróasztalt, két bőrfotel. Mire a gyereket leküldték a fűszereshez sóért és paprikáért, ötven kiló sót és két zsák paprikát hozott. VUNCSI: A gyermeknap. *Vasvármegye*, 1907. március 31. 7.
- ¹⁰⁰Az adományokból 170,69, a kereskedőktől 241,12 korona, gyűjtőíven és a gyermekszínházból 1066,73. korona, a vásárból 1333,79 korona, az evangélikus templomi befizetésből 22,12 korona gyűlt össze. Összesen: 3088,29, levonva a kiadást 1118,19 koronát a nyereség 1970,10 korona lett. A gyermeknap jövedelem. *Vasvármegye*, 1907. április 21. 4.; *Szombathelyi Ujság*, 1907. április 21. 3.
- ¹⁰¹Templomi gyűjtés a Gyermekliga javára. *Vasvármegye*, 1907. április 16. 3.; Gyermek-otthon Szombathelyen. *Vasvármegye*, 1907. szeptember 28. 3.
- ¹⁰²*Gyermekvédelmi Lap*, 1908. 3. sz. március 30. 41.
- ¹⁰³Rottenbiller i. m. 12.
- ¹⁰⁴A második gyermeknap. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 4. sz. április, 51–54. Szombathelyen 1919,18 korona, a Vasvári járásban 421, a Celliben 366, Kőszegen 68, Sárvárrott 7,88, Körmenten 191,16, Szentgotthárdon 204 korona gyűlt össze. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 8. sz. augusztus.
- ¹⁰⁵*Gyermekvédelmi Lap*, 1908. 2. sz. február 29. 26.; *Gyermekvédelmi Lap*, 1908. 4. sz. április 30. 46.
- ¹⁰⁶A gyermeknap. Szerkesztette: Gerlits Sándor. *Gyermekvédelem*, 1911. júniusi melléklete 1.
- ¹⁰⁷Jelentés az OGYL 1906–07 évi működéséről. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 12. sz. december 168.
- ¹⁰⁸A gyermekvédelem. *Vasvármegye*, 40. évf. 1907. 64. sz. március 17. 1.
- ¹⁰⁹A rendelet lehetővé tette a környezetükben erkölcsi romlásnak kitett és züllésnek indult gyermekek állami kezelésbe vételét. A 60.000/1907. *Gyermekvédelmi Lap*, 1907. 7. sz. július.

- ¹¹⁰ A Vallás és közoktatási miniszter rendeletében szabályozta a tanítók ezzel kapcsolatos jogait, feladatukká téve a tanulók erkölcsi fejlődésének a követését. A VKM 149.500/1909. sz. rendelete. Kún–Marschalkó–Rottenbiller i. m. 9–58.
- ¹¹¹ *Szombathelyi Ujság*, 1913. július 4. 111. sz. 2–3.
- ¹¹² „Az utcán hevert a pénz a gyermeknapokon. Sic itur ad astra.” Előbb Rákoskeresztúron, majd Kőbányán, 1907 őszétől Szegeden vezettek lelenctüntetést, majd átvette a soproni lelencházát is, és középiskolai, valamint tanoncinternátust állítottak fel. Az Adrián tengerészképzésbe fogtak. A Gyermekvédő Liga beszámolója. *Gyermekvédelem*, 1907. 7. sz. július, 6–7.
- ¹¹³ A harmadik év végére 14226 gyereket vettek már kezelésbe. Rottenbiller i. m. 17.
- ¹¹⁴ *Gyermekvédelmi Lap*, 1909. 5. sz. május 30. 68–69. Jelentés a Liga 1907–08. évi működéséről. A liga támogatta a Gyermekvédelmet 200 koronával és a szombathelyi TEVVE tevékenységét 1290,92 koronával az összes ilyen támogatása 39,989,49 korona volt.
- ¹¹⁵ *Szombathelyi Ujság*, 1913. július 4. 2–3.
- ¹¹⁶ Lévai Ödön: A gyermeknevelésről. *Gyermekvédelmi Lap*, 1905. 4. sz. augusztus, 59.

